

โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

ปริญญานิพนธ์

ของ

พิมพ์ภรณ์ บุญประเสริฐ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย

มีนาคม ๒๕๔๔

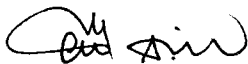
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

114643

๒๖ มี.ย. ๒๕๔๔

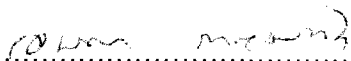
คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

.....ประธาน

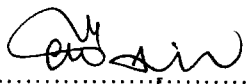
(อาจารย์วินัย กุระหงษ์)

.....กรรมการ

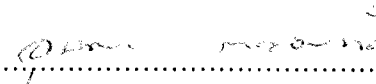
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุษณา กาญจนทัต)

คณะกรรมการสอบ

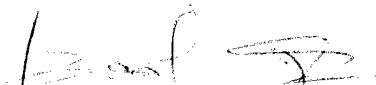
.....ประธาน

(อาจารย์วินัย กุระหงษ์)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุษณา กาญจนทัต)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

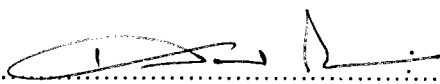
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตระกูล)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวนพิศ อริรัตน์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ ดร. เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ 9 เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔

ประกาศคุณูปการ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์วินัย ภู่วะหงษ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุษณา กาญจนทัต ประธานกรรมการและกรรมการควบคุมปริญญาบัตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวคนธ์ จงตะกุด ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวณพิศ อิฐรัตน์ กรรมการการสอบที่แต่งตั้งเพิ่มเติม ที่ได้กรุณาให้ข้อคิด คำแนะนำ และข้อวิจารณ์อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งจนทำให้ปริญญาบัตรฉบับนี้เสร็จสิ้นสมบูรณ์

ขอขอบคุณ สำหรับทุกความห่วงใย กำลังใจ ตลอดจนความช่วยเหลือในทุกๆด้าน จากทุกท่าน ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จของปริญญาบัตรฉบับนี้

คุณค่าและสารประโยชน์อันใดที่พึงเกิดจากปริญญาบัตรฉบับนี้

ผู้วิจัยขอน้อมบูชาพระคุณครูบาอาจารย์ทุกท่านที่กรุณาสั่งสอน ให้ความรู้ ความคิด รวมทั้งครูผู้สร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่า ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้อย่างยิ่ง ตลอดจนศึกษาค้นคว้า เพื่อสร้างเสริมโลกทัศน์

พิมพาภรณ์ บุญประเสริฐ

สารบัญ

บทที่		หน้า
๑	บทนำ.....	๑
	ภูมิหลัง.....	๑
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	๓
	ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	๓
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	๓
	นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๔
	วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	๔
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า.....	๔
๒	การศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น.....	๖
	สภาพบ้านเมืองและการปกครอง.....	๖
	ลักษณะวรรณคดี.....	๑๒
	ลิลิตโองการแช่งน้ำ.....	๑๓
	ลิลิตยวนพ่าย.....	๑๕
	มหาชาติคำหลวง.....	๑๘
	กำสรวลโคลงฉันท์.....	๒๔
	โคลงฉันท์ทวาทศมาส.....	๒๖
	โคลงนิราศทรีภูลัญชัย.....	๒๕
	ลิลิตพระลอ.....	๓๐
	สมุทรโฆษคำฉันท์.....	๓๔
	อนิรุทธคำฉันท์.....	๓๘
	ราชาพิลาปคำฉันท์.....	๓๕
๓	การวิเคราะห์โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น.....	๔๓
	ความหมายของโลกทัศน์.....	๔๓
	ประเภทของโลกทัศน์.....	๔๔
	โลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์.....	๔๔

๓	กำเนิดของมนุษย์.....	๔๕
	ธรรมชาติของมนุษย์.....	๔๖
	สถานภาพทางเพศ.....	๕๗
	สถานภาพทางสังคม.....	๖๓
	โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ.....	๗๔
	ธรรมชาติ.....	๗๕
	สิ่งเหนือธรรมชาติ.....	๘๑
	โลกทัศน์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม.....	๑๐๘
	ศาสนา.....	๑๑๑
	การเมืองการปกครอง.....	๑๒๐
	วิถีชีวิตของชาวบ้าน.....	๑๔๖
๔	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๓๒
	สรุปผลการศึกษาค้นคว้า.....	๑๓๒
	อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า.....	๑๓๔
	ข้อเสนอแนะ.....	๑๓๕
	บรรณานุกรม.....	๑๓๖
	ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	๑๔๑

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

เรื่องราวในวรรณคดี เป็นผลจากการหล่อหลอมความคิด ความเห็น ความรู้สึก และจินตนาการรวมทั้งประสบการณ์ที่กวีได้สั่งสมจากสังคม แล้วถ่ายทอดในรูปของศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นสื่ออย่างงดงาม วรรณคดีจึงเป็นเสมือนหลักฐานทางความคิดของคนในสังคมที่มีต่อสภาพการณ์ต่าง ๆ แสดงพฤติกรรมและวิถีชีวิตของมนุษย์แต่ละยุคสมัย รวมทั้งแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อม

ด้วยเหตุนี้ ในการอ่านวรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ ผู้อ่านจะได้รับทั้งความเพลิดเพลินจากเรื่องราว การใช้ภาษาอย่างมีศิลปะ ตลอดจนสาระต่าง ๆ ที่วรรณคดีแต่ละเรื่องประมวลไว้ ได้แก่ ความนึกคิด ความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยม ตลอดจนวัฒนธรรมของสังคม

ในฐานะที่กวีเป็นสมาชิกของสังคม สังคมย่อมมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนทัศนคติของกวี และโดยที่สภาพสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยอาจจะแตกต่างกัน เมื่อกวีอาศัยเรื่องราวชีวิตของมนุษย์สร้างสรรค์วรรณคดีขึ้น จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้วรรณคดีแต่ละเรื่องมีทั้งความเหมือนและความต่างจากวรรณคดีในสมัยเดียวกัน ดังนั้นการศึกษาวรรณคดี โดยเฉพาะส่วนที่เป็นทัศนคติของกวีที่มีต่อโลกและชีวิต หรือโลกทัศน์ จึงมีประโยชน์ ในฐานะที่ทำให้เข้าใจปรัชญาความคิดของกวีและสังคม ที่มีต่อสิ่งทั้งหลาย

เมื่อพิจารณาวรรณคดีแต่ละยุคสมัย สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นช่วงที่มีระยะเวลายาวนานถึง ๔๑๗ ปี แม้สภาพบ้านเมืองบางช่วงจะไม่สงบนักเพราะศึกสงคราม ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีของกวีแต่อย่างใด กล่าวเฉพาะสมัยอยุธยาตอนต้น นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จนถึงประมาณสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๑๘๕๓ - พ.ศ. ๒๐๙๒) เป็นช่วงเวลาแรกตั้งราชธานี ยังไม่มีอิทธิพลของชาวต่างชาติเข้ามาปะปนวัฒนธรรมในช่วงนี้มากนัก วรรณคดีที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้จึงแสดงให้เห็นถึงความนึกคิดและสภาพสังคมของอยุธยาอย่างแท้จริง กล่าวคือ ในช่วงเวลาดังกล่าว กรุงศรีอยุธยาเพิ่ง

สถาปนาอาณาจักรเป็นศูนย์รวมอำนาจแห่งใหม่ เป็นภาระของผู้ปกครองที่จะต้องจัดระบบระเบียบบ้านเมือง และสร้างความมั่นคงให้อาณาจักร จึงมีการปลูกฝังคติความเชื่อเรื่อง เทวราชาและธรรมราชาแก่ประชาชน ดังปรากฏในวรรณคดี เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ และ มหาชาติคำหลวงตามลำดับ รวมทั้งภาพสะท้อนของภาวะผู้นำในอุดมคติจากเรื่องขุนพ่าย เป็นต้น

นอกจากนี้ สมัยอยุธยาตอนต้นก็ยังปรากฏวรรณคดีที่แสดงอารมณ์สะท้อนใจ เช่น กำสรวลโคลงคั่น โคลงคั่นทวาทสมาศ โคลงนิราศหริภุญชัย และราชาพิลาปคำฉันท์ ซึ่งเป็นแบบของวรรณคดีลักษณะที่เรียกว่านิราศในสมัยต่อมา อีกทั้งยังมีวรรณคดีที่กวีผูกเรื่องขึ้น คือ สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ รวมทั้งลิลิตพระลอ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นจึงมีคุณค่าและความสำคัญอย่างยิ่ง

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมา ประกอบกับการที่วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นมีความหลากหลาย ซึ่งจะทำให้สามารถพิจารณาโลกทัศน์ได้หลายแง่มุมทั้งที่เป็นโลกทัศน์ของกวี และโลกทัศน์ของสังคม

โดยที่โลกทัศน์ของกวีและสังคม เป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางของวรรณคดี ตั้งแต่การเลือกเรื่อง กำหนดฉันทลักษณ์เพื่อสื่อความคิด ตลอดจนวางเนื้อหา และวิธีนำเสนอเรื่องราวของวรรณคดีอย่างสอดคล้องกับรสนิยมของยุคนั้น การศึกษาโลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ก็น่าจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจวิถีคิด วิถีมองโลกของคนในสมัยนั้น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดวรรณคดีแต่ละเรื่องขึ้น ถึงแม้วรรณคดีจะมีข้อจำกัดบางประการ ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดังกล่าวไว้ว่า

...วรรณกรรมเป็นทั้งเหตุการณ์จริงร่วมสมัยกับกวีผู้ประพันธ์ และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกเลือกสรรดัดแปลง ผสมผสานทั้งสิ่งที่เป็นข้อเท็จจริง และสิ่งที่เป็นจินตนาการหรือความนึกคิด อุดมคติของผู้ประพันธ์ ประมวลเข้าด้วยกันสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรม...

(มานพ ถาวรวัฒน์. ๒๕๓๖ : ๓)

แม้วรรณคดีจะเป็นข้อมูลที่ทำให้ความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ได้ไม่สมบูรณ์ อันเนื่องมาจากกระบวนการผสมผสานสถานะต่าง ๆ ในสังคมด้วยจินตนาการของกวี วรรณคดีก็นับรวมเป็น

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เป็นส่วนหนึ่งของยุคสมัย การศึกษาโลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ก็จะช่วยทำให้เข้าใจถึงความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติของคนในสมัยนั้นที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาโลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ทำให้เข้าใจทัศนะของกวีที่มีต่อโลกและชีวิตในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งกวีประมวลไว้ในวรรณคดีแต่ละเรื่อง

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ที่เป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งมีหลักฐานว่าแต่งในสมัยนับตั้งแต่ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี จนถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๑ - ๒๐๗๒) มี ๑๐ เรื่อง ดังนี้

๑. ลิลิตโองการแข่งน้ำ
๒. ลิลิตยวนพ่าย
๓. มหาชาติคำหลวง
๔. กำสรวลโคลงคั่น
๕. โคลงคั่นทวาทศมาส
๖. โคลงนิราศหริภุญชัย
๗. ลิลิตพระลอ
๘. สมุทรโฆษคำฉันท์
๙. อนิรุทธคำฉันท์
๑๐. ราชพิลาปคำฉันท์

นิยามศัพท์เฉพาะ

โลกทัศน์ หมายถึง ความคิดเห็นของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์มีความสัมพันธ์ด้วย อันได้แก่ ธรรมชาติแวดล้อม มนุษย์ และสังคม

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาโลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ดำเนินโดยวิธีวิจัยเอกสารตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑. ศึกษาวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น แล้วรวบรวมโลกทัศน์ที่ปรากฏในวรรณคดีแต่ละเรื่อง
๒. วิเคราะห์โลกทัศน์ในด้านต่าง ๆ
๓. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ มีผู้สนใจศึกษาตามลำดับช่วงเวลา ดังนี้ สุริวงส์ พงษ์ไพบูลย์ (๒๕๒๑) ศึกษาโลกทัศน์จากชาวไทยภาคใต้ และ จำเริญแสงดวงแข (๒๕๒๓) เรื่องโลกทัศน์ชาวไทยภาคใต้ที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็ก ได้วิเคราะห์โลกทัศน์ด้านความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ผลการศึกษาใกล้เคียงกัน สรุปได้ว่า ชาวใต้รักถิ่นฐาน รักพวกพ้อง ยึดมั่นอยู่ในขนบประเพณี ยกย่องผู้อาวุโส ผู้มีฐานะและความรู้ มีความกตัญญูต่อบุพการี สตรีต้องรักนวลสงวนตัว บุรุษจะเป็นผู้นำในสังคมและครอบครัว ดังนั้นลูกชายจึงได้รับการศึกษามากกว่าลูกสาว ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความรักและความซาบซึ้งในธรรมชาติ ทำให้เกิดวรรณกรรมที่มีคุณค่าหลายเรื่อง ธรรมชาติเป็นสิ่งที่งดงามมีคุณค่าต่อชีวิต นอกจากนี้ยังมองธรรมชาติในแง่ของสิ่งมีอำนาจเร้นลับ มีความเกี่ยวข้องกับวิญญาณ ดังนั้นความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์และสิ่งเหนือธรรมชาติจึงมีปรากฏอยู่มาก

ปัญญา บริสุทธี (๒๕๒๓) ศึกษาเรื่องโลกทัศน์ของคนไทยวิเคราะห์จากวรรณกรรมคำสอนสมัยสุโขทัย จากการศึกษาได้อธิบายโลกทัศน์ แบ่งเป็น ด้านที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

พบว่า ชาวสุโขทัยเป็นผู้ที่ยึดมั่นในคำสอนของพุทธศาสนา ด้านการปกครองพบว่าเป็นไปในลักษณะด้อยที่ด้อยอาศัยกัน ด้านเศรษฐกิจพบว่า คนสุโขทัยมีอิสระเสรีทางการค้า ด้านจริยธรรมพบว่า ชาวสุโขทัยเป็นผู้ปฏิบัติตามขนบประเพณีอย่างเคร่งครัด

สิทธิ บุตรอินทร์ (๒๕๒๓) ศึกษาเรื่องโลกทัศน์ชาวไทยล้านนา ผลการศึกษาพบว่า ได้อาศัยพุทธปรัชญาเป็นแม่พิมพ์ในการหล่อหลอมและสร้างสรรค์โลกทัศน์ของตนขึ้น โดยมีแนวคิดและลัทธิความเชื่อเป็นปัจจัยเสริม ซึ่งโลกทัศน์จะเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดงานด้านต่าง ๆ ของชีวิต ดังนั้นการจะเข้าใจชาวล้านนาได้อย่างถูกต้อง ก็ด้วยการศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์อย่างละเอียดลึกซึ้ง โดยกำหนดเอาเรื่องของมนุษย์เป็นศูนย์กลางในการศึกษา คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

เรณู อรรถาเมศร์ (๒๕๒๒) ได้ศึกษาเรื่องโลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรมพบว่า สภาพภูมิศาสตร์และสังคมที่ต่างกัน ทำให้ชาวล้านนาไทยมีความคิดที่ต่างไปจากภาคอื่น ๆ คือ ในด้านการเมือง ชาวไทยล้านนาจะเชื่อว่า ฤๅษีเป็นผู้มีบทบาทมากทั้งให้กำเนิดรัฐและพิจารณาเลือกผู้ปกครองที่มีความเหมาะสม พร้อมทั้งรูปสมบัติ คุณสมบัติ และทรัพย์สมบัติ ในส่วนของวรรณกรรม ก็จะมองมนุษย์แตกต่างกันตามสถานภาพ ซึ่งมีการแบ่งชนชั้นทางสังคมไว้ ๓ ระดับ คือ ผู้ปกครอง ไพร่ และข้า

กรรณิการ์ สาตรปรง (๒๕๓๖) ศึกษาโลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ : ศึกษาจากเรื่องราชาธิราช สามก๊ก และไซ่อ้น ทั้งนี้เพื่ออธิบายโลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งมุ่งไปที่เรื่องความคิดว่าด้วยคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์และขุนนาง เนื่องจากในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัญหาทางการเมืองเป็นปัญหาที่มีความสำคัญ โดยพบว่าแม้เรื่องทั้งหมดจะมีที่มาจากต่างประเทศ แต่ก็ถูกแปลให้เป็นวรรณกรรมในบริบทไทย และมีการสอดแทรกโลกทัศน์ของยุคสมัยเข้าไป

จัตติยา กรรณสูตร (๒๕๓๓) แปล REFLECTIONS ON THAI CULTURE ของ WILLIAM J. KLAUSNER เป็นเรื่องสะท้อนวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นถึงภาพชีวิตในมุมมองต่างๆ ของชาวชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในบทที่เป็นการแสดงความคิดเห็นจากการเข้าร่วมสัมมนาเรื่องโลกทัศน์ของคนไทย ผู้เขียนเห็นว่า พุทธศาสนาเป็นจุดสำคัญในการกระตุ้น และกำหนดกรอบทัศนคติทางการเมืองค่านิยมทางจริยธรรมสำหรับชาวบ้าน

และเป็นกรอบความคิดในการแบ่งแยกระหว่างความดีและความชั่ว ระหว่างบุญกับบาป จากความคิดดังกล่าวนี้ทำให้คนในสังคมยอมรับเรื่องความแตกต่างในอำนาจทางการเมือง อิทธิพล และสถานภาพ เพราะถือว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากเรื่องบุญกรรม แม้โลกทัศน์ทางการเมืองดั้งเดิมของชาวบ้านกำลังจะเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากได้รับการศึกษามากขึ้น มีการเลื่อนชั้นทางสังคม และมีการพัฒนาทางด้านการสื่อสารคมนาคม ทศนคติอันเป็นพื้นฐาน และเป็นแบบความคิดดังกล่าวก็ยังปรากฏอยู่มาก

สมบัติ จันทรวงศ์ (๒๕๓๗) ศึกษาโลกทัศน์ทางการเมืองของสุนทรภู่ โดยอธิบายความหมายของโลกทัศน์ทางการเมืองว่าเป็นความพยายามที่จะศึกษาเฉพาะเจาะจงถึงความรู้ ความเข้าใจที่บุคคลมีต่อจักรวาล ในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาท ภาระหน้าที่ของสมาชิกในสังคม ตลอดจนถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจหน้าที่และการปกครอง ดังนั้นการศึกษาโลกทัศน์ทางการเมือง จึงมุ่งเน้นไปที่ผลรวมทางความคิดของบุคคล ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นสำคัญ ผลของการศึกษาทำให้เห็นโลกทัศน์เรื่องกรรม บุญ-บาป มีปรากฏชัดเจน สะท้อนให้เห็นถึงการรับเอาพุทธปรัชญามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และพยายามอธิบายความเชื่อในเรื่องดังกล่าวจากแง่มุมของชาวบ้าน

เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องโลกทัศน์ดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ในการเป็นแนวทางพิจารณา วิเคราะห์ ตีความ และอธิบายโลกทัศน์ที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้

บทที่ ๒

การศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

๒.๑ สภาพบ้านเมืองและการปกครอง

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นถึงภาพของเกาะขนาดใหญ่ซึ่งมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน ที่สำคัญคือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก ซึ่งรวมกันกลายเป็นสายน้ำใหญ่ไหลออกอ่าวไทย ภายในราชธานีเต็มไปด้วยคูคลอง แม่น้ำเล็ก ๆ หลายสาย ได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตผู้คนที่ถูกพันอยู่กับสายน้ำไม่ว่าจะอาศัยใช้ในชีวิตประจำวัน อาศัยเพาะปลูกยังชีพ เป็นเส้นทางสัญจร และต่อมาได้กลายเป็นสังคมอย่างที่ต่างชาติดมองว่าเป็นเวนิสตะวันออกเฉียงผู้มั่งคั่งทั้งการค้าภายในและนอกราชธานี

ความที่มีดินฟ้าอากาศอุดมสมบูรณ์ทำให้ชาวต่างชาติมองอยุธยาดังที่สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา กล่าวว่า

...ในพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่ง ได้บรรยายในหนังสือของเขาถึงวัฒนธรรมของชาวใต้ ซึ่งในกรณีนี้คือคนไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยอารัมภบทว่า ในลุ่มแม่น้ำนี้น้ำท่วมทุกปี ๆ ละ ๖ เดือน ทำให้ไร่นาอุดมสมบูรณ์ เขากล่าวว่า “ธรรมชาติอันวยความสะดวกสบายให้กับคนแถบนี้เสียจนไม่มีใครต้องทำอะไรมาก เพียงแต่ไถดินหว่านข้าวก็พอเพราะเมื่อถึงฤดูน้ำ น้ำก็ไหลหลากลงมาหล่อเลี้ยงนาเอง นอกนี้ดินฟ้าอากาศก็ยังอบอุ่น ข้าวจึงเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้คนเกียจคร้าน...”

(สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. ๒๕๒๕ : ๕๕)

ภาพที่ผู้คนในสังคมไม่ต้องดิ้นรนด้วยความมีดินฟ้าอากาศเอื้ออำนวยต่อพืชผล ทำให้ต่างชาติวิพากษ์ว่าคนไทยเกียจคร้านนั้น สอดคล้องกับความคิดของ ศรีศักร วัลลิโภคม ซึ่งได้วิเคราะห์ไว้ในบทหนึ่งของหนังสือ “กรุงศรีอยุธยาของเรา” สรุปได้ว่า

การมีที่ทำกิน และสภาพดินฟ้าอากาศที่มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์เมื่อถึงฤดูกาลนั้น ไม่ทำให้ประชาชนเดือดร้อนจนต้องแสวงหาเทคโนโลยีใหม่ๆ มาช่วยให้การผลิตดีขึ้น เมื่อถึงฤดูกาลผลิตในปีหนึ่งก็เพาะปลูกเสียที หลังจากนั้นก็อยู่ว่างๆ หลายเดือน สิ่งที่ต้องตอบสนองรัฐ นอกจากการเสียภาษีอากร ก็มีเพียงรับราชการเป็นไพร่สมหรือไพร่หลวงในช่วงเวลาหนึ่งของปี การเข้ารับราชการทำให้มีความสัมพันธ์กับเจ้าขุนมูลนาย เกิดความเคยชินต่อระบบอุปถัมภ์ บางครั้งความสะดวกสบายจากการเป็นไพร่ ก็ทำให้คนไม่นึกถึงความเป็นอิสระกัน เพราะไพร่กลายเป็นข้าทาสก็มาก ยิ่งเป็นทาสก็ยิ่งไม่ต้องกังวลเรื่องอาชีพ ครอบครัวของเจ้านายขุนนางไพร่ร่ำรวย มีข้าทาสมาก พวกบริวารก็สบายเพราะมีแรงงานเหลือเฟือ การที่ไพร่ฟ้าประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวน ทำนา และรับราชการ ทำให้อาชีพอื่นๆ เป็นของต่างชาติไป เช่น ช่างฝีมือ มักเป็นพวกมอญ หรือลาวที่อพยพลี้ภัยเข้ามาหลังถูกกวาดต้อน อาชีพพ่อค้าเนื้อสัตว์ เป็นพวกแขกที่นับถืออิสลาม พวกคนจีนจะเลี้ยงสุกรและทำการค้าขายชาวต่างชาติอื่นๆ เช่น คนจีน คนญี่ปุ่น และฝรั่ง จะเข้ามารับราชการทำการค้าแก่รัฐบาล จึงอาจกล่าวได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่มีชนชั้นกลางก็เพราะบุคคลเหล่านี้แฝงอยู่กับชนชั้นปกครอง (ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๔๑ : ๕๗ - ๕๘)

คำอธิบายเรื่องวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมระดับชุมชนชาวบ้าน ซึ่งมีความเป็นอยู่อย่างสอดคล้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์ นอกจากจะช่วยให้เข้าใจภาพรวมของการดำเนินชีวิตตลอดจนทัศนคติของคนในสมัยอยุธยาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงสังคมที่มีผู้คนต่างถิ่นต่างชาติปะปนอยู่ร่วมกับชนชาวไทย อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของภูมิประเทศ และการคมนาคมที่เอื้อประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพทั้งเกษตรกรรมและการค้า

ลักษณะการสร้างรัฐของผู้ปกครองในดินแดนนี้ ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้สังคมอยุธยาเป็นแผ่นดินทองสำหรับต่างชาติ อยุธยาประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ และมีรูปแบบของชีวิตความเป็นอยู่มีวัฒนธรรมที่ผสมผสานกัน

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนาอาณาจักรอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๕๓ อาณาจักรอยุธยาตั้งขึ้นมาในขณะที่อาณาจักรสุโขทัยยังดำรงอยู่ แต่โดยที่อาณาจักรสุโขทัยขณะนั้นกำลังอยู่ในระยะที่พยายามฟื้นฟูเสถียรภาพทางการเมือง และขยายอาณาเขตใหม่หลังจากที่พ่อขุนรามคำแหงสวรรคตเป็นต้นมา ทำให้ขาดกำลังทางการทหารพอที่จะมารุกรานการตั้งอาณาจักรอยุธยาได้ กรุงศรีอยุธยาจึงเริ่มต้นขึ้นในลักษณะของการผนวกดินแดนใกล้เคียง

ไม่ใช่ด้วยการรบพุ่ง ดังที่ สุจิตต์ วงษ์เทศ อธิบายไว้ในคำนำเสนอของหนังสือ กรุงเทพฯ
อยุธยาของเรา ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๒๗ ว่า

...หลักฐานทางโบราณคดียืนยันให้เห็นว่า บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและที่
อื่น ๆ มีพัฒนาการที่ต่อเนื่องกันมาตลอดเวลา มีความสัมพันธ์กันทางสังคมและ
วัฒนธรรมอย่างไม่ขาดสาย พุทธศตวรรษที่ ๑๒ และพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ก็มีการ
ปรับสภาพขึ้นเป็นบ้านเมืองขนาดใหญ่ขึ้นมาตามลำดับ จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่
๑๘ กลุ่มรัฐฟากตะวันออกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ที่มีรัฐสุพรรณภูมิเป็นแกนกลาง
และกลุ่มรัฐฟากตะวันออกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีรัฐละโว้เป็นแกนกลางก็พยายาม
รวมกัน ในที่สุดก็ร่วมกันสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานีในพุทธศตวรรษที่
๑๙... ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่ากรุงศรีอยุธยาไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างปาฏิหาริย์โดยอำนาจ
เนรมิตของเทพยดา หากเกิดขึ้นมาอย่างมีพัฒนาการต่อเนื่องมาก่อน เพราะฉะนั้น
จึงเห็นได้ว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนาแล้ว
กรุงศรีอยุธยาจึงมีกฎหมาย และวรรณกรรมตลอดถึงมีการสร้างสรรค์ศิลปกรรมรองรับ
อยู่พร้อมมูลทั้งนี้ก็เพราะมีสิ่งเหล่านี้สืบเนื่องมาจากสังคมเก่าที่มีมาก่อนแล้วนับ
ร้อย ๆ ปีนั่นเอง...

(สุจิตต์ วงษ์เทศ. ๒๕๒๗ : ๑๒ - ๑๔)

การผนวกดินแดนเพื่อสถาปนาอาณาจักรของกรุงศรีอยุธยา จึงเป็นการสืบสาน
วัฒนธรรมของดินแดนในบริเวณดังกล่าว นอกจากนี้จากการศึกษาความเป็นมาของกรุงศรี
อยุธยา โดยอาศัยข้อมูลทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ซึ่งค้นพบใหม่อย่างกว้างขวาง
ของ ศรีศักร วัลลิโภดม ทำให้ได้ข้อสรุปดังนี้

...แต่ก่อน ๆ ใครก็เชื่อว่าบ้านเมืองไทยนั้นมีเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีแรก แล้วต่อมาก็เป็น
พระนครศรีอยุธยา แต่เวลานี้หลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ที่พิมพ์ขึ้นมาอย่าง
มากมายนั้นชี้ให้เห็นว่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ไม่มีเมืองใดเป็นราชธานีที่เป็นศูนย์
กลางทางการเมืองการปกครองของประเทศ แต่บ้านเมืองแบ่งออกเป็นรัฐ ๆ ทั่วภาค
เหนือ ภาคใต้ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ละรัฐก็มีเมืองสำคัญ

ของตนเอง เช่น ภาคใต้ มีเมืองนครศรีธรรมราช ภาคกลางมีเมืองสุพรรณภูมิและ
 อโยธยา ภาคเหนือตอนบนมีเมืองเชียงใหม่ และภาคเหนือตอนล่างมีเมืองสุโขทัย
 เป็นต้น...เมื่อเกิดกรุงศรีอยุธยาขึ้นแล้วในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ การเปลี่ยนแปลงทาง
 การเมืองที่เกิดขึ้น รัฐอิสระเหล่านั้น ก็ค่อย ๆ หดไป เกิดเป็นราชอาณาจักร เมือง
 ที่เคยเป็นเมืองสำคัญของรัฐอิสระต่าง ๆ ก็ถูกลดฐานะลงมาเป็นหัวเมืองของราช
 อาณาจักรไป...

(ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๔๒ : ๓ - ๔)

คำอธิบายข้างต้น จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็ง ความสามารถของผู้นำที่
 สามารถรวบรวมกำลังคนและอำนาจ พัฒนาจนตนเองกลายเป็นผู้นำของอาณาจักรได้
 เพราะหากผู้นำไร้ความสามารถแล้ว ความไม่มั่นคงในสถานภาพของตนก็จะมีสูง

ลักษณะการปกครองส่วนภูมิภาคในสมัยอยุธยาตอนต้น ดำเนินไปดังที่วิไลเลขา ถาวร
 ธนสาร บรรยายไว้ในเอกสารคำบรรยายวิชาพื้นฐานวัฒนธรรมไทย สรุปได้ว่า

เมืองลูกหลวง ตลอดจนเมืองหน้าด่านและเมืองอื่น ๆ ในเขตรายล้อมอยุธยา ได้รับ
 อำนาจให้ปกครองตนเองอย่างเป็นอิสระจากอยุธยาได้พอสมควร เพราะสามารถรวบรวมกำลัง
 ผู้คนเข้าแข่งขันชิงอำนาจที่อยุธยาได้ จึงเชื่อได้ว่า อยุธยาจัดการปกครองดินแดนที่รายล้อมอยู่นั้น
 แบบนครรัฐกล่าวคือ บรรดาเจ้าเมืองทั้งหลาย แม้จะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ที่เมือง
 หลวง แต่ก็มีอำนาจในการปกครองเมืองของตนอย่างเพียงพอ ไม่ว่าเป็นการเก็บภาษีอากร การ
 ควบคุมกำลังไพร่พล และการดูแลความสงบภายใน เมืองเหล่านี้จึงมีลักษณะเป็นรัฐเล็ก ๆ รวม
 อยู่ในรัฐใหญ่ เจ้าเมืองมีลักษณะคล้ายเป็นกษัตริย์องค์ย่อย เมืองหลวงจะควบคุมไว้ในอำนาจได้
 มั่นคงเพียงใดขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวงเป็นสำคัญ เหตุนี้บริเวณที่เป็นอาณาจักร
 แท้ ๆ ของอยุธยา คือ บริเวณเมืองหลวงและอาณาเขตเมืองชั้นใน จึงมีการรวมตัวเพียงหลวง ๆ
 ปังจยที่ผูกมัดให้ดินแดนทั้งหลายรวมตัวกันในลักษณะดังกล่าว ก็คืออำนาจของกษัตริย์ที่เมือง
 หลวงและความจงรักภักดีของเมืองลูกหลวง ซึ่งส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ฉันญาติสนิทกับผู้นำที่
 เมืองหลวงนั่นเอง การรวมตัวอยู่หลวม ๆ นี้ จะก่อให้เกิดปัญหาการแตกแยกของอาณาจักรขึ้นโดย
 ง่าย เมื่อเมืองหลวงอ่อนแอหรือมีการคุกคามจากภายนอกสิ่งที่เจ้านายและเมืองลูกหลวง
 พยายามจะทำก็คือเข้ามาแข่งขันชิงอำนาจและตั้งตนเป็นกษัตริย์ปกครองที่อยุธยา อยุธยาจึงเป็น
 ศูนย์กลางของอาณาจักรมาโดยตลอดไม่ปรากฏว่ามีเมืองลูกหลวงเมืองใดจะตั้งตนเป็นศูนย์กลาง

แห่งใหม่ของอาณาจักร ทั้งนี้เพราะทำเลที่ตั้งของอยุธยาที่มีสภาพเป็นเกาะนั้น เป็นชัยภูมิที่เหมาะสมอย่างยิ่ง ในการเป็นศูนย์กลางการควบคุมอาณาเขตโดยรอบ และป้องกันการรุกรานภายนอก ตลอดจนเป็นศูนย์กลางควบคุมการค้าขายภายในและภายนอกอาณาเขต (วิไลเลขา ถาวรธนสาร. ม.ป.ป. : ๒๕๒ - ๒๕๓)

ทำเลที่ตั้งอันเอื้อประโยชน์ต่อการเกษตรกรรมและการค้าขายซึ่งสร้างความสำคัญให้กับอยุธยาในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักร ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองลูกหลวงและเมืองอื่น ๆ ในเขตใกล้เคียง เป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งผู้นำที่เข้มแข็ง มีความสามารถในการรวบรวมกำลังทหาร และทรงหาวิธีการที่จะรักษาพระราชอำนาจนั้นไว้

แม้พระมหากษัตริย์จะทรงเป็นผู้นำในการตรากฎหมาย แต่กฎหมายก็เป็นเพียงการวางข้อบังคับ กำหนดหน้าที่และบทลงโทษที่เป็นรูปธรรมซึ่งมีผลทางปฏิบัติเท่านั้น บทลงโทษทางกฎหมายอาจสร้างความกลัวให้ราษฎรได้ แต่กฎหมายเพียงประการเดียวก็ไม่อาจสร้างสำนึกของความจงรักภักดีและความศรัทธาในตัวผู้นำได้ ยิ่งในสังคมที่มีลักษณะพึ่งพา เจ้านายเป็นที่พึ่งของบ่าวไพร่ ราษฎรพร้อมจะเป็นผู้ตาม พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงเลือกหาวิธีการที่ดีที่สุดที่จะเป็นการป้องกันขุนนางและเจ้าเมืองทั้งหลายที่อาจรวบรวมกำลังโค่นล้มพระราชอำนาจ

อยุธยาเป็นอาณาจักรที่มีความใกล้ชิดกับอาณาจักรสุโขทัยและขอม ดังนั้นความคิด ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ขอมได้รับจากอินเดีย และเป็นประโยชน์ต่อการปกครอง อยุธยาจะรับและนำมาปฏิบัติเช่นกัน จึงพบว่า เมื่ออยุธยาจะเป็นอาณาจักรที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกพุทธศาสนา ก็จะทรงสนับสนุนและให้ความสำคัญกับพราหมณ์มากเช่นกัน พราหมณ์จะเป็นบุคคลสำคัญที่เป็นธุระในเรื่องราชการ และการประกอบพิธีกรรมถวายพระมหากษัตริย์ซึ่งพิธีกรรมส่วนใหญ่จะเป็นพิธีเพื่อยกสถานภาพของพระมหากษัตริย์เหนือเจ้านายอื่น ๆ ด้วยฐานะของเทพผู้ศักดิ์สิทธิ์ และทรงความสำคัญที่สุดในแผ่นดิน

บทบาทของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นผู้ปกครอง ผู้อุปถัมภ์ และเป็นที่พึ่งสูงสุด ทำให้สถาบันกษัตริย์เป็นชนชั้นที่เป็นเจ้าชีวิต กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแผ่นดิน จึงมีสถาบันพระมหากษัตริย์เกี่ยวข้องไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง โดยเฉพาะศิลปะและวรรณคดี

นับตั้งแต่สถาปนากรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๑๘๕๓ ถึง พ.ศ. ๒๐๙๒ อันเป็นปีสวรรคตของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีพระมหากษัตริย์ทรงครองราชสมบัติติดต่อกันดังนี้

๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง)

พ.ศ. ๑๘๕๓ - พ.ศ. ๑๘๖๒

๒. สมเด็จพระรามศวร	พ.ศ. ๑๕๑๒ - พ.ศ. ๑๕๑๓
๓. สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว)	พ.ศ. ๑๕๑๓ - พ.ศ. ๑๕๓๑
๔. สมเด็จพระทองลั่น	ครองราชย์ ๗ วัน
๕. สมเด็จพระรามศวร	พ.ศ. ๑๕๓๑ - พ.ศ. ๑๕๓๘
๖. สมเด็จพระรามราชา	พ.ศ. ๑๕๓๘ - พ.ศ. ๑๕๕๒
๗. สมเด็จพระนครินทราธิราช	พ.ศ. ๑๕๕๒ - พ.ศ. ๑๕๖๗
๘. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา)	พ.ศ. ๑๕๖๗ - พ.ศ. ๑๕๙๑
๙. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	พ.ศ. ๑๕๙๑ - พ.ศ. ๒๐๓๑
๑๐. สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓	พ.ศ. ๒๐๓๑ - พ.ศ. ๒๐๓๔
๑๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒	พ.ศ. ๒๐๓๔ - พ.ศ. ๒๐๗๒

๒.๒ ลักษณะวรรณคดี

บทบาทของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงมีพระราชอำนาจล้นพ้นในแผ่นดิน เป็นเหตุให้วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น มีความสัมพันธ์กับสถาบันการปกครองอย่างยิ่งดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวถึงลักษณะของวรรณกรรมสมัยอยุธยาไว้ว่า เมืองหลวงจะเป็นแหล่งสะสมอำนาจของกษัตริย์ วรรณกรรมอยุธยาที่เป็นของชนชั้นมูลนายจึงแวดล้อมด้วยเรื่องกษัตริย์หรือเทพเจ้าที่สัมพันธ์ทางใดทางหนึ่งกับกษัตริย์ หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระบรมเชษานุภาพของกษัตริย์ในขณะเดียวกัน เมืองก็มีบทบาทสำคัญในวรรณกรรมชั้นสูง เพราะเมืองเป็นเครื่องสะท้อนราชานุภาพ การชมเมืองในคำประณามพจน์ เช่นในโคลงกำสรวล จึงเป็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมชั้นสูง อย่างไรก็ตาม ประชาชนที่อยู่ในเมือง จะมีบทบาทน้อยมาก และไม่ค่อยปรากฏในวรรณกรรมอยุธยาบ่อยนัก (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๓๘ : ๓๐ - ๓๑)

แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า วรรณคดีทุกเรื่องจะทำหน้าที่แสดงโลกทัศน์เฉพาะเรื่องของกษัตริย์เท่านั้น ธรรมชาติของวรรณคดีแต่ละเรื่อง จะเผยให้เห็นโลกทัศน์ในแง่มุมอื่น ๆ ด้วย กล่าวคือ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย และมหาชาติคำหลวง จะเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ในอุดมคติของราษฎร ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นปู่ของมนุษย์ วรรณคดีนิราศ ซึ่งได้แก่ โคลงทวาทศมาส โคลงนิราศหริภุญชัย กำสรวลโคลงฉันท์ และราชาพิลาปคำฉันท์ จะแสดง

ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อม และช่วยให้เข้าใจถึงโลกทัศน์ในเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมชาติได้

วรรณคดีที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เท่าที่เหลือดกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย มหาชาติคำหลวง กำสรวลโคลงดั้น โคลงดั้นทวาทศมาส โคลงนิราศหริภุญชัย ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และราชาพิลาปคำฉันท์ ซึ่งวรรณคดีทั้งหมดนี้แต่งขึ้นในสัรัชกาลเท่านั้น คือ รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๒.๒.๑ ลิลิตโองการแข่งน้ำ

ลิลิตโองการแข่งน้ำนับเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่ปรากฏในสมัยอยุธยา แต่งด้วยโคลงห้าและร่ายโบราณ มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สังจา หรือพิธีที่เหล่าข้าราชการบริพาร รวมทั้งเจ้าเมืองต่าง ๆ ประกาศตนเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ที่มาของเรื่องอาจเป็นไปดังข้อสันนิษฐานของชลดา เรื่องรักย์ลิลิต ที่ว่า

ในวรรณคดีเรื่องนี้ไม่มีการระบุชื่อผู้แต่งไว้...ผู้แต่งน่าจะเป็นพราหมณ์ และพราหมณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นพราหมณ์ในราชสำนักอยุธยามากกว่าจะเป็นพราหมณ์ที่เดินทางมาจากอินเดียตามที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ได้กราบทูลขอกจากเจ้าเมืองพาราณสีในตอนต้นรัชกาล เพราะเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำนี้แต่งเป็นภาษาไทย และพราหมณ์ต้องอ่านโองการแข่งน้ำฉบับนี้เป็นภาษาไทย จึงควรที่จะเป็นผลงานของพราหมณ์ไทยมากกว่า...ส่วนสมัยที่แต่ง...คือสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นี้เอง ในวรรณคดีเรื่องดังกล่าวนี้มีการกล่าวถึงพระนามของพระมหากษัตริย์ถึง ๒ แห่งในร่าย ได้แก่ พระนาม “สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมมหารัชมหารมณเฑียรราชนาถ” พระนามนี้ใกล้เคียงกับพระนามของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ที่ชื่อพราหมณ์ถวายในตอนต้นรัชกาลคือ “สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรมมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหาดิลกพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์” นอกจากนี้ยังคล้ายคลึงกับพระนามที่ปรากฏเรียกใน กฎหมายตราสามดวง เมื่อกล่าวถึงกฎหมาย “พิสูทค่าน้ำพิสูทลุลยเพลิง” ปี พ.ศ. ๑๘๕๕ ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี ศรีสินทรมมจักรพรรดิศรบรรชรบรมมหาราชาธิราชเจ้า”...

(ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. ๒๕๔๑ : ๕ - ๖)

สิทธา พินิจภูวล กล่าวถึงที่มาของลิลิตโองการแข่งน้ำในลักษณะเดียวกันว่าผู้แต่งคงเป็นพราหมณ์ในราชสำนัก มีร่องรอยอิทธิพลของพราหมณ์หลายประการ บทประพันธ์เป็นรูปโคลงห้าและร้อยคั่นหรือร้อยโบราณ ชื่อเดิมในภาษาไทยเรียก “ประกาศโองการแข่งน้ำ” ใช้อ่านในพระราชพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เรียกว่า “พระราชพิธีศรีสังฆานกาล” หรือ “พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา” ผู้เข้าพิธีได้แก่ เสนา ข้าราชการบริวาร ตลอดจนอำมาตย์ มหาอำมาตย์ และมุขอำมาตย์ รวมทั้งเจ้าผู้ครองนครที่เข้ามาอ่อนน้อมและเป็นมิตรต่อพระมหากษัตริย์ ผู้เข้าพิธีทั้งหมดต้องกล่าวคำอธิษฐานตามที่ปรากฏใน “โองการแข่งน้ำ” โดยมีพราหมณ์เป็นผู้อ่านนำ จากนั้นผู้เข้าพิธีทุกคนต้องดื่มน้ำมนต์ที่ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ด้วยเวทย์คาถาของพราหมณ์ และด้วยการจุ่มล้างพระแสงดาบของกษัตริย์ (สิทธา พินิจภูวล และรัตนฤทัย สัจจพันธุ์. ๒๕๓๕ : ๓๓๐)

อาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เขียนขึ้นโดยพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีอันศักดิ์สิทธิ์คือ พิธีดื่มน้ำสาบานตน หรือ “พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา” อันเป็นพิธีสำหรับกษัตริย์สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใช้เพื่อรักษาพระราชอำนาจให้มั่นคงทางหนึ่ง นอกเหนือไปจากการตรากฎหมายบังคับใช้เพื่อปกครองบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย เนื้อความในลิลิตโองการแข่งน้ำจึงประกอบไปด้วยบทลงโทษ และบทให้รางวัลซึ่งมีผลต่อความเชื่อ รวมทั้งความรู้สึกของผู้ร่วมพิธี

ลิลิตโองการแข่งน้ำ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงพระนารายณ์ พระศิวะ และพระพรหม จากนั้นกล่าวถึงเหตุการณ์ที่โลกถูกทำลายด้วยไฟ มีพระอาทิตย์ขึ้นเจ็ดดวงทำให้ไฟไหม้ทำลายโลก จากนั้นก็เกิดฝนตกดับไฟจนหมด แล้วพระพรหมก็สร้างสวรรค์และแผ่นดินดั้งเดิม เมื่อไอดินหอมถึงสวรรค์ ก็เป็นเหตุให้เทวดาชั้นพรหมทั้งหลายลงมากินดิน จึงเสื่อมฤทธิ์กลับขึ้นสวรรค์ไม่ได้กลายเป็นมนุษย์ จากนั้นเกิดมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวต่าง ๆ ต่อมากล่าวถึงกำเนิดของพระราชชาติที่ได้รับการยอมรับจากประชาชน โดยเรียก “สมมุติราชเจ้า” ซึ่งแสดงถึงฐานะของกษัตริย์แห่งสมบูรณาญาสิทธิราชอย่างแท้จริง

ต่อมา กล่าวถึงการอัญเชิญเทพ พระพุทธ พระสงฆ์ ผู้มีอำนาจต่าง ๆ และบรรดาผีทั้งหลายมาเป็นพยาน แล้วกล่าวแข่งผู้คิดทรยศให้ประสบภัยต่าง ๆ ว่า

“...จงเทพยดา ผูกนี้ให้ตายในสามวัน อย่าให้ทันในสามเดือน
อย่าให้เคลื่อนในสามปี อย่าให้มีสุขสวัสดิ์เมื่อใด อย่ากินเข้าเพื่อไฟ
จนตาย ฯ

จงไปเป็นเปลวปล่อง	อย่าอาศัยแก่น้ำจนตาย
น้ำคลองกลอกเป็นพิษ	นอนเรือนค้ำรณคาย
คาบิเป็นดาวจุ่ม	ลืมหางยู่สู่ฟ้าจนตาย
ฟ้ากระทุ่มทับลง	ก้มหน้าลงแผ่นดินจนตาย
แล่งแผ่นดินปลงเอาชีพไป	สืลองกินไฟต่างจวน ฯ

จรเข้รับเสื่อฟัด หมีแรดถวดแสนงอนาย หอกปิ่นปลายปัก
ครอบ ใครต้องจอบจนตาย งูเงี้ยวพิษทั้งหลายลุ่มฟ้า ตายดำหน้ายังดิน
อรินทรหยาบหลายหล้า...”

(ลิลิตโองการแข่งน้ำ. ๒๕๔๐ : ๑๐)

ส่วนผู้ที่จงรักภักดีก็กล่าวอวยพรให้เจริญด้วยลาภยศ ดังความว่า

“...ใครกวินซื้อแท่นฟ้า ป่าวอวยพร ฯ

อำนาจแปล้เมื่อแมนอำรสิทธิ	มีศรีบุญพ่อก่อเศกเหง้า
ยศท้าวตรีไตรจักร	ใครซื้อเจ้าเดิมนาง ฯ
มิ่งเมืองบุญศักดิ์แพร่	ใครซื้อรางควายทอง
เพิ่มช้างม้าแผ้วควาย	ใครซื้อฟ้าสองขั้วเร่งยิน ฯ
เพรงรัตนพรายพรรณเย็น	ใครซื้อสินเกตรา
เพิ่มเขาหมื่นมหาไชย	ใครซื้อใครรักเจ้าจงบศ ฯ
กลืนชนมาให้อยิ่ง	เทพยดลุ่มฟ้า
อย่ารู้ว่าอันตราย	ได้ใจกล้าดังเพชร ฯ "

(ลิลิตโองการแข่งน้ำ. ๒๕๔๐ : ๑๐-๑๑)

การอัญเชิญพระรัตนตรัย เทพ และอมนุษย์ ตลอดจนผู้มีอำนาจต่าง ๆ มา
เป็นพยานและลงโทษ ก็เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระราชพิธีดังกล่าว จึงนับเป็นการปลูก
ฝังความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับฐานะของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งเป็น

โลกทัศน์สำคัญที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาในเวลาต่อมา

๒.๒.๒ ลิลิตยวนพ่าย

ลิลิตยวนพ่ายเป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่งด้วยโคลงฉันท์บาทกฤษณ โดยมียาวขึ้นแทรกอยู่จำนวน ๒ บท พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า ผู้แต่งน่าจะเป็นกวีสำคัญในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะมีความสามารถทั้งทางด้านภาษาและระเบียบราชการ และน่าจะแต่งในเวลาใกล้เคียงกับสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๐๑๖ สมัยใกล้เคียงกับเหตุการณ์ที่ว่า คือ สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔ - ๒๐๗๒) (ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๑๔ : ถิ่น) อาจกล่าวได้ว่าลิลิตยวนพ่าย น่าจะแต่งขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๑๖ - พ.ศ. ๒๐๒๕ กล่าวคือ แต่งหลังสงครามเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๑๖ และแต่งก่อน “มหาชาคำหลวง” ซึ่งในวรรณคดีเรื่องนี้ระบุว่าแต่งจบในปี พ.ศ. ๒๐๒๕ เนื่องจากข้อความในลิลิตยวนพ่ายไม่ได้กล่าวถึง “มหาชาคำหลวง” แต่อย่างใด

เนื้อเรื่องเริ่มด้วยบทไหว้ครู จากนั้นกล่าวถึงพระราชประวัติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นับตั้งแต่เหตุแห่งการประสูติในลักษณะของการขอพระเกียรติ กล่าวสรรเสริญพระปรีชาสามารถ พระสติปัญญา และเทิดทูนในความเป็นธรรมราชาของพระองค์ด้วยด้วยการสรรเสริญความรอบรู้ในธรรมตั้งแต่หมวด ๑ จนถึงธรรมหมวด ๑๐ แล้วจึงบรรยายพระราชประวัติต่าง ๆ โดยสรุป ดังตัวอย่าง

แถลงปางพระมาตรไ้	ถักพ ท่านนา
แดนคำบลพระอุทย	ท่งกว้าง
แถลงปางเกลื่อนพลรบ	เรื่องเดช
เอามิ่งเมืองไ้จ้าง	แง่บร ฯ
ปางเทนคเรศเรื้อ	ยังกรุง
พระนครอโยทยา	ยังฟ้า
แถลงปางท่านผดุงเอา	รตราช
เวนพิภพไ้หกล้า	เศกศรี ฯ
แถลงปางนฤนารถไ้	สวรรณคต

ยังมีเมืองบนปี	ยศเข้า
แถลงปางปิ่นเอารส	ศัลยโสภ
ขอพระศัพพะเจ้า	เจษฎา ฯ
แถลงปางพระลัษโลก	ครองธรรม
เกษมอโยทธยาขง	ยิ่งฟ้า
แถลงปางพระศรีสรร	เพชรโพธิ
แสดงสฤปพระเจ้าหล้า	ข้าวขจร ฯ
.....	
พระยศโยคพื้น	พิณภูาร ชื่นแฮ
ไครค่าอรอรธธา	ถ่องถ้วน
สรวมแสดงบันทิกสาร	สงเขป ไล่พ่อ
โดยแต่แรงรมยม้วน	กล่าวกลา ฯ
ยาคนชี้เทพยผู้	ไกรกรรดิ กิติ
พันมวธเมธาชาว	ช่วยได้
แลศริศและศริศพัน	ชีวห กิติ
ธาร้ายศให้ถ้วน	ถึแถลง ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๔๗-๓๔๘)

จากนั้นจึงกล่าวถึงการศึกอย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่พระยาบุรุษิฐิระ เอาใจออกห่าง
จากไทย ด้วยโคลง ดังนี้

แต่นี้จักตั้งต่อ	กลกานท แลพ่อ
โดยเมื่อพระแสงฤทธิ	ร่อนเกล้า
เสด็จมาฝ่าผลาญลาว	ลักโลก
ที่ยุทธิฐิฐิระแล้ว	สู้รบฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๔๙)

ไม่เพียงแต่เอาใจออกห่างเท่านั้น พระยาบุรุษิฐิระยังนำทัพเชียงใหม่มาตีเมือง
พิษณุโลก แต่ต้องพ่ายต่อทัพไทยที่ยกไปปราบ เสร็จจากการทัพสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ได้ทรงจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองทางเหนือจนเรียบร้อย

ทางเมืองเชียงใหม่ หลังจากพระเจ้าติโลกราชตั้งหมื่นดงนครเป็นเจ้าเมืองเชียง
ขึ้นแล้วก็ทรงวัดก ทรงระวางราชบุตรและข้าราชการบริพารทั้งหลาย จนสั่งประหารราชบุตรชื่อ
หนานบุญเรือง และรับสั่งให้หมื่นดงนครเข้าเฝ้า แม้จะรู้ว่าตนต้องถูกประหารชีวิต หมื่นดง
นครก็ไม่ยอมได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรยศต่อเจ้า ดังคำกล่าว

ข้าไท้เบสผู้	โคโค กี้ดี
ตายเพื่อภักดีโดย	ชื่อชว้อม
คือคนอยู่เปนใน	อิธโลกย
บรโลกยนางฟ้าล้อม	เลิศอินทร ฯ
ทวยโคเจ้าเกือโกค	ภูลมี มังนา
ครันบถวิลภักดี	แต่เจ้า
ช้อยยืนอยู่แสนปี	เป็นคู่ ตายนา
ตายก็ดีได้เข้า	ช่องน่านรگانต ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๕๕)

เมื่อหมื่นดงนครถึงเมืองเชียงใหม่ ก็ถูกประหารชีวิตจากข้อกล่าวหาว่ากบฏ นาง
เมืองภรรยาหมื่นดงนครจึงประกาศแข็งเมืองและขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ พระองค์จึงทรงเคลื่อนทัพไปยังเมืองเชียงขึ้น แต่ปรากฏว่าทัพจากเชียงใหม่
เข้ายึดเมืองเชียงขึ้นได้ก่อน กองทัพทั้งสองฝ่ายจึงสู้รบกันเต็มกำลัง ลิลิตยวนพ่ายจบเรื่องด้วย
ความชื่นชมในชัยชนะของกองทัพกรุงศรีอยุธยา

ลิลิตยวนพ่ายเป็นบทสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เหตุการณ์
สงครามที่กวีนำเข้ามาในเรื่องเพื่อใช้ประกอบการสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
แสดงให้เห็นแบบอย่างของผู้นำที่ถึงพร้อมด้วยชาตวิมุติ คุณวิมุติ คือวิชาความรู้และความ
ชำนาญในศาสตร์ต่างๆ ทรงเป็นกษัตริย์นักรบที่ยิ่งใหญ่เสมอด้วยจักรพรรดิราชประการ
สำคัญก็คือทรงเป็นเทวราชาผู้ทรงอำนาจ และธรรมราชาผู้ทรงคุณ นับเป็นวรรณคดีที่แสดง
โลกทัศน์ของประชาชนที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างชัดเจน

๒.๒.๓ มหาชาติคำหลวง

วรรณคดีชาดกเรื่องสำคัญเรื่องนี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงประชุมกวีแต่งเรื่องนี้
ขึ้นเพื่อให้คนเข้าใจเรื่องพระเวสสันดร อีกทั้งยังเพื่อเป็นการเสริมศรัทธาในพระพุทธศาสนา
เพราะเป็นเรื่องที่ใช้เทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกฟังในโอกาสต่างๆ นับเป็นวรรณคดีเรื่องเดียวใน

สมัยอยุธยาตอนต้นที่ระบุถึงสมัยที่แต่งไว้ในพงสาวดาร ดังคำอธิบายของ สุมาลี วีระวงศ์ในบทความเรื่อง “ปริทรรศน์หลักฐานและแนวคิดที่ใช้สร้างประวัติศาสตร์คืออยุธยา” ซึ่งกล่าวว่า

...ข้อที่น่าสังเกตคือ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในพงสาวดารนั้นหากจะว่าไปแล้วก็มีเพียงชิ้นเดียว ได้แก่ ข้อความในพระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ที่ระบุถึงมหาชาติคำหลวงไว้ว่า “ศักราช ๘๔๕ ขาลศก (พ.ศ. ๒๐๒๕) ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ วัน ถลอดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์” แต่ข้อความนี้ก็เปรียบเสมือนหมุดที่ตอกตรึงยึดมหาชาติคำหลวงไว้กับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอย่างแน่นแฟ้น เป็นที่ยอมรับของทุกแนวความคิด...

(สุมาลี วีระวงศ์. ๒๕๓๗ : ๘)

การกล่าวถึงระยะเวลาในการแต่งมหาชาติคำหลวงว่าจบใน พ.ศ. ๒๐๒๕ หรือในแผ่นดินของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๕๕๑ - พ.ศ. ๒๐๓๑) ทำให้เรื่องมหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีเรื่องหลักสำหรับใช้ศึกษา เปรียบเทียบสำนวนภาษา เพื่อพิจารณาสมัยที่แต่งและจัดลำดับอายุของวรรณคดีเรื่องซึ่งยังไม่สามารถระบุที่มาได้

การแต่งมหาชาติคำหลวงนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดเกล้าฯ ให้บรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมแต่งกันขึ้น แล้วนำมาประชุมอ่านถวายเป็นพระที่นั่งเพื่อคัดเลือกโวหาร ที่ดีที่สุดเอาไว้ โดยมีคำประพันธ์ที่นิยมแต่งกันในสมัยนั้น เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ และร่าย มหาชาติคำหลวงเป็นหนังสือที่ใช้สำหรับอ่านหรือสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง ไม่ได้มีไว้สำหรับเทศน์อย่างคาถาพันซึ่งมีมาแต่เดิม (วันเนา ฐิติน. ๒๕๒๕ : ๗๖)

มหาชาติคำหลวง คือเรื่อง เวสสันดรชาดก การที่เรียกเรื่องนี้ว่ามหาชาตินั้นก็คงเรียกกันในหมู่ชาวไทยเท่านั้น เพราะชาดกทั้งหมดซึ่งมีอยู่ถึง ๕๕๐ เรื่องนั้น ไม่มีเรื่องใดเลยในคัมภีร์ชาดกที่เรียกว่ามหาชาติ ชาดกเรื่องยาวมีอยู่ ๑๐ เรื่อง รวมทั้งเรื่องเวสสันดรชาดกด้วยนั้น ก็อยู่ในคัมภีร์ชื่อ “มหานิบาต” ซึ่งนิยมเรียกว่า “ทศชาติ” แต่เราก็ไม่เรียกอีก ๙ เรื่องว่ามหาชาติ การที่เรียกเรื่องเวสสันดรชาดกว่ามหาชาตินั้น เพราะเป็นชาติซึ่งปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์ครบบริบูรณ์เป็นแบบอย่างของมนุษย์ผู้ก้าวถึงขั้นสูงสุดแห่งการดำเนินในทางวิวัฒนาการอันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรมและความรู้ (นิคยา กาญจนวรรณ. ๒๕๓๕ : ๗๐)

บารมีที่กล่าวถึงนี้ ก็คือ ทานบารมีซึ่งยากที่ปุถุชนทั่วไปจะปฏิบัติได้ นั่นคือนอกจากการบริจาคทรัพย์เพื่อบำรุงเลี้ยงชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรทั้งหลายแล้ว พระ

เวสสันดรยังบริจาคบุตรทั้งสอง คือ กัณหา และชาลี แก่ชูชก พร้อมทั้งบริจาคพระชายา คือ พระนางมัทรี แก่พระอินทร์ซึ่งแปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอ การบำเพ็ญทานต่าง ๆ นี้ทำให้พระชาติของพระเวสสันดรเป็นพระชาติที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นพระชาติสุดท้ายที่ได้ทรงบำเพ็ญบารมีต่างๆ อย่างครบถ้วนก่อนจะอุบัติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพระชาติถัดไป

เนื้อเรื่องในมหาชาดิก้าหลวงแบ่งเป็นตอน ๆ เรียกว่า กัณฑ์ มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๑ กัณฑ์ มีเนื้อเรื่องโดยย่อ ดังนี้

๑. กัณฑ์ทศพร

พระนางผุสดีเทพกัญญา จะจุติจากเทวโลกไปเกิดในมนุษยโลก จึงทูลพร ๑๐ ประการจากท้าวสักกเทวราช ดังนี้ ขอให้พระนางประทับในปราสาทแห่งพระเจ้าสีหราช และได้เป็นอัครชายาแห่งพระองค์ ขอให้มีความเจริญรุ่งเรืองดุจดาวลูกเนื้อทรายขอให้มีความขงงาม ขอให้มีความว่าสปรรรษดี ขอให้มีความโอรสที่มีพระราชมารดาในทานเมื่อเวลาทรงครรภ์ ขออย่าให้ครรภ์นั้นดังสตรีทั่วไป ขอให้มีความงาม ไม่หย่อนคล้อยขอให้มีความงาม ดำสนธิท ขอให้มีความฉวีทั้งงดงาม ขอให้มีความสามารถในการปล่อยนกโทษประหาร

ท้าวสักกเทวราชทรงประทานพรทั้งหมดให้ตามปรารถนา

๒. กัณฑ์หิมพานต์

พระนางผุสดีรับพรแล้วไปจุติในตระกูลกษัตริย์มัทราส เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสญชัย ผู้ครองสิริรัฐ มีพระโอรสทรงพระนามว่า พระเวสสันดร ซึ่งฝึกฝนในทานเป็นอย่างยิ่ง เมื่อแรกประสูติก็ทรงทูลขอพระราชทรัพย์เพื่อบริจาค เมื่อทรงครองราชย์ได้อภิเษกกับพระนางมัทรี มีพระราชโอรสทรงพระนามว่าชาลี และพระราชธิดาทรงพระนามว่ากัณหา

นครกลิงครรัฐประสบภัย จึงส่งพราหมณ์ทูลขอช้างป้างจันนาถ ซึ่งสามารถบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล พระเวสสันดรทรงบริจาคให้จึงสร้างความโกรธแค้นให้ชาวเมืองมาก จึงพากันไปทูลพระเจ้าสญชัยให้ทรงขับไล่พระเวสสันดรจากเมือง ก่อนเดินทางพระนางมัทรีขอตามเสด็จพร้อมด้วยสองกุมาร แล้วพระนางก็ทูลเล่าความรันทมนัยในป่าหิมพานต์ให้พระเวสสันดรฟัง

๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์

พระนางสุลลิต พระราชชนนีทรงทราบเรื่อง ก็รีบไปเฝ้าทูลขอพระราชทาน โทษแก่พระเวสสันดรจากพระเจ้ากรุงสญชัย แต่ด้วยเกรงว่าจะขัดต่อราชประเพณี จึงไม่ทรง พระราชทานโทษให้พระเวสสันดร เสด็จออกทรงบำเพ็ญสัตตศกมหาทาน จากนั้นจึงเสด็จ ทรงราชรถออกจากพระนครพร้อมพระนางมัทรี กัณหา และชาลี ในระหว่างทางมีพราหมณ์ มาทูลขอม้าและรถ ก็ทรงบริจาคให้ จากนั้นต้องทรงอุ้มพระโอรสและพระธิดาดำเนินสู่ป่า

๔. กัณฑ์วนประเวศน์

พระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยพระโอรสและพระธิดาเสด็จถึง เมืองเจตราช กษัตริย์เจตราชพากันมาเฝ้าและทูลถวายพระนครให้ครอง แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทรง รับ กษัตริย์เจตราชจึงส่งเสด็จ และแนะนำหนทางที่จะไปยังเขาวงกตโดยละเอียดแล้วทรงตั้ง พราณเจตบุตรคอยอารักขารักษาประคองไว้ พระเวสสันดรเสด็จถึงเขาวงกต พบอาศรมซึ่ง ท้าวสักกเทวราชให้พระวิสสุกรรมเนรมิตไว้ กษัตริย์ทั้งสองทรงพนวชนเป็นถ้ำบำเพ็ญพรตอยู่ใน อาศรม โดยมีพระนางมัทรีคอยหาผลไม้มาขีพ

๕. กัณฑ์ชูชก

กล่าวถึงชูชกมีอาชีพขอมทานได้สะสมเงินไว้จำนวนหนึ่ง นำไปฝากเพื่อน พราหมณ์สองผิวเมีย ต่อมาพราหมณ์ทั้งสองนำเงินนั้นไปใช้จนหมด เมื่อชูชกกลับมาทวงจำ ต้องยอมยกลูกสาว คือ นางอมิตตดาชใช้แทนเงิน นางอมิตตดาไปอยู่กับชูชกและปรนนิบัติต่อ ชูชกตามหน้าที่ของภรรยาที่ดี ทำให้พราหมณ์หนุ่ม ๆ นำไปเปรียบเทียบกับภรรยาตน พวกนาง พราหมณ์เจ็บใจจึงพากันรุมต่อว่า นางอมิตตดาได้รับความอับอายจึงไม่ยอมทำงานอีกต่อไป ขอ ให้ชูชกไปทูลขอพระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรมาเป็นทาสรับใช้ ชูชกจึงออกเดินทาง ไปจนพบพราณเจตบุตรแล้วออกอุบายว่าตนเป็นทวดของชาวสีพีจะมาเชิญ พระเวสสันดรกลับพระ นคร พราณเจตบุตรหลงเชื่อจึงรับรองชูชกอย่างดี

๖. กัณฑ์จุลพน

พราณเจตบุตร ดื้อนรับชูชกเป็นอย่างดี แล้วจึงบอกทางที่จะไปพบกับ อัจฉลยาณี พร้อมทั้งพรรณนาพรรณไม้ในป่าหิมพานต์

๗. กัณท์มหาพน

ชูชกเดินทางไปจนพบอจุตฤาษี แล้วแจ้งว่าตนเป็นทูลของพระเจ้ากรุงสญชัย อจุตฤาษีหลงเชื่อจึงต้อนรับชูชกแล้วบอกทางไปสู่เขาวงกต พร้อมทั้งพรรณนาหมู่สัตว์และพันธุ์ไม้นานาชนิดที่อยู่บริเวณเขาวงกต รวมทั้งสัตว์น้ำในสระโบกขรณีใกล้พระอาศรมของพระเวสสันดรราชธานี

๘. กัณท์กุมาร

ชูชกเดินทางมาถึงอาศรมของพระเวสสันดรในเวลาเย็น และรอนพระนางมัทรีเสด็จเข้าป่าในตอนรุ่งเช้า จึงเข้าไปเฝ้าพระเวสสันดรทูลขอสองกุมาร พระเวสสันดรก็ประทานให้ ขณะที่ชูชกทูลขอสองกุมารอยู่นั้น พระชาลีและกัณหาได้ยินจึงพากันวิ่งหนีไปซ่อนตัวอยู่ใต้ใบบัวในสระโบกขรณี พระเวสสันดรเสด็จไปตามตรัสเรียกสองกุมารขึ้นมาจากสระ ตรัสเปรียบเทียบกับสำเภาที่จะพาผู้คนไปสู่แดนนฤพาน พระชาลีและพระกัณหาจึงขึ้นมาจากสระ พระเวสสันดรได้กำหนดราคาค่าตัวสองกุมาร เมื่อชูชกได้รับพระราชทานสองกุมารก็เอาแถววัลย์ผูกข้อมือของไป เมื่อสองกุมารขัดขึ้นก็เขียนติเยี่ยงทาสพระเวสสันดรต้องออกถันโทสะ ปลอຍให้ชูชกพาสองกุมารไป

๙. กัณท์มัทรี

พระนางมัทรีเมื่อได้ผลไม่ตามจำนวนที่ต้องการ ก็รีบเสด็จกลับ แต่ก็พบกับพระยาพาลมฤคราช ซึ่งเทพดาจำแลงแปลงมานอนขวางไว้ จนกระทั่งเวลาค่ำ ซึ่งชูชกได้พาสองกุมารพ้นป่าไปแล้ว จึงหลีกทางให้ เมื่อพระนางเสด็จถึงอาศรม ไม่เห็นพระกุมารทั้งสองจึงทูลถามพระเวสสันดร แต่พระเวสสันดรกลับทรงนิ่งและเกลี้ยตรัสปริภาษ เพื่อให้พระนางคลายโศก พระนางจึงเที่ยวตามหาจนสิ้นแรง และถึงวิสัยญีสลบต่อพระพักตร์ของพระเวสสันดร เมื่อทรงแก้ไขจนพระนางฟื้น พระเวสสันดรจึงบอกตามความเป็นจริง และทรงปลอบโยน ขอให้พระนางยินดีในการทำทานในครั้งนี้ พระนางมัทรีก็สร้างโศกทูลอนุโมทนา

๑๐. กัณท์สักกบรรพ

ท้าวสักกเทวราชแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรีเมื่อพระ

เวสสันดรประทานให้ พรหมณ์แปลงก็ถวายคืนเพื่อให้พระนางอยู่ปรนนิบัติพระเวสสันดรแล้ว จึงทูลว่าพระองค์เป็นท้าวสักกเทวราช พร้อมทั้งประทานพรแก่พระเวสสันดรตามที่ปรารถนา ๘ ประการ

๑๑. กัณฑ์มหาราช

ชูชกพาสองกุมารเดินทางรอนแรมมาในป่า จนมาถึงกรุงพิชัยเชตุพนคร หลวงแห่งสิริรัฐ ชูชกพาสองกุมารผ่านมาตรงหน้าพระที่นั่ง พระเจ้ากรุงสุยชัยทอดพระเนตรเห็น สองกุมาร จึงโปรดให้เรียกชูชกเข้ามาถาม เมื่อทราบความแล้ว ทรงไถ่พระนัดดาทั้งสองตามพระราชทรัพย์ที่พระเวสสันดรทรงตั้งราคาไว้ พร้อมกับเลี้ยงดูด้วยอาหารอย่างดี ชูชกโลภบริโภคน ถึงแก่ความตาย เมื่อไม่มีทายาทของชูชกมารับเงินพระราชทาน ก็โปรดให้นำกลับเข้าห้องพระคลัง ตามเดิม จากนั้นพระเจ้ากรุงสุยชัยจึงยกพยุหแสนยานุภาพไปรับพระเวสสันดร โดยมีพระชาติคายนำทางจนถึงเขาวงกต

๑๒. กัณฑ์ฉกษัตริย์

พระเวสสันดร ได้ยินเสียงทหารที่ยกมา ทรงตกพระทัย และเกรงว่าจะ เป็นข้าศึกมาจับพระองค์ จึงชวนพระมัทรีเสด็จขึ้นเขา พระนางกราบทูลเตือนสติว่าเป็นทัพนอง พระเจ้ากรุงสุยชัยเสด็จมารับ ตามพรที่ท้าวสักกเทวราชประทาน พระเวสสันดรจึงคอยอยู่ที่ อาศรม เมื่อหกษัตริย์พร้อมกันที่พระอาศรม ความโศกสลดที่พลัดพรากร่วมกับความปิติ ที่ทรงพบกัน ทำให้ทั้งหกพระองค์ถึงแก่วิญญูภาพ ท้าวสักกเทวราชจึงทรงบันดาลให้ฝน โบกขรพรรษตกต้องพระวรกายกษัตริย์ทั้งหกพระองค์ จึงฟื้นคืนสติ จากนั้นข้าราชบริพารทั้งหลายจึงทูลเชิญเสด็จกลับพระนคร

๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทรงลาผนวช พระเจ้ากรุงสุยชัยทรง อภิเษกกษัตริย์ทั้งสองครองกรุงสิพี จากนั้นจึงทรงยกทัพกลับกรุงสิพี เมื่อถึงนครก็รับสั่งให้ชาว เมืองปล่อยสัตว์ที่กักขังไว้ ทรงรำลึกถึงสิ่งที่จะพระราชทานแก่ประชาชน ท้าวสักกเทวราชจึง บันดาลฝนแก้ว ๘ ประการ ให้อตกลงในกรุงสิพีเพื่อให้ประชาชนเก็บไปตามปรารถนา พระ

เวสสันดรปกครองบ้านเมืองโดยทศพิธราชธรรม เมื่อสิ้นพระชนม์ก็ไปบังเกิดยังสวรรค์ชั้นดุสิต

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเทศนาเรื่องพระเวสสันดรจบลง ก็ทรงกล่าวว่าบุคคลต่าง ๆ ได้กลับชาติมาเกิดเป็นใครบ้าง กล่าวคือ ชุชกคือเทวทัต นางอมิตตาคือนางจิณฺณาณวิกาพรานเจตบุตรคือนายฉันทะ อัจฉริยคือพระสารีบุตร พระวิสสุกรรมคือพระโมคคัลลานะ พระอินทร์คือ พระอนุรุทธะ เทวาคาคือคฤบาลประณิบัติรักษาพระชาติ คือพระกัจจายณะ เทพธิดาคาคือประณิบัติรักษาพระชาติและพระกัณหาคือนางวิสาขา ช้างปิงจยนาเคนทร์คือพระมหากัสสปะ มหาอำมาตย์ที่ใกล้ชิดคือพระอานนท์ พระเจ้ากรุงสญชัยคือพระเจ้าสุทโธทนะพระนางผุสดีคือพระนางสิริมหามายา พระนางมัทรีคือพระนางยโสธรา พระชาติคือพระราहुล พระกัณหาคือนางอุบลวรรณาเถรี และพระเวสสันดรคือพระพุทธเจ้า

มหาชาติคำหลวงทั้ง ๑๓ กัณฑ์ นอกจากจะมุ่งเสริมศรัทธาในพุทธศาสนา แล้วการที่มหาชาติคำหลวงได้พรรณนาถึงการบำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ คือ ทานบารมีของพระเวสสันดรเริ่มด้วยการที่พระนางสพรรษดีตั้งพระราชหฤทัยปรารถนาพระราชโอรสที่ทรงเกียรติกว่ากษัตริย์ทั้งหลาย และมีพระราชศรัทธาในการกุศล พระอินทร์จึงทรงอาราธนาพระโพธิสัตว์ซึ่งเสวยสมบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ให้จุติลงมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางสพรรษดีพร้อมด้วยเทพบุตรหกหมื่นองค์ให้จุติลงมาถือปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของบรรดาขุนนาง และเมื่อแรกประสูติก็ประสงค้อพระราชทานทรัพย์จากพระมารดาบริจาคทาน การพระราชทานช้างปิงจยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ชาวกลิงครรัฐที่มาทูลขอ การพระราชทานพระโอรสพระธิดาแก่ชุชก ตลอดจนพระราชทานพระนางมัทรีแก่พราหมณ์แปลง ฯลฯ ล้วนแสดงให้เห็นการบำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ อันเป็นการบำเพ็ญที่ยากยิ่งเกินวิสัยที่มนุษย์ปุถุชนจะกระทำได้ ได้สะท้อนให้เห็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของความเป็นธรรมิกราช และอาจกล่าวได้ว่าการที่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นประธานของกวีในราชสำนัก ส่งเสริมการแต่ง เรียบเรียงเรื่องมหาชาติคำหลวง แสดงถึงความเอาพระทัยใส่ ทุ่มบารุงพุทธศาสนา อันเป็นคุณสมบัติหนึ่งของความเป็นธรรมิกราช

๒.๒.๔ กำสรวลโคลงฉัน

กำสรวลโคลงฉันเป็นวรรณคดีนิราศ กวีบรรยายการเดินทางร่วมไปกับการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกที่ต้องพลัดพรากจากหญิงที่ตนรัก กำสรวลโคลงฉันอาศัยคำประพันธ์ คือ ร่ายฉันและโคลงฉันบาทกฤษณร คำเนินเรื่องด้วยการเดินทางจากอยุธยาโดยเรือขึงทองล่องมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านสถานที่ต่าง ๆ เช่น เกาะเรียน ท่าขนอน บางพระนาว บาง

ขดาน เกาะดำแย ราชคราม จนออกปากแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วเล่นเลียบฝั่งอ่าวไทยไปทางทิศ ตะวันออก ผ่านเกาะสีชัง เกาะไผ่ เกาะคราม บางค่อม จนถึงตำบลนายยี่ จากนั้นคร่ำ ครวญถึงนางโดยอ้างวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ที่ตัวเอกพลัดพรากกันมาเปรียบกับชีวิตตนที่ต้องเดินทางจากนางอันเป็นที่รักยิ่ง เมื่อเดินทางต่อก็ประสบกับพายุเป็นเหตุให้คนบนเรือนบนบานขอให้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้ลมสงบ แล้วจึงเดินเรือต่อไป ก็จบเรื่องด้วยบทฝากโคลงไว้กับนาง ดังนี้

สารนี้หนูแนบไว้	ในหมอน
อย่าเมื่อย่าควรเอา	อ่านเล่น
ยามนอนนารถเอนอน	เป็นเพื่อน
คืนคำฤาได้วัน	ว่างใด ๆ

(กำสรวลโคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๔๕)

เนื่องจากกำสรวลโคลงคั่นไม่ได้ระบุชื่อกวีและสมัยที่แต่งไว้ในตัวบท จึงมีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่ง ๒ ประเด็น กล่าวคือ

๑. ศรีปราชญ์เป็นผู้แต่งโคลงกำสรวลในคราวที่ถูกเนรเทศไปนครศรีธรรมราช สมัยสมเด็จพระเพทราชา

ข้อสันนิษฐานนี้อาศัยหลักฐานจากตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปริยัติธรรมธาดา โคลงคั่นฉบับนี้จึงใช้ชื่อเรื่องว่ากำสรวลศรีปราชญ์ ตามความเชื่อว่าศรีปราชญ์เป็นกวีสำคัญคนหนึ่ง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่งโคลงนิราศเรื่องนี้ในคราวที่ถูกเนรเทศไปยังเมืองนครศรีธรรมราช เนื่องจากต้องโทษตามกฎหมายเพราะมีเรื่องชู้สาวกับท้าวศรีจุฬาลักษณ์พระสนมเอกสมเด็จพระนารายณ์ โคลงที่ศรีปราชญ์แต่งในระหว่างการเดินทางนี้เรียกว่า “โคลงกำสรวลศรีปราชญ์” หรือ “โคลงนิราศนครศรีธรรมราช”

๒. ศรีปราชญ์ไม่ใช่ผู้แต่งเรื่องนี้ กำสรวลโคลงคั่นน่าจะเป็นงานในสมัยอยุธยาตอนต้นประมาณรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดังมีผู้ให้ความเห็น คือ

สุณี ศรณรงค์ ได้ศึกษาเกี่ยวกับผู้แต่งและสมัยที่แต่งกำสรวลโคลงคั่น โดยละเอียดเนื่องจากพิจารณาทางด้านภาษา แล้วพบว่ามีความเก่าแก่ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเรื่องที่แต่งก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อีกทั้งการใช้ศัพท์ในเรื่องมีความใกล้เคียงกับลิลิตพระลอ มหาชาติคำหลวง ลิลิตยวนพ่ายและโคลงทวาทศมาส ทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยกัน ผลการศึกษาสรุปว่า กำสรวลโคลงคั่นแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตร

โลกนาถ เมื่อเดือนยี่ ปีมะเสาะ พ.ศ. ๒๐๒๖ ในคราวที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จไปวังช้าง ที่ตำบลไทรย้อย ด้วยเหตุผลประกอบ คือ

๑. สมัยที่แต่ง

๑.๑ กำสรวลโคลงคั่นใช้ภาษาเก่ากว่าวรรณคดีสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เทียบเคียงได้กับวรรณคดีสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ ลิลิตยวนพ่าย และมหาชาติคำหลวง

๑.๒ กำสรวลโคลงคั่น กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้แก่ การถวายวังเดิมของพระเจ้าอู่ทองให้เป็นวัดในพระบรมมหาราชวัง งานฉลองวัดมหาธาตุ และการแต่งมหาชาติคำหลวง ซึ่งแต่งจบบริบูรณ์ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕

๑.๓ ลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงคั่นผสมโคลงโบราณ ใกล้เคียงกับโคลงในลิลิตยวนพ่าย บางโคลงใกล้เคียงกับโคลงห้าในลิลิตโองการแข่งน้ำ ซึ่งแต่งในสมัยพระเจ้าอู่ทอง และบางโคลงมีลักษณะคล้ายโคลงสี่สุภาพผสมโคลงโบราณใกล้เคียงกับโคลงสี่ในลิลิตพระลอ ต่างกับโคลงสี่สุภาพในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๑.๔ ประเพณีการแต่งกายของชายและหญิงที่กล่าวไว้ในโคลงกำสรวล เป็นประเพณีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

๒. ผู้นิพนธ์

๒.๑ ใช้คำราชาศัพท์หลายครั้ง และเรียกนางว่า “ศรีจุฬาลักษณ์” อันเป็นพระนามพระมเหสีแห่งกรุงสุโขทัย และเป็นตำแหน่งพระสนมเอกแห่งกรุงศรีอยุธยา เข้าใจว่ากรุงศรีอยุธยารับวัฒนธรรมการเรียกพระนามพระมเหสีว่า “ศรีจุฬาลักษณ์” มาจากกรุงสุโขทัย หรืออาจได้เจ้าหญิงแห่งราชวงศ์สุโขทัยมาเป็นมเหสี ผู้นิพนธ์จึงต้องเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง

๒.๒ ผู้นิพนธ์พรรณนาว่าจะต้องจากกรุงศรีอยุธยาไปนาน ทิ้งนางไว้ที่กรุงศรีอยุธยา ทำให้เข้าใจว่าผู้นิพนธ์เป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงศรีอยุธยา

๒.๓ ผู้นิพนธ์กล่าวเป็นทำนองสวดสรรเสริญพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แสดงว่าผู้นิพนธ์มีเชื้อสายสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หากเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งครองราชสมบัติ ณ กรุงศรีอยุธยา ขณะที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก ในระหว่างทรงทำสงครามกับเมืองเชียงใหม่

๒.๔ ผู้นิพนธ์พรรณนาถึงงานฉลองวัดมหาธาตุอย่างประทับใจ แสดงว่าแต่งหลัง พ.ศ. ๒๐๒๕ อันเป็นปีที่มีการฉลองวัดมหาธาตุ และหลัง พ.ศ. ๒๐๒๕ เพียงเล็กน้อย

๒.๕ จากพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์บันทึกว่า เมื่อพ.ศ. ๒๐๒๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าที่ ๓ เสด็จไปวังช้างที่ตำบลไทรย้อย สุณี ศรณรงค์ สันนิษฐานว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ได้มีพันธกิจลงกำศรวลฯ ขณะเสด็จไปวังช้างเพื่อส่งไปใช้ในราชการสงคราม ที่ตำบลไทรย้อย จังหวัดชุมพร เนื่องจากวัน เวลา จดมุ่งหมายในการเดินทาง และเส้นทางที่ไป สอดคล้องกับหลักฐานที่กล่าวมา (สุณี ศรณรงค์. ๒๕๑๖)

ศักดิ์ศรี แยมัคดา ได้พิจารณาเส้นทางที่เรือแล่นผ่าน พบว่า เรือไม่ใช่เส้นทางที่ผ่านคลองลัดซึ่งเชื่อมระหว่างปากคลองบางกอกน้อย กับคลองบางกอกใหญ่ ที่จุดเมื่อสมัยสมเด็จพระชัยราชา (พ.ศ. ๒๐๘๕) ดังนั้นจึงเสนอความเห็นเกี่ยวกับสมัยที่แต่งว่า หากผู้แต่งเดินทางในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือสมัยพระเพทราชา ก็น่าจะใช้เส้นทางลัด เพราะระยะทางสั้นกว่ากัน แต่ผู้แต่งยังคงแล่นเรืออ้อมไปทางเดิมอยู่ โคลงกำสรวลจึงไม่น่าจะแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหรือสมเด็จพระเพทราชา น่าจะเป็นสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ หรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (ศักดิ์ศรี แยมัคดา. ๒๕๑๔ : ๑๑๖)

กำสรวลโคลงคั่น นับเป็นวรรณคดีที่บันทึกสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในสมัยนั้น

๒.๒.๕ โคลงคั่นทวาทศมาส

โคลงคั่นทวาทศมาส นับเป็นวรรณคดีนิราศเรื่องแรก ที่ดำเนินเรื่องโดย พรรณนาความรู้สึกอาลัยถึงหญิงคนรักที่สัมพันธ์กับวัน เวลา และฤดูกาล ในขณะที่นิราศเรื่องอื่นกวีจะพรรณนาโดยอาศัยการเดินทางเป็นเหตุที่ทำให้ตนต้องพลัดพรากจากนาง คำประพันธ์ที่ใช้แต่งคือ โคลงคั่นวิวิธมาลี เนื้อเรื่องจะเริ่มด้วยบทไหว้ครูแล้วจึงเป็นบทกรวญถึงนาง จากนั้นกวีพรรณนาการพลัดพรากตั้งแต่เดือนห้า ซึ่งนับเป็นปีใหม่ของไทยไปตามลำดับจนครบปีในเดือนสี่ โดยในแต่ละเดือนได้กล่าวถึงสภาพดินฟ้าอากาศ วิถีชีวิตของชาวบ้าน ประเพณี และพิธีอื่น ๆ จากนั้นจบด้วยบทถวายพระพรพระมหากษัตริย์ และบอกชื่อผู้แต่ง ดังนี้

การกลอนนี้ตั้งอาทิ	กวี หนึ่งนา
เขวราชสามนต์ใคร	แผ่นหล้า
ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐ ภาช้า	ช่วยแก้ลังเกลากลอนฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๗๓๐)

ตามความในโคลงบทนี้นักวรรณคดีส่วนมากแสดงความเห็นว่ากวีผู้แต่งโคลงทวาทสมาส ก็คือ พระยาราชของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยมีขุนพรหมมนตรีขุนศรีกีราช และขุนสารประเสริฐ เป็นผู้ช่วย

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ เสนอความเห็นไว้ว่า พระยาราชหรือพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ซึ่งประสูติจากพระสนม ผู้ที่แต่งโคลงทวาทสมาส คือ พระราชโอรสองค์ที่เดินทางไปนิมนต์พระสงฆ์ที่ประเทศลังกา เพื่อมานั่งหัตถบาตในพระราชพิธีอุปสมบทของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ณ วัดจุฬามณี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ ซึ่งมีข้อความระบุในลิลิตยวนพ่าย ดังนี้ว่า

แถลงปางจอมนารณน้อย	ใจหวัง
สวะบาปแสวงบุญบพ	ที่แล้ว
ปางบุตรท่านท้าวลึง	กาทวิป
เชิญช่วยสงฆ์ผู้แผ้ว	เกลศไกลฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๑๕)

พระราชโอรสพระองค์นี้น่าจะมีพระปรีชาหลายด้าน เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และน่าจะเป็นผู้นิพนธ์โคลงทวาทสมาส ซึ่งเป็นผู้แตกฉานทั้งคดีโลกและคดียุทธธรรม รวมทั้งวรรณคดีโบราณต่าง ๆ ส่วนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ไม่น่าจะเป็นผู้นิพนธ์เพราะทรงมีพระราชกรณียกิจดูแลพระนครตลอดรัชกาล อีกทั้งทรงอยู่ในราชสมบัติเพียง ๓ ปีเท่านั้น และก็ไม่น่าจะเป็นพระอินทราชาพระราชโอรสองค์หนึ่ง เนื่องจากตามพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ฯ กล่าวว่า สวรรคตในปี ๒๐๐๖ เนื่องจากต้องป็นข้าศึกในสงครามอยุธยา กับ เชียงใหม่ ส่วนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ก็ทรงพระราชสมภพใน พ.ศ. ๒๐๑๕ หลังจากพระราชบิดาผนวชถึง ๗ ปี (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. ๒๕๑๒ : ๖ - ๑๗)

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงผู้แต่งโคลงทวาทสมาสไว้ว่า เมื่อดูตามชื่อผู้แต่งในบาทสองของโคลง คำว่า “ไตรแผ่นหล้า” อาจหมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งมีพระยาราชปกครองกรุงศรีอยุธยา ระหว่างที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปประทับที่พิษณุโลก เพราะฉะนั้นพระยาราชผู้แต่งนั้นอาจเป็นพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อมาก็เป็นได้

กล่าวโดยสรุป ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับโคลงทวาทสมาส มี ๒ ประเด็น คือ ผู้แต่ง

และผู้ช่วยเรียบเรียงขัดเกลาภาษาสำนวน กล่าวคือ ผู้แต่ง สันนิษฐานว่าอาจเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หรืออาจเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรืออาจเป็นโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ส่วนสมัยที่แต่งน่าจะอยู่ในช่วงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

โคลงทวาทศมาส นับเป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นถึงประเพณี พิธีกรรม สังคม และวัฒนธรรมซึ่งสะท้อนความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้น

๒.๒.๖ โคลงนิราศหริภุญชัย

โคลงนิราศเรื่องนี้ เป็นวรรณคดีบันทึกการเดินทางของกวีจากเชียงใหม่ไปนมัสการพระธาตุหริภุญชัย เนื้อเรื่องเริ่มด้วยการนมัสการพระรัตนตรัย บอกเวลาแต่งและสาเหตุที่แต่ง จากนั้นจึงกล่าวถึงการเดินทาง เส้นทางที่ผ่าน ธรรมชาติที่พบเห็น โดยนำมากล่าวร่วมกับความอาลัยอาวรณ์ถึงนาง จนถึงหริภุญชัย ชมความรุ่งเรือง ความงดงามของเมือง ชมพระธาตุ กล่าวถึงขบวนราชโอรสและบริวารที่เสด็จมานมัสการพระธาตุ รุ่งเช้าจึงเดินทางกลับเชียงใหม่ แล้วจึงเป็นบทครวญ โดยยกตัวละครจากวรรณคดีบางเรื่องที่ตัวละครต้องพลัดพรากกันมาเปรียบเทียบ จบเรื่องด้วยการฝากนาง

ในประเด็นที่เกี่ยวกับปีที่แต่ง คร.ประเสริฐ ณ นคร ได้ให้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสมัยที่แต่งโคลงนิราศหริภุญชัยไว้ โดยพิจารณาความในโคลงบทหนึ่งที่กำลังกล่าวถึงพระแก้วมรกตว่ายังคงประดิษฐานอยู่ที่เชียงใหม่ ดังความว่า

มหาอาวาสสร้อย	ศรีสถาน
ชินรูปองค์อุปพาน	เลิศล้ำ
อมรภูค้ำควรพาน	บุรหนึ่ง
ถวายพระนามน้อมหน้า	เพื่อให้นารีรมย์ ฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๑๑)

ระหว่างปีที่พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ที่เชียงใหม่ คือ ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๑-๒๐๕๑ เป็นเวลา ๔๐ ปี ซึ่งตรงกับปีเม็งป้าหรือปีฉลูนพศกที่ระบุไว้ใน โคลงนิราศหริภุญชัยเพียงปีเดียว คือ ปีฉลูนพศก จุลศักราช ๘๗๕ ตรงกับปี พ.ศ. ๒๐๖๐ เป็นระหว่างรัชกาลของพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๗๒) พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

นอกจากนี้ ยังมีโคลงอีกบทหนึ่งที่กำลังกล่าวถึงพระพุทธสิหิงส์ซึ่งประดิษฐานที่เชียงใหม่ ความว่า

นบวรเชษฐร้อย	สิงหังค์
สาเทพเบญจาจริง	จิ้งผ้าย
เชิณวานเทพคถลถึง	ถลากระหม่อม เรียมเฮย
เทาคำเนินเขื่อนย้าย	พรำพร้อมเดินเคียว ฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๕)

พระพุทธสิงหังค์ตกไปอยู่ที่เชียงใหม่ ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๑๕๕๐ (ปีขุน จุลศักราช ๙๖๕) จนถึง พ.ศ. ๒๒๐๕ (ปีชาติ จุลศักราช ๑๐๒๕) ระยะเวลาที่พระพุทธสิงหังค์และพระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ที่เชียงใหม่พร้อมกันนั้น มีปีฉลูเพียงปีเดียว คือ ปี พ.ศ. ๒๐๖๐ (ปีฉลูนพศก จุลศักราช ๙๗๕) (ประเสริฐ ณ นคร. ๒๕๐๓)

โคลงนิราศหริภุญชัย เป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาในพุทธศาสนาของคนในสมัยนั้นที่พากันเดินทางไกลจากเมืองเชียงใหม่ไปนมัสการพระธาตุถึงเมืองลำพูน

๒.๖ ลิลิตพระลอ

เรื่องลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ด้วยลิลิตคือร้อยสุภาพและโคลงสี่สุภาพ เนื้อเรื่องเริ่มด้วยรายน่า กล่าวถึงชัยชนะเหนียวของกรุงศรีอยุธยา ประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุขบ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ กล่าวชื่นชมบารมีของกษัตริย์ ความศรัทธาเลื่อมใสของประชาชนที่นำเครื่องพระลอมาจับถวาย แล้วเริ่มเรื่องพระลอ ซึ่งมีใจความโดยย่อ ดังนี้

เมืองแมนสรวงมีกษัตริย์ปกครอง คือท้าวแมนสรวงและพระมเหสีคือ พระนางบุญเหลือ มีโอรสคือพระลอ อีกเมืองหนึ่งคือเมืองสรวง มีกษัตริย์คือท้าวพิมพิสาคร มีโอรสคือท้าวพิไชยพิษณุกร ซึ่งมีมเหสีคือนางคาราวดี ทั้งสองมีธิดาชื่อพระเพื่อนพระแพง เมืองสรวงและเมืองแมนสรวงเป็นศัตรูกัน เนื่องจากท้าวแมนสรวงเคยยกทัพมาหวังจะเอาเมืองสรวงเป็นเมืองขึ้น และได้ปลงพระชนม์ท้าวพิมพิสาคร ท้าวพิไชยพิษณุกรป้องกันเมืองไว้ได้ ครองราชย์ต่อจากท้าวพิมพิสาคร

ฝ่ายเมืองสรวง เมื่อท้าวแมนสรวงสวรรคต พระลอรับราชสมบัติเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองสรวงต่อไป มีมเหสีคือนางลักขณวดี พระลอเป็นกษัตริย์รูปร่างมาก ความงามนี้ได้เลื่องลือไปจนถึงพระเพื่อนพระแพง ธิดาของท้าวพิไชยพิษณุกร ทำให้เกิดความหลงใหลทั้งที่ยังไม่เคยเห็นพระองค์เลยสักครั้ง พี่เลี้ยงคือนางรินนางโรยจึงออกอุบายให้คนไปจับขอยอโฉมนางทั้งสองที่เมืองของพระลอบ้าง จากนั้นนางรินนางโรยจึงเดินทางไปหาปู่เจ้าสมิงพรายเพื่อใช้เวทมนต์คาถาทำให้พระลอมาหาพระธิดาทั้งสอง

ด้วยความปรารถนาอยากพบหน้าพระเพื่อนพระแพง ประกอบกับอำนาจของปู่
เจ้าที่ท่าเสาหน้ พระลอก็ตัดสินใจเดินทางไปเมืองสรอง เมื่อถึงแม่น้ำกาหลงใกล้เมืองสรอง
พระลอก็ได้เสียดน้ำโดยตั้งจิตอธิษฐานว่าหากเดินทางไปแล้วต้องประสบอันตราย ขอให้แม่น้ำไหล
วน เมื่อสิ้นคำอธิษฐานปรากฏว่าแม่น้ำไหลวน อย่างไรก็ตามแม่น้ำจะเป็นลางร้าย พระลอก็ยังคง
มุ่งมั่นที่จะเดินทางต่อไปด้วยขัตติยะมานะพร้อมกับพี่เลี้ยงคือนายแก้วและนายขวัญ จนถึงเมือง
สรอง พระลอรอบพบพระเพื่อนพระแพงในสวนและลอบเข้าวังในเวลาต่อมา พระลอบแอบซ่อน
องค์อยู่ในตำหนักของพระเพื่อนพระแพงจนความทราบถึงท้าวพิไชยพิษณุกร ซึ่งแม้จะเคยโกรธ
แค้นบ้านเมืองพระลอปะยงใจ เมื่อได้เห็นรูปโฉมของพระลอก็ชื่นชมและเห็นว่าเหมาะสมกับ
พระธิดาทั้งสอง จึงคิดจะจัดการอภิเษกให้ ความทราบถึงเจ้าย่าผู้เป็นแม่เหสีท้าวพิไชยพิษณุกรซึ่งยัง
คงฝังใจมีความแค้นอยู่ จึงออกอุบายสังหารล้อมวังสังหารพระล่อ พระเพื่อนพระแพง และบ่าว
ทั้งสี่ คือ นางรินนางโรย นายแก้วนายขวัญ ร่วมต่อสู้กับพระล่ออย่างเต็มความสามารถ ในที่สุดก็
เสียชีวิตทั้งหมด ท้าวพิไชยพิษณุกรทราบความจึงสั่งประหารเจ้าย่า เพราะถึงแม้จะมีคุณในฐานะ
ดูแลอบรมพระเพื่อนพระแพงมา แต่ก็กระทำความเกินกว่าเหตุ เมื่อเสร็จพิธีศพ ท้าวพิไชยพิษณุกรจึง
แบ่งอัฐิตามกษัตริย์กับเมืองสรอง พระนางบุญเหลือได้สร้างกุฎาคารบรรจุอัฐิธาตุของกษัตริย์ทั้ง
สาม และสร้างสถูปเจดีย์ให้พระล่อ พระเพื่อน และพระแพง รวมทั้งสร้างสถูปของพี่เลี้ยงไว้ด้าน
ข้างอีก ๒ องค์

เรื่องลิลิตพระล่อนับเป็นวรรณคดีเรื่องเล่าที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นยอดแห่งวรรณคดีลิลิต

ประเด็นเกี่ยวกับผู้แต่ง มีโคลงที่เป็นหลักฐานให้ทราบถึงผู้แต่งลิลิตพระล่อ

ดังนี้

สรวลเสียดขับอ่านอ้าง	โคปาน
ฟังเสนาะโคปุน	เปรียบได้
เกลากลอนกล่าวกลการ	กลกล่อม ใจนา
ถวายน้าเรอท้าวไท	ธิดาผู้มีบุญ ฯ
.....	
จบเสร็จมหาราชเจ้า	นิพนธ์
ขอยศพระล่อคน	หนึ่งแท้
พี่เลี้ยงอาจเอาตน	ตายก่อน พระนา
ในโลกนี้สุดแล้ว	เลิศล้ำคุณสวรรค์ ฯ

จบเสร็จเขาวราชเจ้า	บรรจง
กลอนกล่าวพระลอยง	ยังผู้
ใครฟังยอมไหลหลง	ถาอิม ฟังนา
ดิเรกแรกกรักชู	เห้มแท้งกรจริง ๆ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๔๔๖-๔๔๗)

ม.ร.ว.ศุมนชาติ สวัสดิกุล ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับโคลงดังกล่าวนี้ว่า กวีผู้แต่งลิลิตพระลอน่าจะเป็นพระมหากษัตริย์โดยมีพระเขวราชเป็นผู้ช่วย ซึ่งพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาตอนต้นที่น่าจะมีพระเขวราช คือสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ โดยมีพระราเมศวรเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลก ส่วนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีพระเขวราช ๒ องค์ คือ พระรามาริบัติที่ ๒ และสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรถ้าพระเขวราชคือสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ มหาราชผู้นิพนธ์ลิลิตพระลอ ก็คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแต่เนื่องจากทั้งสองมีพระชนมายุห่างกันมาก คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตเมื่อพระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา ในขณะที่สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ มีพระชนมายุเพียง ๑๖ ปี ดังนั้นผู้นิพนธ์ลิลิตพระลอน่าจะเป็นสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ พระเขวราชผู้ช่วย คือ สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร ราชโอรสของสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ซึ่งเคยครองหัวเมืองฝ่ายใต้แทนพระราชบิดา นอกจากนี้การใช้ภาษาในลิลิตพระลอ ทำให้สามารถพิจารณาได้ว่า ผู้นิพนธ์น่าจะเป็นชาวเหนือ เนื่องจากมีภาษาเหนือปะปนและมีความรู้เรื่องขนบประเพณีทั้งทางเหนือและทางใต้เป็นอย่างดี นับว่าสอดคล้องกับพระราชประวัติของสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ กล่าวคือ ทรงมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงในราชวงศ์พระร่วง ประสูติเมื่อพ.ศ. ๒๐๑๕ ที่พิษณุโลก พระนามเดิมคือ สมเด็จพระเชษฐาธิราช ได้รับสถาปนาเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑ และเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ใน พ.ศ. ๒๐๓๔ ต่อจากสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ จากนั้นได้สถาปนาพระอาทิตย์วงศ์ราชโอรสเป็นพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรครองเมืองพิษณุโลก (พ.ณ ประมวลมารค. ๒๕๐๒ : ๖๐-๑๐๔)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ช่วยสนับสนุนฐานสมัยที่แต่งอีกประการ ก็คือเรื่องสลูปลูกซึ่งปรากฏในเนื้อเรื่อง ดังความว่า

...ส่วนพระบาทบุญเหลือกษัตริย์ ให้ประดับรัลยามา รจนารับพระธาตุยังรัตน
ราชธานี บุรีสรวงสระพิศาล ธกัแต่งภูการปราสาท ผงงไว้ธาตุสาม
กษัตริย์ ถัดสองข้างซ้ายขวา รจนามนทึรแล้ว ขวาชุนแก้วแลนางรืน
ซ้ายหมื่นขวัญแลนางโรย ท้าวธแต่งโดยใจกัคคิ มหิมานักพันแพ่ง แต่ง

อนเณนุประการ ถวายพระทานจอมกษัตริย์ แด่พระรัตนตรัย ไชยคลัง
 ทานทั่วหล้า ถ้วนหน้ารับแล้วได้ ธิ์ให้ประดิษฐาน อลังการสถูปเจดีย์
 สามกษัตริย์มहिมา ซ้ายขวาสถูปพิ์เลียง เพียงจะปือแหล่งหล้า สู่เมือง
 พ้าเมืองบน...

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๔๔๖)

ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล อธิบายเกี่ยวกับเรื่องสถูปที่ปรากฏในเรื่องว่าตรงกับ
 หลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งสามารถช่วยพิจารณาสมัยที่แต่งได้ ดังนี้ คือ

...เรื่องประดิษฐานพระสถูปสามองค์นี้ เผอญมาตรงกับหลักฐานอันพึงเห็นได้
 ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ทุกวันนี้ว่า มีพระมหาสถูปสามองค์สร้างเรียงกันอยู่เท่า
 ที่ได้สอบสวนจากพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า ปีชวด จุลศักราช ๘๕๔
 พ.ศ. ๒๐๓๕ สมเด็จพระรามาธิบดี “ประดิษฐานมหาสถูปบรรจุพระบรมธาตุ
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแลพระบรมราชาริราชเจ้า”... อย่างไรก็ดีแม้จะได้
 มีการสร้างพระสถูปขึ้นอีกสององค์ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ตามที่เชื่อ
 ถือพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ พระมหาสถูปนี้ก็น่าจะมีอยู่สามองค์แล้ว ใน
 รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์นั้น และเมื่อแต่งลิลิตพระลอก็น่าจะเป็น
 ในเวลาไม่ห่างไกลจากสมัยที่บรรจุพระอัฐิธาตุสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 นัก ผู้นิพนธ์ยังคงจำเรื่องราวของการบรรจุพระบรมธาตุหรือพระอัฐิธาตุได้ดี
 ฉะนั้นเมื่อจะบรรจุอัฐิธาตุของพระลอ จึงว่า “ก็ให้ประดิษฐานอลังการสถูป
 เจดีย์” และเกณฑ์ให้อัฐิธาตุของพระเพื่อนพระแพงนางรินนางโรย นายแก้ว
 นายขวัญบรรจุอยู่ในพระเจดีย์รวมเป็นสามองค์เรียงกัน ทำนองพระเจดีย์ที่
 ปรากฏอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์...

(ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล. ๒๕๐๕ : ๕๕-๕๘)

นอกจากนี้ ยังพิจารณาเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่ในเรื่องลิลิตพระลอกล่าวถึง
 “พระสรเพชญ์” ไว้ดังนี้

“...ในลิลิตพระลอใช้ว่าพระสรเพชญ์ ทำนองเดียวกันกับที่ขวนพ่ายชอบใช้อยู่
 เนื่องจาก และแม้จะมีอยู่แห่งเดียว ว่า

“สองมาเรียบคอกไม้ ถวายรูปเทียนทองไหว้
พระบาทสร้อยสรเพชญ์ หนึ่งรา”

ก็ทำให้นึกถึงพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงสร้างขึ้น สูงถึง ๘ วา และหุ้มด้วยทองคำหนัก ๒๘๖ ชั่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า “พระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์พระองค์นี้ เป็นพระยืน สูงใหญ่ยิ่งกว่าพระพุทธรูปหล่อองค์อื่นที่ข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีอยู่ในประเทศใดๆ โดยรอบ เมื่อหล่อพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระเกียรติยศมาก ทำอยู่ ๓ ปีจึงแล้ว” จากหลักฐานที่สอบสวนมาแล้วนี้ย่อมแสดงชัดว่า ลิลิตพระลอ น่าจะอยู่ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มากกว่าสมัยใดๆทั้งสิ้น...”

(ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล. ๒๕๐๒ : ๕๕)

จากหลักฐานทางโบราณคดี น่าจะสันนิษฐานได้ว่า ลิลิตพระลอ แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น ประมาณรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๒.๘ สมุทรโฆษคำฉันท์

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่มีประวัติการแต่งเดิมว่ามีกวีร่วมประพันธ์ ๓ ท่านแต่งสืบเนื่องกันไป คือ สมัยอยุธยา ได้แก่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระมหาราชครู และสมัยรัตนโกสินทร์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งแม้จะประพันธ์โดยกวีสามท่านแต่สำนวนโวหารก็มีความไพเราะ สำนวนสละสลวย จึงได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของคำประพันธ์ประเภทฉันท์

สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งในสมัยอยุธยาเริ่มเรื่องด้วยคำนำมัสการพระพุทธเจ้า เทพทั้งปวง และพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงเหตุในการแต่ง จากนั้นกล่าวถึงเนื้อหาโดยสังเขป แล้วเริ่มบทไหว้ครู พรรณนาถึงเมืองรมบุรีของพระเจ้าสีหนครูปดี และพระนางกนกวดี มีพระราชธิดาคือนางพินทุมดี แล้วจึงพรรณนาเมืองพรหมนครของพระเจ้าพินทุทัต และพระนางเทพธิดา พระมเหสี มีพระโอรสคือ พระสมุทรโฆษซึ่งมีพระชายาคือนางสุรสุตา ต่อไปกล่าวถึงการเล่นเบิกโรงแต่ละเรื่อง ได้แก่ หัวล้านชนกัน ลาวไทยฟันดาบ ขวาทองหอก เล่นชนแรด แข่งวัวเกวียน เล่นจระเข้กัดกัน และการเล่นแข่งเรือ จากนั้นจึงเริ่มเรื่องสมุทรโฆษ มีนายพรานมาทูลข่าวแก่พระสมุทรโฆษว่าได้พบช้างป่าฝูงใหญ่ พระสมุทรโฆษจึงทูลลาพระบิดา และพระมเหสีออกประพาสป่าเพื่อคล้องช้าง ขณะที่ประทับแรมไพรอยู่ใต้ร่มโพธิ์ พระโพธิ์เทพารักษ์มีความเมตตาสงสารพระสมุทรโฆษที่ต้องมาบรรทมเดียวดายกลางป่า จึงอุ้มสมพระ

สมุทรมุขกับนางพินทุมดี พอรุ่งเช้าก็อุ้มพระสมุทรมุขกลับที่ประทับ พระสมุทรมุขและนางพินทุมดีต่างคร่ำครวญถึงกัน พี่เลี้ยงนางพินทุมดีชื่อนางรัตนธารี พยายามช่วยเหลือด้วยการวาดรูปเทพ อมนุษย์ และกษัตริย์ทั้งหลายเพื่อที่จะได้ทราบว่าเป็นใคร นางพินทุมดีพิจารณาจากภาพจึงทราบว่าเป็นพระสมุทรมุข นางรัตนธารีจึงไปพบพระสมุทรมุข และขอให้พระองค์มาร่วมพิธียกโลหธนูเลือกคู่ของนางพินทุมดี พระสมุทรมุขได้แสดงความสามารถและอภิเษกสมรสกับนางพินทุมดีในที่สุด ฝ่ายกษัตริย์เมืองต่างๆที่คิดหวังก็พากันยกกองทัพมารบกับพระสมุทรมุขแต่ก็ต้องพ่ายแพ้ในที่สุด ต่อมาวันหนึ่งพระสมุทรมุขและนางพินทุมดีเสด็จประพาสพระอุทยาน พบพิทยารตนหนึ่งถูกแย่งกรรยาไป โคนทำร้ายจนได้รับบาดเจ็บ คำฉันท์เรื่องสมุทรมุขส่วนที่แต่งสมัยอยุธยาจบลงด้วยตอนที่พิทยารตนคร่ำครวญถึงกรรยา ดังความว่า

ไอ้ออกอุทรมานนฤคิชิพิตพินาศ

คิดนุชบถิมสวาท

พิลาป

อาบเลือดอาบนขนามพุดาบทฤทัยอาบ

แสนโสภแซกรชราบ

ทั้งคน

แต่นี้พี่อนุชถึงแก่กรรมพิกล

เรียบถาจะชากยล

พฐ

ตนดูตายก็จะตายผู้เดียวใครจะแลดู

ไอ้แก้วกับคนกู

ดูเห็น ฯ

(สมุทรมุขคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๒๒๘)

สุมาลี วีระวงศ์ ได้ศึกษาประวัติผู้แต่งวรรณคดีเรื่องสมุทรมุขคำฉันท์ โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และตำนานภาษา ได้ข้อสรุปว่าสมุทรมุขคำฉันท์ไม่ได้แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฉะนั้นผู้แต่งจึงไม่ใช่ทั้งพระมหาราชครูและสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อาจเป็นไปได้ว่า สมุทรมุขคำฉันท์แต่งขึ้นในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่สอง โดยมีเหตุผลคือ

๑. ความเจริญในเชิงกวีนิพนธ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นเพียงการเล่าและเชื่อกันต่อๆมา ยังขาดความน่าเชื่อถือเมื่ออนุมานจากหลักฐานในประวัติศาสตร์ เนื่องจากภายหลังมีผู้ศึกษาเพิ่มเติมทางภาษาและตำนานโวหารทำให้แยกวรรณคดีเรื่องกำสรวลโคลงคั่น ทวาทศมาส และลิลิตยวนพ่าย ไปไว้ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เมื่อพิจารณาเหตุการณประวัติศาสตร์ รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เกิดเหตุจลาจลวุ่นวายทั้งในราชสำนัก และผลจากการรับ

วัฒนธรรมตะวันตก ทำให้พระเจ้าแผ่นดินต้องรับภาระหนักในการประสานความเข้าใจและผลประโยชน์ ดังนั้นน่าจะมีเวลาให้กับการแต่งกวีนิพนธ์น้อย

๒. ปัญหาส่วนที่เกี่ยวกับพระนามและพระเกียรติคุณในเชิงกษัตริย์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระนามว่า “รามาริบัติ” ก็คือ “นารายณ์” ก็คือ ไม่ใช่พระนามผูกขาดเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง แต่ใช้ประกอบได้กับหลายๆพระองค์ กล่าวเฉพาะพระนามรามาริบัติในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็มีถึง ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๑ (อู่ทอง) สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ (พระเชษฐาธิราช โอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) และสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๓ (สมเด็จพระนารายณ์มหาราช) หากยกเอาพระองค์แรกออกโดยถือว่าสำนวนภาษาในสมุทโฆษคำฉันท์ไม่เก่าสุดสมัยนั้น คำสรรเสริญพระเกียรติในสมุทโฆษคำฉันท์ก็อาจเป็นคำสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ และสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๓ ก็ได้

ด้านความสามารถในการสงครามและการขยายพระราชอาณาเขต สมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ ก็ได้ทรงมีโอกาสแสดงความสามารถในการศึกตั้งแต่พระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ในคราวที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จไปตีเมืองทวาย และในรัชกาลของพระองค์เอง ก็เสด็จไปตีนครลำปางได้เมื่อเมื่อพ.ศ. ๒๐๕๘ ที่สำคัญคือการทำทรงแต่งตำราพิชัยสงครามขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๖๑ เป็นตำราการรบต้นแบบของกรุงศรีอยุธยาสืบมา ซึ่งผู้ที่รู้ตำราพิชัยสงครามดีก็ย่อมต้องรู้การกษัตริย์เป็นอย่างดี

ด้านการศาสนา สมัยสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ นอกจากพระองค์จะเคยทรงผนวชก่อนครองราชย์แล้ว ยังได้ทรงสร้างวัดและพระพุทธรูปใหญ่คู่กรุงศรีอยุธยา คือพระศรีสรรเพชญ์ และมีการฉลองอย่างมโหฬาร ซึ่งเป็นโอกาสพิเศษที่อำนวยให้มีการแต่งบทมหรสพสมโภชเข้ากับตำนานการแต่งสมุทโฆษคำฉันท์

อีกประเด็นหนึ่ง คือ จุดประสงค์เดิมของการแต่งที่ระบุว่าแต่งเพื่อใช้เล่นหนังเป็นเรื่องแรก การเล่นหนังนั้นมีมาแล้วในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมุทโฆษคำฉันท์คงเป็นเรื่องแรกที่แต่งขึ้นสำหรับเล่นหนัง แต่เมื่อแต่งแล้วมีขนาดยาว ไม่เหมาะแก่การแสดง จึงต้องแต่งอนิรุทธคำฉันท์ใช้เล่นแทน ถ้าความจริงเป็นเช่นนั้นก็น่าจะเป็นด้วยว่าการแต่งเรื่องของไทยขึ้นเพื่อใช้เล่นหนังนั้น ควรแต่งขึ้นในระยะใกล้เคียงกับที่รับการเล่นหนังเข้ามา คือระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระรามาริบัติที่ ๒ มากกว่าจะทิ้งเวลาถึงกว่าร้อยปีแล้วจึงแต่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในเชิงฉันทลักษณ์ก็มีข้อควรสังเกตว่าคำประพันธ์ประเภทฉันท์ มีหลักฐานการแต่งแน่นอนในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ มหาชาติคำหลวง แต่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน

การวังช้างนับเป็นจุดเด่นของสมุทรโฆษคำฉันท์ ที่ไม่มีวรรณคดีเล่มใดเหมือนในสมุทรโฆษคำฉันท์ กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าทรงทิ้งบาศคล้องช้างด้วยพระองค์เอง แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อเสด็จออกทำพิธีปฐมกรรมเบิกไพร่นั้น มิได้ทรงคล้องช้างด้วยพระองค์เอง (สุมาลี วีระวงศ์. ๒๕๓๘ : ๑-๓๒) ดังนั้นสมุทรโฆษคำฉันท์จึงเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นที่แสดงให้เห็นถึงราชานุภาพของพระมหากษัตริย์ และจะสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ที่กวีมีต่อชนชั้นปกครอง

๒.๒.๕ อนิรุทธคำฉันท์

วรรณคดีเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องยกย่องเชิดชวานุภาพของพระมหากษัตริย์ แต่งด้วยคำประพันธ์หลายชนิด คือ ร่ายโบราณ ฉันท์ ๔ ชนิด คือ อินทวิเชียรฉันท์ วสันตคิลกฉันท์ มาลินีฉันท์ และสัททวิภักกิตฉันท์ และกาพย์ซึ่งใช้ทั้งกาพย์ฉบังและกาพย์สุรางคนางค์

อนิรุทธคำฉันท์เริ่มเรื่องโดยไม่มีบทประณามพจน์ เนื่องจากเป็นเรื่องที่ใช้สำหรับเล่นหนังใหญ่ ก่อนแสดงจะต้องมีการไหว้ครูอยู่แล้ว จึงเริ่มเรื่องเลย ดังนี้

ปางพระจักรีแปรเป่น	กฤษณราญรอนเข็น
อรินทรเสียนสยบนา	
เสด็จแสดงเนาในเมืองทวา-	รพดีสมญา
คือวิษณุโลกบป่าน	

(อนิรุทธคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๕๕๕)

เนื้อเรื่องอนิรุทธคำฉันท์เป็นการผสมผสานเรื่องอนิรุทธในวรรณคดีสันสกฤตขึ้นใหม่ ไม่ได้ดำเนินเรื่องตามตำนานใดตำนานหนึ่งเสียทั้งหมด เนื้อเรื่องย่อมีดังนี้

สมัยหนึ่งพระนารายณ์อวตารเป็นพระกฤษณะครองเมืองทวาราวดี มีโอรสคือปรัทษุมน์ และมีพระนัดดาผู้มีรูปร่างและมีความสามารถในการรบพระนามว่าพระอนิรุทธ วันหนึ่งพระอนิรุทธทูลลาพระกฤษณะและมเหสีออกประพาสป่าพร้อมด้วยกองทัพ เมื่อถึงเวลาประทับแรม ก่อนจะบรรทมได้บังสรวงเทพารักษ์ที่สถิต ณ ต้นไทรนั้น พระไทรเทพารักษ์สดับคำบังสรวง ก็บังเกิดความกรุณาจึงอุ้มสมพระอนิรุทธกับนางอุษาธิดาท้าวกรุงพาณ จนรุ่งสางก็อุ้มกลับคืนยังราชรถที่ประทับ กษัตริย์ทั้งสองคร่ำครวญหากัน พระอนิรุทธยกพลกลับเมืองด้วยความเศร้าโศก ฝ่ายนางอุษาก็มีแต่ความทุกข์ตรม จึงขอให้นางพิจิตรเลขาที่เลี้ยง วาครูปเทพและท้าวต่างๆ ที่รู้จัก จนทราบว่าชายผู้นั้นคือพระอนิรุทธ นางพิจิตรเลขาจึงเหาะไปยังเมืองทวาราวดี

อ่านมนต์สะกดคนในปราสาทให้หลับ แล้วอุ้มเอาพระอนิรุทธเหาะกลับมาให้นางอุษา พระอนิรุทธซ่อนอยู่ภายในปราสาทนางอุษาอยู่หลายวัน จนความทราบถึงท้าวกรุงพาณ ทรงพิโรธยิ่งนัก สั่งให้ระดมพลยกเข้าล้อมจับพระอนิรุทธไว้ได้ ขณะนั้นพระนารายณ์เหาะผ่านมา จึงนำความไปทูลพระกฤษณะ พระกฤษณะจัดพลเข้าประชิดเมือง ท้าวกรุงพาณทูลขอให้พระอิศวรช่วย แต่ก็พ่ายแพ้แก่พระกฤษณะ ท้าวกรุงพาณปราศรัยแต่พระกฤษณะเมตตาไว้ชีวิตให้เป็นผู้เฝ้าทวารวราชมณฑล จากนั้นพระอนิรุทธจึงพานางอุษากลับนครและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

อนิรุทธคำฉันท์ จบเรื่องด้วยบทขอพรของกวี ดังนี้

ด้วยเดชะบุญญา	ธิดารอันสมพงษ์
ผูกพันทสนขององค์	คุณท่านอันสุนทร
.....	
ขอจงอุปถัมภก	กการซึ่งอันปรารถนา
อสังขัตยธรรมา	จงครัสต์แจ้งมโนใน
จงเผด็จเกลศรา	คฤกศาลจงกษัย
นฤพาธินฤภัย	นิราลัยนรินทร
นฤทุกชนนุโสภ	นฤโรคอาวรณ์
เป็นสวัสดิสุนทร	มิศศกโสภ
แม่นไปบได้คล	อสังขัตยธรรมา
บุญญาธิการา	ขออุคหนุนในสันดาน
ขอสถิตในสัง	จพิพัฒน์โอฬาร
นั้นข้างไสฐานต์	ในคุณศีลทานา
ขอจงเจริญสวัสดิ	ดิพิพัฒน์เมธา
ขอจงเจริญอา	ยุสมอาตยีนยง
อรอรรธอาคม	กิจใดอันใจจง
ขอธารจ้านง	สิทธิธราบนฤพาน ฯ

(อนิรุทธคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๖๑๔-๖๑๕)

ในตำนานศรีปราชญ์ของพระยาปรีดิธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) ได้อธิบายไว้ว่า ศรีปราชญ์แต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์นี้เพื่อใช้เล่นหน้าใหญ่ในพิธีเบญจาพิศของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังนี้

...มีพระราชโองการให้แต่งตั้งด้วยกันสองคน คือ พระมหาราชครูแต่งเรื่อง
สมุทรโฆษ ทำนองเป็นเรื่องเนิบนาบยืดยาว เป็นนานแล้วยังไม่มีเวลาจบ จึงได้
โปรดให้ศรีปราชญ์แต่งบ้าง แต่คงจะให้เป็นเรื่องขอลอมพระเป็นเจ้าอันทรง
ศักดิ์ภาพด้วยกัน ศรีปราชญ์จึงฉวยเอาเรื่องอนิรุทธมาแต่งในคำประพันธ์
อนิรุทธนั้นไม่มีไหว้ครูเคารพพระรัตนตรัยอย่างใด โพล่ขึ้นตรงๆ น่ากลัวต้นฉบับ
จะได้ขาดขาดต้นมาแต่เดิม ครั้งลอกคัดต่อกันมา จนภายหลังถือว่าท่านทำ
อะไรก็ไม่มีไหว้ครู จึงได้มีเหตุเป็นโทษในภายหลัง...

(พระยาปริยัติธรรมธาดา. ๒๕๐๒ : ๔๕)

สุมาลี วีระวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตถึงผู้แต่งและสมัยที่แต่งอนิรุทธคำฉันท์ไว้ว่า
หากเชื่อตามตำนานศรีปราชญ์ว่า ศรีปราชญ์ถวายตัวเป็นมหาดเล็กเมื่ออายุ ๕ ปีจริงแล้ว ทำให้
เกิดข้อสันนิษฐานได้ว่า เมื่อตำนานศรีปราชญ์ไม่ได้ระบุว่า ศรีปราชญ์แต่งอนิรุทธคำฉันท์ในปี
แรกที่ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก อาจจะแต่งเมื่อเป็นที่โปรดปรานของพระมหากษัตริย์มากแล้ว หาก
เป็นเช่นนั้นแสดงว่า อนิรุทธคำฉันท์ไม่ได้แต่งเพื่อใช้เล่นหนังในพิธีเบญจาพิศ อีกประการหนึ่ง
หากอนิรุทธคำฉันท์แต่งขึ้นเพื่อใช้เล่นหนังในพิธีเบญจาพิศจริง ผู้แต่งไม่น่าจะเป็นคนเดียวกับ
ศรีปราชญ์ (สุมาลี วีระวงศ์. ๒๕๒๕ : ๕-๑๑)

ถึงแม้ว่าจะยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้ว่ากวีผู้แต่งอนิรุทธคำฉันท์คือใคร แต่
เมื่อพิจารณาสำนวนภาษาและฉันทลักษณ์ของหนังสือก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่า เป็นวรรณคดีร่วม
สมัยกับสมุทรโฆษคำฉันท์ และฉันทสมัยอยุธยาตอนต้น

๒.๒.๑๐ ราชานิลาปคำฉันท์

ราชานิลาปคำฉันท์หรือนิราศสีดา เป็นวรรณคดีนิราศสมมติที่อาศัยการพลัด
พรากกันของตัวละครในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ดังนั้นราชานิลาปคือบทคร่ำครวญของ
พระรามที่มีต่อนางสีดา โดยอาศัยเหตุการณ์ตอนที่พระรามถูกเนรเทศจากอโยธยา มีพระลักษณะ
และนางสีดาตามเสด็จด้วย และในระหว่างที่เดินทางนั้น ทศกัณฐ์วางอุบายลักนางสีดาไป เรื่อง
ราชานิลาปคำฉันท์จึงเริ่มตั้งแต่นางสีดาหายตัวไป พระรามคร่ำครวญไม่รู้นางอยู่ที่ใด จึงชวน
พระลักษมณ์ออกติดตาม พร้อมทั้งขอให้ลม นก และสัตว์ต่างๆ ช่วยส่งข่าวให้นางรู้ ระหว่างทาง
บรรดาสัตว์ในป่า เทพ และยักษ์ เมื่อได้ยินเสียงคร่ำครวญของพระรามก็พากันเศร้าไปด้วย
พระรามกล่าวถึงเหตุที่ทำให้นางสีดาหายไปว่าเป็นเพราะยักษ์แปลงเป็นกวางมาให้นางสีดาเห็น

และอยากได้ พระองค์จึงชวนพระลักษมณ์ตามจับกวาง เมื่อกลับมาก็ไม่พบนางแล้ว ทรงเสียพระทัยจนสิ้นสติ เมื่อรู้สึกพระองค์ก็คร่ำครวญถึงนางต่อ

พระรามขอร้องเทวคาให้ช่วยคลี่ใจให้นางออกมาพบพระองค์โดยปลอดภัย ต่อมาพระรามได้ยิมนกยูงและนกยางพุดคุยกันเป็นเชิงตำหนิพระรามว่าเหตุนกถูกลักไปแล้วยังวางเฉย พระรามบันดาลโทษจะคิดจะฆ่ามัน แต่มันได้พุดเตือนสติถึงเรื่องเวรกรรม พระรามจึงได้สติแล้วเดินทางต่อไปตามทิศทางที่นกบอก พบพญาวานรซึ่งมอบฝ้ายรัตนกัมพลที่นางสีดาฝากไว้ให้เดินทางต่อไปพบพญานกพญานกบอกข่าวของนางสีดา ระหว่างที่เดินทางพระรามได้ประกาศว่าจะแสดงฝีมือให้ทศกัณฐ์เห็น เทพจึงพากันอวยพร พระรามหยุดพักที่ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งและบรรทมเพราะความอ่อนเพลีย โดยมีพระลักษมณ์คอยระวังภัย และมีรุกขเทวาพากันมาอารักขา ดันฉับจับลงเพียงเท่านี้ ด้วยความว่า

ฝ่ายพระบรม	จักรรัตนบัณฑ	ได้รุกขสาชี
ตำเริงศตียา	ตำรวมกาลี	ทิวากรลีลา
พระพายพัดเฉื่อย	แต่พอรวยเรื่อย	ตำราญญาโย
คิดควรปราณี	หน่อจักรปะปาโณ	เทวารุกโข
		ชวนกันรักษา ฯ

(ราชาพิลาปคำฉันท์. ๒๕๓๐: ๗๗๓)

เรื่องราชาพิลาปคำฉันท์ไม่ปรากฏชื่อผู้นิพนธ์ อย่างไรก็ตามหนังสือจินดามณีของพระโหราธิบดีซึ่งแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้กล่าวถึงราชาพิลาปคำฉันท์ ดังความว่า

...ผิเอากลองหน้าไต้ ให้เอาด้วยกันทั้งสี่บท อย่าได้ลดโคลงต้นคือ อุปาทวา
ทศคำสวรสมุท สนุโณษ พระนนทกษัตริสังวาส ศรีอุมาธิการย พระยศ
ราชาพิลาป อย่าได้เอาคำโบราณนั้นมาไต้ ผิดดูเยี่ยงให้ดูเยี่ยงแต่กลบท กล
พินธุ กลศับท แลกระทำโดยกฤตยาการกาพยโคลง แลกลอนฉันททั้งหลาย
นั้นเกิด ฯ...

(จินดามณี. ๒๕๓๑ : ๔๗๖)

นอกจากนี้ในจินดามณี ยังยกข้อความจากราชาพิลาปคำฉันท์มาไว้เป็นแบบคำประพันธ์ด้วย ดังนี้

๖ ๔ ๖

๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐๐ ๑ ๑๖

การ วาน

ฉันทบาราชาพิลาปคำเนอรกลอน ๔ ๑

เห็นนกรเียมอื่นโองการ วานกเอยวาน

มาช่วยทำงลโศกา

สุรักเร่งเร็วร้อนมา จงพบพนิดา

แลเหตุจงรู้เียมศัลย์

แล้วสุเร่งบินมาพลัน บอกข่าวจอมขวัญ

แก่ภูจงรู้แห่งหา

นกบินไปแล้วบินมา ร้องโดยภาษา

จะเจจะจรอกัน

บมิบอกข่าวได้สักอัน เียมเจ็บจาบัลย์

ป่วนหฤทัยทุกทน

บมิรู้ข่าวแก้วกับคน แต่เพื่อสองคน

พี่น้องพินาศหัวใจ

สองพี่น้องเสด็จกลาไคล คั่นคั่นพงไพร

ลห้อยตรหวนโหยหา

(จินดามณี. ๒๕๓๐ : ๔๘๕)

การที่เรื่องจินดามณีอ้างถึงชื่อและยกข้อความจากเรื่องราชาพิลาปคำฉันทมา กล่าว นำพิจารณาได้ว่าราชาพิลาปคำฉันทเป็นหนังสือที่มีมาก่อนจินดามณี พิชิต อัครนิจ สันนิษฐานว่าเรื่องนี้น่าจะเขียนขึ้นสมัยอยุธยาตอนต้น ประมาณสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เนื่องจากการใช้ภาษาในราชาพิลาปคำฉันทคล้ายคลึงกับในมหาชาติคำหลวง เช่น การใช้ตัว สะกดซ้อนสองตัว ตัวหน้าทำหน้าที่เป็นไม้ผัด (๕) การใช้ วว หรือ ว หรือ อว แทนเสียง อว การ ใช้ เออ แทนเสียง เออ การใช้ รร แทนไม้ผัด (๖) เมื่อมีตัวสะกดแม่เกย การใช้ ศ ษ และ ส เป็น ตัวสะกดการันต์ เป็นต้น ในขณะที่เมื่อศึกษาวรรณคดีสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ นิราศ นครสวรรค์และโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์แล้ว พบว่าอักขรวิธีแตกต่างกัน อีกทั้ง ลีลาคำประพันธ์ เช่น การชมเมือง ชมธรรมชาติ บทครวญ การถวายพระพร ก็ต่างกัน โดยได้ให้ ตัวอย่างลักษณะอักขรวิธีที่แตกต่างกัน ดังนี้

ราชาพิลาปคำฉันท์

วรรณคดีสมัยสมเด็จพระนารายณ์

กรร

กัณ

โชตน์

โชติ

เทพย์

เทพ

เลอศ

เลิศ

เฉลอม

เฉลิม

สุข

สุข

ภักตร์

พัศตร์

ฯลฯ

(พิชิต อัครนิมิต. ๒๕๓๖ : ๓๘๖-๓๘๗)

บทที่ ๓

การวิเคราะห์โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

๓.๑ ความหมายของโลกทัศน์

คำว่าโลกทัศน์ มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า ทักษะหรือความคิดเห็นที่มีต่อโลก และจากการศึกษาความหมายเกี่ยวกับโลกทัศน์ มีผู้ให้ความเห็นไว้ดังนี้คือ

กรณีการ สาสตรปรง (๒๕๓๖) อธิบายว่า โลกทัศน์ หมายถึง ทักษะที่มนุษย์มีต่อสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มนุษย์มีความสัมพันธ์ด้วยไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน มนุษย์กับปรากฏการณ์ธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดโลกทัศน์ น่าจะมาจากกระบวนการเรียนรู้ ประสบการณ์การบอกเล่า รวมถึงบริบทต่าง ๆ ที่แวดล้อม

ดวงมน จิตรจันทน์ (๒๕๓๔) กล่าวว่า โลกทัศน์อาจหมายถึง ค่านิยมที่มีอิทธิพลต่อการตีความของมนุษย์ในการมองสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งกำหนดความสัมพันธ์ของตนเองกับผู้อื่น กับสังคม ธรรมชาติ และจักรวาล แนวทางและเป้าหมายในการดำเนินชีวิต ตลอดจนนิสัยในการคิด ซึ่งไม่พ้นรากฐานทางอุดมคติ โดยเกี่ยวพันกับศาสนา ความเชื่อ และปรัชญาของกลุ่มชนที่ตกทอดกันมา ดังนั้น จุดสำคัญของการศึกษาโลกทัศน์ คือ นิสัยในการคิดซึ่งไม่พ้นรากฐานทางอุดมคติ ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่สืบทอดจากสมัยก่อน มีการปรับเปลี่ยน หรือสร้างขึ้นใหม่ให้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โลกทัศน์อาจเรียกในชื่ออื่น ๆ อีก เช่น อุดมการณ์ ความเชื่อ จุดมุ่งหมายในชีวิต ปรัชญา เป็นต้น

สมบัติ จันทรวงศ์ (๒๕๓๗) สรุปไว้ว่า โลกทัศน์ คือ ระบบรวมทั้งหมดของความคิด ความอ่าน ความเชื่อ ทักษะคติที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคมหนึ่ง มีร่วมกันอันเกี่ยวข้องกับปัญหาทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ซึ่งอาจปรากฏอยู่ในภาษา นิยายปรัมปรา ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ศิลปะในรูปแบบต่าง ๆ ตลอดจนวรรณกรรมของสังคมนั้น ๆ โลกทัศน์จะเป็นอย่างไร ย่อมได้รับอิทธิพลหรือขึ้นอยู่กับสภาพหรือฐานะของบุคคลในสังคมนั้น ๆ เป็นอย่างมาก

สิทธิ บุตรอินทร์ (๒๕๒๓) กล่าวว่า โลกทัศน์ หมายถึง ปรัชญาอันเป็นประมวลแนวคิดและความเชื่อ ซึ่งเป็นตัวการกำหนดอุดมการณ์ หลักการ และวิธีการดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ อาศัยโลกทัศน์ ทำให้ได้ทราบว่ามีมนุษย์เป็นอย่างไร มีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร มองกันในแง่ไหน เข้าใจและกระทำต่อกันอย่างไรทั้งเรื่องเกี่ยวกับตัวเอง และที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ทำไมและเพื่ออะไร มนุษย์จึงมีความรู้สึกอย่างนั้น คิดเช่นนั้นมองโลกและชีวิตในแง่ นั้น

อมรา พงศาพิชญ์ (๒๕๓๘) อธิบายว่า โลกทัศน์ คือ ทัศนะในการมองโลกของบุคคลและสังคม การจะเข้าใจโลกทัศน์ต้องเข้าใจระบบการรับรู้และกำหนดรู้ในสังคม (Cognition and Perception) เข้าใจระบบความคิดของบุคคลและสังคม

จากความหมายของโลกทัศน์ดังกล่าว สรุปได้ว่า โลกทัศน์ คือ ทัศนะที่มีต่อโลกและชีวิตในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติแวดล้อม มนุษย์ และสังคม โลกทัศน์มีที่มาจากสังคม ซึ่งโลกทัศน์ที่มนุษย์เรียนรู้และสั่งสมเป็นประสบการณ์นี้จะคอยกำหนดท่าทีความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งรอบตัว

๓.๒ ประเภทของโลกทัศน์

จากการศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น พบว่ากวีได้แสดงโลกทัศน์ ๓ ประเด็น คือ

๓.๒.๑ โลกทัศน์ที่เกี่ยวกับมนุษย์

๓.๒.๑.๑ โลกทัศน์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ

๓.๒.๑.๒ โลกทัศน์ที่เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม

ในแต่ละประเด็นสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

๓.๒.๑ โลกทัศน์ที่เกี่ยวกับมนุษย์

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น แสดงโลกทัศน์ที่กวีมีต่อมนุษย์ ในประเด็นต่อไปนี้

๓.๒.๑.๑ กำเนิดของมนุษย์

๓.๒.๑.๒ ธรรมชาติของมนุษย์

๓.๒.๑.๓ สถานภาพทางเพศ

๓.๒.๑.๔ สถานภาพทางสังคม

๓.๒.๑.๑ กำเนิดของมนุษย์

กวีมีความเชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ มีกำเนิดสูง กล่าวคือมีกำเนิดจากเหล่าเทพ
ที่สิ้นบุญจุติลงมาเกิดเป็นมนุษย์ ตามที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ ตอนกำเนิด โลกและมนุษย์
ดังนี้

แลเป็นแผ่นดินเมืองอินทร์	เมืองธาดาแรกตั้ง
ขุนแผนแรกเอาดินคูที่	ทุกยังฟ้าก่อคืบ ๑
แลเป็นสี่ปวงดิน	เป็นเขยีนทรงเจ้าหล้า ๑
เป็นเรือนอินทร์ถาเถือก	เป็นสร้อยฟ้าจึงบาน ๑
จึงเจ้าตั้งผาเผือกผาเขอ	ผาหอมหวานจึงขึ้น
หอมอายดินเลอก่อน	สรคืบหมู่แมนมา ๑
ตนเขาเรืองร้อนหล้าเลอหาว	หาวันกินไปได้
จ้าวชิมดินแสงหล่น	เพียงคืบได้มีมูล ๑

(ลิลิตโองการแข่งน้ำ.๒๕๔๐ : ๘)

จากตัวอย่าง ลิลิตโองการแข่งน้ำได้กล่าวถึงเทพที่อยู่ในชั้นพรหมโลกซึ่งได้กลิ่นหอมของจวน
ดิน ทำให้ลงมายังโลกมนุษย์เพื่อชิมจวนดินนั้น เมื่อเสพกินจวนดินแล้วทำให้สิ้นอิทธิฤทธิ์ รัศมีในกาย
หมดไป กลับสู่ชั้นเทพไม่ได้ จึงต้องอาศัยอยู่บนโลกมนุษย์ต่อไป

ในวรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวง พระเวสสันดรก็คือพระโพธิสัตว์จุติลงมาเป็น
พระราชโอรสของพระเจ้ากรุงสญชัย และพระนางผุสดีแห่งสิริรัฐ ดังความว่า

...ในกาลนั้นท้าวสหสไนย ก็ไปสู่สำนักนิ สมเด็จพระจอมจักรภูวนารถ ก็อาราธนาว่า ข้า
แต่ท่านผู้เป็นนรทุกข์ จงเป็นสุขทุกเมื่อ ขอเชิญเสด็จลงไปแผ่แผ่โพธิญาณ เป็นกาลอัน
ควร แล้วแลฯ...เมื่อนั้น มหาสตุโตปี ตโต จิวตวา ตตถูปุณโน อันว่าพระโพธิสัตว์ก็
รับปฏิญาณ แห่งท้าวหมัฆวานแล้ว จิวตวา ก็จุติลงมาพถัน ปฏิสนธิในครรภ์พระสบรรษ
ดีด้วยเร็วแลฯ...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๕๔)

ในลิลิตยวนพ่าย ร่ายนำเรื่องกล่าวว่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือเทพที่ทรงจุติลงมาเพื่อ
ทำนุบำรุงพุทธศาสนา ดูแลราษฎรให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ดังนี้

...ในกษณนั้น บัณพรหมพิณณ อิศวरोคตเคช เหตุบพิตรคิถกรรณา ประชาราษฎร อยยว
พินาศทั้งมวล สูญภพสปลิง ธิจิงแกลั้งแสงสรwab รวบเอาอัยญามูรริคิมามิสร ด้วยบพิตร
เสร็จ ก็เสด็จมาอุปบัติ ในกระษัตริ ทวีดิวงษพงษอภิชาติ รังบราชรีปู ชูแผ่นดินให้หงาย
ทลายแผ่นฟ้าบให้ขว้ ล้ากรัณธรัตนวัดถวิ ตรีโลกยบให้อูน หนุนพระพุทธรศาสนาให้ตรง
ดำรงกรัษัตริให้กรสานต์ ประหารทุกขให้กษย ไชยเกษครให้เกษม เปรมใจราษฎรนิกร
กำจรยศโยค คิลกโลกยอาศรย ชยชยณฤเบนทราทรงเคช ฤาลงคินฟ้าฟุ้งข่าวขจร ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย.๒๕๔๐ : ๓๓๑)

เนื้อความที่กล่าวถึงชาติกำเนิดของมนุษย์ดังกล่าวนี้ น่าจะแสดงให้เห็นเกี่ยวกับ
อุดมคติของมนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์ที่อยู่ในฐานะของผู้บำในสังคมว่ามีกำเนิดที่สูงส่ง มีสถานภาพ
และบทบาทเสมือนเทพที่บำทำหน้าที่คอยดูแลมนุษย์ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี

๓.๒.๑.๒ ธรรมชาติของมนุษย์

กวีได้อาศัยชีวิตมนุษย์ในสังคมสร้างบุคลิกลักษณะของตัวละครในวรรณคดีแต่ละ
เรื่องขึ้น ซึ่งตัวละครในวรรณคดีแต่ละเรื่องย่อมแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะใด
ลักษณะหนึ่งที่ยังคงติดอยู่ในกิเลส มีความรัก โลภ โกรธ หลง

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นแต่ละเรื่องล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงอารมณ์ของมนุษย์
ในลักษณะต่างๆ ดังนี้

ก. ความรัก

กวีได้แสดงถึงความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก เช่น พระนางบุญเหลือต้องทุกข์ทรมานใจอย่าง
แสนสาหัสที่ต้องสูญเสียโอรสซึ่งเฝ้าทูลนอมเลี้ยงดู เมื่อนางทราบข่าวการเสียชีวิตของพระลอก็มีอาจ
จะดำรงตนตั้งสติอยู่ได้ ได้แต่ร่ำไห้อย่างน่าเวทนา ดังนี้

...ให้ธิดาบุญเหลือ เครือทินกรราชชนนี ภควดีพึงพจนสาร
 ถ้วนทุกประการประกาศ ฅมืองที่จะดำรง พระองค์ท้าวธอยู่
 ได้ ให้สยบชนเหนือหมอน พระกรปิดพัคตร์ ให้รัรักลูกให้
 ให้รับรู้ให้ ลูกแก้วกับตน แม่เอย ฯ

ชนนี้กลัวดังนี้ ห้ามเจ้ารับรู้
 ทำเจ้าฤาฟัง แม่เอย ฯ

.....	
แม่สงวนมาแต่ตั้ง	มีครรภ์ ลูกเอย
บเบกษาสักอัน	หนึ่งน้อย
ถึงพระผ่านไอศวรรย์	เสวยราช แลพ่อ
รักลูกรักได้ร้อย	ส่วนล้ำรักด้ว ฯ

(ลิติตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๙-๔๙๐)

ฝ่ายท้าวพิไชยพิณนุกรก็เช่นกัน กวีบรรยายถึงความทุกข์ของผู้เป็นพ่อที่ต้องสูญเสียธิดาทั้ง
 สองซึ่งเปรียบเสมือนแก้วตาดวงใจ จนแทบจะตายตามลูกไปด้วย ดังนี้

...ธก็เสด็จยังลูกให้ ให้รับรู้ให้ ใ้ลูกแก้วกับตน พ่อเอย ฯ

สองงามกลแว่นฟ้า	ทุกข์เท่าใดเห็นหน้า
ลูกแก้วกลอยหาย ฯ	
มาจะตายด้วยลูกแก้ว	เจ็บพ่อรับรู้แล้ว
อยู่ได้ฉันใด ฯ	
หัวใจพ่อผกขว่า	ทุกข์รับรู้ซ้ำ
สองอ่อนให้ธิดา พ่อเอย ฯ	

(ลิติตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๕-๔๘๖)

มหาชาติคำหลวง กัณท์มัทรี เมื่อพระนางเสด็จถึงอาศรมแล้วไม่พบกุมารทั้งสอง ทรงเที่ยว
 เสาะหาทุกหนทุกแห่งก็ไม่ปรากฏวิแวให้เห็น ทรงกำสรดถึงกับวิสัญญีสลบลง ดังนี้

...พาหา ปกุกุห ยกรกร่อนอกอาตมโ้ออาไลย
 กนุกิดุวา กันแสงโสก สูดหุทัยธดำรง ปติตา
 ลั่นกำลัถลัมลงแลอนาถ สุวณฺณกทลัษณฺท วีย
 คุจตันกทลัษมาศ อันคณ จมา เมาะ ปฐวีย หนือ
 แผ่นพสุธา คณคณสลับ...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๓๕)

กวีบรรยายความทุกข์ของพระเวสสันดรในฐานะพ่อที่ต้องปล่อยให้ลูกตกระกำลำบากไปเป็น
 ทาสขอทานของชุก เมื่อสองกุมารจากไป พระเวสสันดรทรงเสด็จเข้าไปยังบรรณศาลา กันแสงรำให้
 ด้วยความสงสารลูก แม้พระองค์จะดำรงเพศดาบสก็ตาม ก็มิอาจหักห้ามความรู้สึกที่รักและสงสารลูกไว้
 ได้ ดังความว่า

...อันว่าหฤทยพัศุ แห่งพระโพธิสัตว์ก็ร้อนผ่าว คือไฟล่าวลามองค์ท่านนั้นน โสโส
 เกณ เกสรสีเห่น คหิตมตตุวารโณ วีย ราหุมุเขปวิภูจนุโท วีย กมฺปมาโน อันว่าพระ
 โพธิสัตว์ก็มีองค์อนนสนด้วยโสกสาหส คุจคชนนตกมนน แลเชสีหพรพาดได้
 ครันนคาบไว้ด้วยดีผิบบิดูพระจันทร์ อนนอำไพรุ และเข้าในปากราหู โสคแล สกภา
 เวณสนฺธาเรต อสกุโกนุโต ธิกัสมิอาจที่จะทรงพระองค์อยู่ได้ โสคเลอย อสุสุปฺณณเฑ
 เนตฺเตหิ ธิกัสมิพระเนตรทั้งสอง อนนนองด้วยน้ำตา ถังลงมามิขาดเลอย ฯ ปณฺณสา
 ลั ปวิสิตุวา กลุณั ปรีเทวีย ธิกัเสด็จเข้าในบรรณศาลาฟายน้ำตาลห้อยถึงลูกน้อยทั้งสอง
 อนนพราหมณ์จ่านำจันองเอาไป อาลัยราชนักหนา โสคแล ฯ

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๐๗)

นอกจากจะแสดงถึงความรักที่ลึกซึ้งของพ่อแม่ที่มีต่อลูก กวียังได้กล่าวถึงความรักความผูก
 พันระหว่างชายหญิง ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีนิราศ เช่น โคลงทวาทศมาส กำสรวลโคลงคั่น โคลง
 นิราศหริภุญชัยในขณะเดินทาง กวีได้พรรณนาคร่ำครวญถึงผู้เป็นที่รัก แสดงให้เห็นถึงความรัก ความ
 ห่วงใยที่กวีมีต่อนางผู้เป็นที่รักอย่างท่วมท้น ดังตัวอย่าง

สนธยายามเย็บเล้ง
 หนาวอ่อนอรุณ
 อรชรชอบยามเย็น
 ขามเชือกเขงน้องร้าง
 ปานนี้รักนัมนัมนื้อ
 จักโอบเอวองค์อร
 หนาวหนาวลาวาคลมซอน
 เปียนเปล่านุชน้องเร็น

ลมถวิล
 พรากข้าง
 อุดเล่า ไปเอย
 เรียกขวัญขวัญมา ฯ
 สมสมร
 อ่อนเหลน
 ใจพี่ มาเอย
 ร้าถ้อยถึงอร ฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๒๕)

ปารนี้แก้วข้าต้น
 นอนนั่งถนนใดคู
 ยอมมีอบนทักบอ
 เจ็บยังล้ำพันผี

อาหลับ อรเออย
 คั่งนี้
 โดยแม่ ญเออย
 หมั่นทวิแสนทวิ ฯ

.....

.....

จากมาแก้วพี่หอม
 ครันนกล่าวโหยหนนอก
 ตนคยแบ่งดับไต
 รลอกจนนำเจ้า
 ตนคยมาจากเจ้า
 เรือกลอกกลางวงใจ
 จากนางยังตนค
 รลอกล้ำฟ้าซ้ำ

หิวใจ แลแม่
 สู้ฟ้า
 สองภาคย
 หน่วงหลง ฯ
 เจบอก อ่อนเออย
 ขาดขัว
 เมรุมาศ
 ช่านดิน ฯ

(กำสรวลโคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๓๔-๕๓๕)

แม่มีวบบเมศให้
 สิ้นสุดพระเมรุเอน

ทินกร กิติ
 อ่อนล้ม

สามภพเปื้อนเป็นบร	นรนาศ กิดี
เจ็บไปปานน่องล้ม	หล່อองค์
หุล่มลุ่มอกอ้าโอ้	อกพระ พี่เอย
เจียรจากนุชอนงค์	เมื่อนี้
นาวาวังว้ายจะ	ชลมารค
ถวายเป็นล้าเลี้ยวลี	ไล่สินธุ์ ฯ
อกกรรมเกรียมสวาคิให้	โหยหา
นองเนตรธารากิน	บ่ม้วย
ตายดักเคียดแดมา	ไกลแม่
โคบปรานีด้วย	เท่าไย ฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๗๐๒)

แต่นี้จะไกลโหม	วรภาคยรัตนา
ช่องพาลมนัสทา	รุมพาทจากเรียบพน
แต่นี้จะไกลองค์	สรรพพาคมิจักยล
นุชเอยคำคิดจล	ใจเรียบนักรแก้วจอมสมร
ชลเนตรไหลถาขาด	พักตราราชองค์อร
โหยหิวปลิวอุทร	คิดคำนึงครวญถึงศรี
สายสวาสติแก้วเรียบเอย	ฐานิราสจากเรียบลี
จำเรียบแสนโสกี	แต่แรกจากเพียงปางมรณ

(ราชาพิลาปคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๗๖๑)

ความรักจึงเป็นแก่นเรื่องสำคัญที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นความรู้สึกลึกซึ้งที่ผลักดันให้ตัวละครดำเนินชีวิตไปในลักษณะต่างๆ ทำให้เกิดรสในวรรณคดี ไม่ว่าจะเป็นบทชม บทเกี้ยว บทโศก หรือบทโกรธ ซึ่งล้วนแล้วแต่ทำให้เรื่องสนุก น่าติดตาม

ข. ความโลภ

ความโลภ ความอยากได้อะไรมีเงินทอง วัตถุสิ่งของที่มีค่าต่างๆ เป็นพฤติกรรมที่เห็นได้

ชัดเจนจากเรื่องลิลิตพระลอ เมื่อนายแก้วนายขวัญคิดหาวิธีที่จะพาพระลอไปพบพระเพื่อนพระแพง แต่ด้วยความไม่รู้ทางพี่เลี้ยงทั้งสองจึงคิดจะใช้วิธีให้เงินทองคิดสินบนชาวบ้าน เพราะเชื่อว่า “เอาสินสาง สอดข้าง แข็งคังเหล็กเงินง้าง อ่อนได้โดยใจ ” และก็เป็นอย่างนั้น เพราะพี่เลี้ยงสามารถเข้าไปได้ถึง อุทยานในวังชั้นในของพระเพื่อนพระแพง ดังความว่า

รับสารกษัตริย์สั่งแล้ว	ไหว้บาทงกชแก้ว
จึงฝ้ายลีลา ฯ	
มิลลาคำสั่งท้าว	ดูที่ทางทุกค้าว
ถึถ้วนใจจำ ฯ	
นำสองนายสู่สร้อย	ทำเป็นพี่น้อง
ด้วยหมู่บ้านเทียมทาง ฯ	
เอาสินสางสอดข้าง	แข็งคังเหล็กเงินง้าง
อ่อนได้โดยใจ ฯ	
เป็นฝ่ายในสนิทแล้ว	กระหน่นายขวัญแก้ว
กล่าวเกลี้ยคำหวาน ฯ	
บอกอาการถึถ้อย	เขาว่าอย่าแคลนน้อย
หนึ่งไวยานดู ฯ	

ข้าก็เข้าไปดูอุทยาน หมู่พยาบาลสวนไ้ ให้สินจ้างชักชิด เงินทองปิดปากไว้
ใช้ใดได้ทุกประการ ข้าก็ไปคูทวารเวียงวัง ดูทั้งเรือนสองกษัตริย์ ที่ขัดข้าเห็นถ้อง
ที่คล่องข้าเห็นถึ ทุกที่ข้าเห็นถ้วน ม้วนทั้งมวลข้าใจใส่ ห่อนให้ใครเห็นได้
ซ่อนเงื่อนงำแ่งไว้ เกียจกันเป็นกล ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๓๕)

ค. ความโกรธ

เมื่อวรรณคดีคือชีวิตของมนุษย์ แม้ว่าตัวละครในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น โดยเฉพาะตัวละครเอกของเรื่องจะเป็นผู้อยู่ในชนชั้นปกครอง กวีก็ยังคงว่าตัวละครดังกล่าวย่อมหนีไม่พ้นความเป็น ปุถุชน กล่าวคือ ยังคงมีอารมณ์โกรธอันเป็นธรรมชาติข้อหนึ่งของมนุษย์ ดังเช่นพระเวสสันดร ใน มหาชาติคำหลวง แม้พระองค์ทรงอยู่ในวรรณะกษัตริย์ และแม้พระองค์จะทรงบำเพ็ญพรตก็ตาม เมื่อ

ได้ทรงบริจาคพระกุมารทั้งสองให้แก่ชุก แล้วชุกปฏิบัติต่อสองกุมารเชียงทาส พระองค์ไม่สามารถ
ระงับโทสะได้ถึงกับจะตามไปเอาชีวิต ดังความว่า

...อันว่าพราหมณ์นี้ มนนไปบยณบีทา สองเสนหาลูกพงา ภูรานี ฯ โสกั
สนุชาเรติ อสกุโกนโต อันว่ากูเพื่อบมีอาจที่จะทลโสกก่าเดา เผากลางออกกูได้
โสคเลอย ฯ พุราหมณ์ อนุพนุริตฺวา มากูจะผาดผงสงสร้างไปด้วย
ฉับ จับจิกครยิกเอาชีพราหมณ์นี้ โสคเทอญ ชีวิตกูขย่ำปาแปดฺวา กูก็จะฆ่า
ด้วยพระขรรค์ กูก็จะพนนด้วยดาบ อย่าให้พราหมณ์บาปบยณลูกกู โสค
เทอญ อาเนสุสามิ เต กุมารติ กูก็จะเอาลูกรักกูทั้งสอง จากจำนอง
จ้านามนมา จงส่งโสกากู โสคเทอญ...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๐๘-๒๑๐)

แต่ทรงตั้งสติได้โดยคำนึงถึงบุรพประเพณีของผู้ที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ว่าจะต้องสามารถ
บริจาคทาน ๕ ประการ อันได้แก่ ทรัพย์ ร่างกาย ชีวิต ภรรยา และลูก ดังความว่า

...ชนปริจุจาก คือให้ทรัพย์อนนประมาณเปนทานนั้นน องคปริจุจากคือองคพายพสพสรรพวงค์
แลธวางให้เปนทาน โสคแล ชีวิตปริจุจาก คืออาตมชีวิตร แลธปลิดให้เป็นทาน ดังงนี้
ภริยปริจุจาก คือเมียอนนรัก แลธชักให้เปนทาน นิวิไล ฺปุตฺตปริจุจาก คือลูกอนนเสมอน่วย
ตาทั้งสอง...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๑๑)

พระองค์จึงทรงทำพระทัยให้เข้มแข็งแล้ววางอุเบกขา

ง. ความหลง

ธรรมชาติของมนุษย์มักจะชื่นชมผู้ที่มีบุคลิกภาพดี กวีได้แสดงให้เห็นว่ารูปกายภายนอก
ไม่สามารถมีอิทธิพลเหนือจิตใจ รูปลักษณะที่ดีย่อมสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้พบเห็น ด้วย
เหตุนี้จึงบรรยายถึงบุคลิกลักษณะของตัวละครในวรรณคดีแต่ละเรื่องอย่างงามพร้อม ไม่ว่าจะเป็น
เป็นตัวละครชายหรือหญิงก็ตาม

ลักษณะของผู้ชายในวรรณคดี โดยเฉพาะตัวละครสำคัญ กวีมักจะพรรณนาในลักษณะ
ของบุรุษเพศที่มีรูปร่าง มีบุคลิกภาพดี ดังเช่นที่กวีบรรยายถึงตัวละครในวรรณคดีเรื่องต่างๆ ดังนี้
เรื่องลิลิตพระลอ บทชมโฉมพระลอ กษัตริย์เมืองแมนสรวง กวีพรรณนาให้เห็นว่า
พระลอเป็นกษัตริย์ที่งามเป็นเลิศประดุจเทพจุติลงมาเพื่อให้คนชื่นชมและเลื่องลือไปทั่ว ซึ่งกวีได้
พรรณนาอย่างละเอียดทุกส่วน ดังนี้

รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า	มาอำองค์ในหล้า
แหล่งให้คนชม แลฤา ๆ	
พระองค์กลมกล้องแก้ง	เวยอ่อนอรอรแฉ่ง
ถ้วนแห่งเจ้ากุงาม บารมี ๆ	
โฉมผจญสามแผ่นดิน	งามเลิศงามล้วนแล
รูปต้องติดใจ บารมี ๆ	
ภาพรในแหล่งหล้า	ทุกทั่วคนเที่ยวค้า
เล่าล้วนขอโฉม ทานแล ๆ	
เดือนจรัสโคมแจ่มฟ้า	ฉิบได้เห็นหน้า
ลอราชไชรู้ดูเดือน คุณแล ๆ	
ตาเหมือนตามฤกมาส	พิศคิวพระลอราช
ประดุจแก้วเกาทัณฑ์ ก่งนา ๆ	
พิศกรรมงามเพริศแพรว	กลกลีบบงกชแก้ว
อีกแก้มปรางทอง เทียบนา ๆ	
ทำนองนาสิกไ้	คือเทพนฤมิตไว้
เปรียบด้วยขอกาม ๆ	
พระโอษฐ์งามยิ่งแค้น	ศคืออยู่เยียวยะแค้น
พระโอษฐ์โอ้งามครุ บารมี ๆ	
พิศดูกลางสะสม พิศศอกกลมกลมถึง	สองไหล่พึงใจกาม
อกงามเงื่อนไกรสร พระกรกลวงวคช	นิ้วสลายชดเลียบเลิศ
ประเสริฐสรรพสรรพางค์	แต่บาททางคัสุดเกล้า
	พระเกศงามล้วนเท่า

พระบาทไถ้งามสม สรรพนา ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๓๘๙ - ๓๙๐)

ความงามสง่าของพระลอ เป็นที่ชื่นชมของคนทั่วไป และเมื่อชาวเมืองเดินทางไปค้าขาย
ผ่านเมืองใด ๆ ก็จะได้แสดงความชื่นชมโฉมของกษัตริย์ตนให้ผู้อื่นทราบ ดังนี้

ภาษาจรในแหล่งหล้า	ทุกท้าวคนเทียวค้า
เล่าล้นยอโฉม ทานแล ฯ	
.....	
จับชอชยอราชเทียร	ทุกเมือง
ภาเล่าพระลอเลื่อง	ทั่วหล้า
โฉมبابพิตรเปลือง	ใจโลก
สาวหนุ่มฟังเป็นบ้า	อยู่เพียง โหยหน ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๓๘๙-๓๙๐)

ความงามของพระลอ จึงเป็นที่เลื่องลือ จนกระทั่งพระเพื่อนพระแพงทราบ นางทั้งสองจึง
ปรารถนาจะเห็นพระลอยิ่งนัก ดังความว่า

เล่าภาโฉมท้าวทั่ว	เมืองสรอง
ขจรข่าวถึงหูสอง	พี่น้อง
ระทวยจุจวลย์ทอง	กรวญไคร่ เห็นนา
โหยละห้อยในห้อย	อยู่เหี่ยมฟังสาร

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๓๘๙ - ๓๙๐)

ความงามของพระลอนับว่าเป็นเลิศในแผ่นดิน ดังที่นางรินนางโรย นำความมาทูล
พระเพื่อนพระแพง ดังนี้

จอมขวัญพระพี่เอ๋ย	บุญสอง
-------------------	--------

โฉมราชงามคือทอง

แท่งแท้

คือเทพดาผยอง

มาสู่ พระนา

ในโลกนี้สุดแล้ว

แต่ทำวงศ์เดียว ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๖๔)

นอกจากจะมีรูปโฉมงดงามแล้ว พระลอยังมีบุคลิกที่องอาจงามสง่าสมกับที่เกิดมาในตระกูลของกษัตริย์ เมื่อนางรื่นนางโรยได้เห็นครั้งแรกก็ตะลึงในความงามสง่าของพระลอถึงกับลืมตัวรีบลูกไปรับเสด็จ ดังความว่า

พระลอลีลาศล้อย

ไคลคลา

งามดุจสีหีลิตา

จากถ้ำ

สองนางอยู่คอยหา

เห็นราช มานา

ลูกเล่นรับแลแล้ว

หยาดฟ้าลงดิน ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๖๑)

และเมื่อพระเพื่อนพระแพงได้พบพระลอถึงกับตะลึง จ้องมองอย่างลืมนคนเช่นกัน ดังนี้

สองเห็นโฉมเจ้าแผ่น

ภูวดล

งามเงื่อนทึนกรกล

แว่นฟ้า

ลืมหายอ่อนลืมนคน

ตาต่อ พระนา

พิศพบรับไอ้อ้า

เทพไสยาโฉน ฯ

ดำรงใจได้อ่อน

อายชบ อยู่เนา

สองบังคัลเคารพ

กราบไหว้

โฉมสองชื่นดาสพ

ใจราช แลนา

พิศพิศน้องไ้

ทำนท้าวลืมนคน ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๖๘-๔๖๙)

ความงามสง่าของพระลอนับเป็นคุณสมบัติสำคัญที่ชนะใจท้าวพิไชยพิชณกรได้ ซึ่งแม้จะทรงเคยมีความโกรธแค้นบ้านเมืองของพระลอเพียงใดก็ลืมเลือนเพียงแค่นึกได้ยลโฉมพระลอ ก็คิดไปว่า หากได้พระลอมาเป็นเขยก็เหมือนได้ฟ้าและดิน คือ ได้เขยที่มีรูปร่างหน้าตาดี และได้ร่วมกับบ้านเมืองของพระลอเป็นการเพิ่มอำนาจมากขึ้น จึงคิดจะจัดการอภิเษกให้ ดังความว่า

ลอบแลเห็นเจ้าหล้า	ลอร่าขามโอ้อ้า
อาจให้หายฟุ้ง ๑	
รอยบุญเขาส่งให้	ไกลกว่าไกลเป็นไกล
ยิ่งใกล้อัศจรรย์ ๑	
ลักชมขวัญจะค่อย	ลอร่าขานี้เท่าร้อย
อยู่เงื้อมบพจร ๑	
ได้ฤทธรรุจได้	ฟ้าแลดินมาไว้
อยู่เงื้อมมือเรา ๑	
เอาเป็นเขยแขกแก้ว	ยศโยกธารู้แล้ว
เลิศพันประมาณ ๑	

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๒)

สำหรับตัวละครหญิงนั้น กวีก็จะพรรณนาให้เห็นถึงความงดงามในลักษณะของนางในอุดมคติเช่นกันคตินิยมในเรื่องความงามอาจพิจารณาได้จากข้อความที่พระนางสุสติเทพกัญญาทูลขอพรสิบประการจากท้าวสักกเทวราช ก่อนจะจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ลงไปเกิดในโลกมนุษย์ ซึ่งพร ๑๐ ประการที่นางสุสติขอ นอกจากนางจะกำหนดชีวิตนางเองด้วยการขอเกิดเป็นชายาแห่งกษัตริย์สยุมชัยกรุงสีพี มีนามว่าสุสติ มีโอรสซึ่งฝึกไฟในทาน และขอให้มีโอกาสปล่อยผู้ต้องโทษ พรข้อที่เหลือจะเกี่ยวข้องกับความงามอันเป็นอุดมคติของผู้หญิง คือ

ขอให้ดวงตาทั้งสองคำสนิท ใสดังดาตูกวาง มีคิ้วงาม ดังนี้

... จงมีเนตรเพราพรรณ กวักอัญชนน พรายเพรอนัน นิลกุชิว ยถา
มิตี ตาดูตามถุกคำปลอด เมื่อน้อยคลอดปูนปีหนึ่งนั้น...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๔๕)

เมื่อทรงครรภ์ขออย่าให้ครรภ์นูน หน้าอกงามไม่หย่อนคล้อย ดังความว่า

...บพิตรในเมื่อข้าทรงครรภ์ ในเมืองมรรตยมานุษยนันน มชฺฌิมังค
อนุนันต์ จงอรรธมาภคชราบาป เอวัธราปราชางคนแ่งเทอญ กุญฺญ
อนุนันโต อสุส มีทางท้องสรเทบ อรรธังแนบน้อยงามแ่งนั้นน จาปี
วลิกุชิต์ สมิ อันราบเพียงเกาทัณฑ์ พระพิศวกรรมรงเรขเลฯ ธนา
เม นปฺปวตฺตเตยฺยุ สองนมแลกเงลาเลอ์ อย่าคล้อยเคล่งคลาทรวงท้าว นั้นนฯ

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๔๖)

ขอให้มืผมคำสลาย ไม่หงอก และมีผิวพรรณงามสะอาด ดังความว่า

...บพิตรอันว่าเกษาสวตฺร ศิโรเพศ อย่ามีหนึ่งเลย กาเย รโชนลิ้มเปล
บพิตรอันว่าฐลีฝ้าผง อย่าติดองค์โอภาสนี้ วชฺฌณฺญจาปี ปโมจเย...

จ (มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๔๖)

จะเห็นว่า กวีกล่าวถึงสตรีอย่างชื่นชมในความงาม ความละมุนละไม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่
แสดงถึงความเป็นสตรีเพศ รูปลักษณะจึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญสิ่งแรกที่สร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้พบ
เห็น

๑.๒.๑.๓ สถานภาพทางเพศ

เมื่อพิจารณาถึงโลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์ของกวีตามสถานภาพของมนุษย์ในสังคม จะพบว่ากวีได้แสดงทัศนะไว้ดังนี้

ก. บุรุษ

ในทัศนะของกวี บุรุษคือผู้นำครอบครัว ทำหน้าที่เป็นพ่อและสามีดูแลครอบครัว เป็นผู้คุ้มครองความปลอดภัย เป็นเสมือนหลักพึ่งพิงของลูกและภรรยา ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของนางลักษณวดี เมื่อพระลอจะเดินทาง นางคร่ำครวญอย่างอาลัยอาวรณ์ยิ่งนัก ทูลห้ามไม่ให้พระลอไปและขอให้อยู่ “ปกเกศ” เพราะถือว่าสามีเป็นหลักพึ่งพิงของภรรยา ดังความว่า

ลักษณะวีรกรรมทรวงสร้อย	ทุกข์แทบเลือดตายย่อย
เนตรน่านองนูน ฯ	
นบนิ้วทูลเจ้าหาล้า	พระองค์อาจละข้า
บาทไ้วผู้เดียวพระเอย ฯ	
ทางไกลเปลี่ยวสัตว์ร้าย	ผีคะนองหลอนคล้าย
ท่าเล่ห์ให้เห็นตัว ฯ	
กลัวศัตรูฝ่ายหน้า	หลังพระเสียดใจข้า
คุงคับแก้วสองดวง ฯ	
ขอห้ามหวงเจ้าหาล้า	อยู่ปกเกศเกล้าข้า
พระบาททำวอย่าไป ฯ	

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๒๒)

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ เมื่อพระสมุทรโฆษจะเสด็จประพาสไพร่วังช้าง นางสุรสุดามเหสีของพระสมุทรโฆษ จึงทูลขอติดตามไปเพราะความรัก เพราะไม่อาจจะหักห้ามความอาลัยและความห่วงใยได้ เมื่อพระสมุทรโฆษพลบโยนจึงคลายโศก ดังความว่า

อำท้าวผู้มีมุขคือบุร-	ณศศิอันเรื่องรอง
โถมพ่อและพระสนมสมพอง	กลกามเกล้งเกล้า

พระบาทคือ กมลมาล-	ยและท้าวทั้งหลายเอา
ทูลเกิดในกลางมกุฎเคา-	รพริกและภักดี
ถ้าท้าวธศัณฐะพนประพาส	ในไพรพฤกษ์พนาลี
ข้าไหว้บำบวงสรณศรี	ขอเพื่อนท้าวพเนจร
โคตีแก่ชีวิตอันเป่น	และบำราสพระภูธร
เคยคลั่งบัณฑิตบพิตร	อภิรมย์เสนาหา
ขอท้าวบันโดยจิตรดูข้า	ที่บเคียบคลาศคลา
พระบาทท้าวอันมหิมา	นิจแท้เท่าธุลี
อ้าแม่ผู้มีมุขคือนี-	รชรัตนศรี
อาจผจญอนงคมหิย	ผู้ประเสริฐ โคมไกร
ปาดงยรรยงด้วยคณภูต	พฤกษในนุพงไพร
เสื่อสาธรรโสรสรวและไกร	สร้องสำเทินสาร
แรดควายคณานิกรสุ-	กรมฤคสิงคาล
ร้องก้องกำธรพนพนาน-	ตรดาลตระดกใจ
ถาเจ้าจะฟังศัพทสำเนียง	สัตว์ร้ายคะนองใน
ไพรพงยรรยงเพื่อยศใด	นิฉนน้องจะลีลา
ที่ครวญแก่เจ้าดังถาจะจง	นิราศแก้วกึ่งเกศา
สนิทเสน่หจริงจิตรบคลา	ไขว่ฟ้าพื้จะพรางอำ
เพราะราชการพระคชกร-	มรีดท้าวทั้งหลายทำ
ไขเห็นแก่เล่นจะพื้จะนำ	พลไปในไพรสมณฑ
อย่าแม่กระสันนิมิตโส-	กแก่พื้และทุกข์ทน
เชิญแม่เสวยสุขในมน-	ทิวแก้วอย่าโสกา ฯ

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๓๔)

ดังนั้นบทบาทที่สำคัญของบุรุษก็คือบทบาทของผู้นำ ทั้งในสถาบันครอบครัวและสถาบันการปกครอง

ข. สตรี

เมื่อถ้ามองว่าบุรุษคือเพศที่เข้มแข็ง เป็นผู้นำของสังคม สตรีจึงอยู่ในฐานะเพศที่

อ่อนแอและเป็นผู้ตาม อย่างไรก็ตาม วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นหลายเรื่องก็ยิ่งแสดงโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับสตรีว่ามีได้มีแต่เพียงความงามเท่านั้น สตรียังมีความสามารถ ซึ่งนับเป็นคุณสมบัติสำคัญที่น่าชื่นชม ดังเช่นในเรื่องลิลิตพระลอ กวีแสดงให้เห็นถึงลักษณะของสตรีที่เฉลียวฉลาด มีความสามารถ ประดุจชาย รู้จักแก้ไขปัญหาต่าง ๆ นับตั้งแต่พระนางบุญเหลือซึ่งสามารถดูแลบ้านเมืองขณะพระลอเสด็จไปหาพระเพื่อนพระแพง หรือ นางรินนางโรยที่มีความเฉลียวฉลาดซึ่งคุณสมบัตินี้ส่งผลให้นางได้รับการคัดเลือกเป็นพี่เลี้ยงของพระเพื่อนพระแพง ดังความว่า

...ท้าวพิไชยขึ้นครองพิภพ ปลงศพพระราชบิดาแล้วได้ ฐก็ให้
สองพวงห่อหน้า ไปอยู่ด้วยเจ้าย่ำงเคียว กับสองนางเฉลียว
ฉลาด พี่เลี้ยงราชธิดา โดยธตราซื้อขึ้น ชื่อนางรินและนางโรย
โดยรักษาสองอ่อนท้าว สองสมเด็จเสด็จด้าว ลู่ห้องเรือนหลวง
ท่านเล ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๓๘๕)

นอกจากจะมีความฉลาดเฉลียวแล้วสตรี ยังมีความกล้าหาญ เข้มแข็งแม้ถึงใด ๆ ที่เป็นของชาย หากถึงคราวจำเป็นผู้หญิงก็สามารถปฏิบัติได้เช่นเดียวกัน เช่น เหตุการณ์ตอนที่พระเพื่อนพระแพง และนางรินนางโรย ตัดสินใจร่วมรบอย่างกล้าหาญ ด้วยความรัก ความซื่อสัตย์ยังรักภักดี ขอมคายพร้อมสามี ดังนี้

...สองนางจึงชมชื่น ยืนใจจริงบมิช้า เพื่อข้าก็กษัตริย์ชาติ
โอบมิขลาดกลัวตาย บมิเอาชายอื่นเป็นคู่ บมิอยู่ให้ไทคู่ข้า
บมิอยู่ให้ข้าดูแคลน ครั้นพระเมื่อแมนเมืองฟ้า เพื่อข้าคายตาม
ราชพระบาทอย่าอาลัย สองเปลื้องสไบเข้าซ่อน ทรงผ้าอ่อนร้อน
คาบ อยู่ดราบข้างจอมกษัตริย์ บัดนางโรยแลนางริน ชื่นชมใจ
เชื่อแท้...สองแปรเพศดุจชาย ห่มเสื่อกรายคาบง่า นางรินรำไปสู่
อยู่ด้วยนายแก้วฝ่ายขวา นางโรยมาด้วยพลัน อยู่ด้วยนายขวัญ
ฝ่ายซ้าย บมิฝ้ายจากเจียนกัน...

สองกษัตริย์เจ้าหล้า แก่ล้ากว่าแก่ล้าใจกล้า
 กว่ากล้ากลัวตาย ฯ
 บกัลดายเท่าเผ้า กรกระลึงดาวเค้า
 ต่อข้างคัสกร แลนา ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๓ - ๔๘๕)

ความเฉลียวฉลาด ความเข้มแข็ง ความสามารถและความกล้าหาญจึงเป็นคุณสมบัติของสตรี
 ที่กวีกล่าวถึงอย่างชื่นชม นอกเหนือไปจากการมีรูปโฉมที่งดงาม

เกี่ยวกับฐานะทางสังคม กวีแสดงโลกทัศน์ว่าสตรีจะมีฐานะทางสังคมด้อยกว่าบุรุษ สตรีเป็น
 เสมือนทรัพย์สินที่แทนอำนาจ เป็นสิ่งเสริมบารมีของบุรุษ ดังเช่นที่กวีบรรยายฐานะของกษัตริย์
 ว่าพร้อมไปด้วยนางสนม เช่น ในมหาชาติคำหลวง กวีบรรยายว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยมีพระสนม
 นับหมื่น ดังนี้

ดสส จตต์ อุสสาเปตวา ต่ โสพนนํ อิตถีสทสสนํ เชฏฐกํ กตวา
 กียอกเสวตฺรฉัตร มอบให้สองกระษัตริย์ครองเมือง เมืองนอง ด้วยยศ
 บริวารสนมพระก้านัล อลคมเสถียรฐาน รูปสี่ ก็ตั้งพระสภรรยดี เปน
 พระมเหสียิ่งกว่าพระสนมหมื่นหกพันแล้วแล ฯ

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๕๓)

ทัศนะของกวีที่มองว่า สตรีเป็นเพศที่มีค่าสามารถแทนสิ่งของล้ำค่า หรือเงินทองได้นั้น จะ
 เห็นได้ในมหาชาติคำหลวง พราหมณ์ผู้เป็นพ่อแม่ยกนางอมิตดาให้ชูชกเพื่อไถ่หนี้สิน และชูชกเองก็
 รับเงื่อนไขนี้ด้วยความเต็มใจ ดังความว่า

...ภายหลังมาจึงพราหมณ์ชูชก พกมาทวงทอง ตนทงผองร้อยกรสาปน
 แก่พราหมณ์นั้นนภหูปณ ทาด์ อสทโกนโต พราหมณ์สับปลับสับปลี บมีอาจ
 ที่จะใช้หนี้ทอง พราหมณ์ทงผองร้อยกรสาปนนั้นได้ โสคเลอย อมิตตดาปน
 นาม ธีตรํ ดสส อทาสี จึงจะให้ลูกสาวศรีมีนามอมิตดา แก่พราหมณ์ชรา นั้นน

เปนเมีย เพราะว่าย่ายสินเขาเสีย หาจะจำนำจะใช้ให้บมิได้นั้น โศดเลอย
 โส คํ อาทาย กลิงครฎเร ทุนนวิฎรํ นาม พรหมณคํคนควา วสิ
 ชุชกก็พอมิตดานั้นไป อยู่ในหมู่บ้านพรหมณ อันชื่อทุนวิฐติตตรมวล หมุ่มหาชน
 ชาวกาลิงครายฎรนั้น...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๑๓๓)

ในลิลิตโองการแข่งน้ำ ก็กล่าวได้ว่าผู้ใดก็ตามที่จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน
 ย่อมได้รับพระราชทานปูนบำเหน็จทั้งช้างม้าวัวควาย เงินทองและผู้หญิง ดังนี้

อำนาจแปลเมื่อเมื่อนามรสิทธิ	มีศรีบุญพ่อก่อเสกเหง้า
ยศท้าวตรีไตรจักร	ใครซื้อเจ้าเต็มนาง ฯ
มีเมืองบุญศักดิ์แพร่	ใครซื้อรางควายทอง
เพิ่มช้างม้าแพ้วควาย	ใครซื้อฟ้าสองย้าวเร่งบิน ฯ

(ลิลิตโองการแข่งน้ำ. ๒๕๔๐ : ๑๐)

อย่างไรก็ตาม ข้อความเหล่านี้แสดงให้เห็นฐานะทางสังคมของสตรีประการหนึ่ง คือ สตรี
 เป็นทรัพย์สินของพ่อแม่ ที่สามารถจะยกให้ใครก็ได้ ทั้งยังเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ซึ่งพระมหากษัตริย์
 ผู้ทรงอำนาจสูงสุดสามารถพระราชทานเป็นรางวัล ช่วยเพิ่มยศศักดิ์แก่ชายได้บังคับบัญชาผู้มี
 ความดีความชอบ ฐานะของสตรีจึงต้องอยู่ในฐานะของผู้ตามอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ แม้ในบทบาทของภรรยา
 ภรรยาที่อยู่ในฐานะทรัพย์สินของสามี ผู้หญิงที่มีครอบครัวแล้วย่อมอยู่ในความดูแลของสามี และถือเป็นสิทธิของ
 สามี ดังเช่นในมหาชาติคำหลวง พระเวสสันดรได้ยกพระนางมัทรีให้เป็นทานแก่พรหมณ์ ดังความว่า

โก พรหมณ คูกรพรหมณํ นักสิทธิ อหํ อันว่ากูผู้มีจิตระจรรวม ทพามิ
 กับมิครหิตให้แล มม ภริยํซึ่งเมียท้าวแท้นทางธรรม ตสส ดุขหํ แก่ท่านผู้มา
 แสง สมพองใจขอ อหํ อันว่ากูผู้จะขอยอดทานบารมีทั่วฟ้า ทั่วแหล่งหล้าเมืองคน
 น วิกรม ปามิ เมาะ น ผนทามิ ใจกูก็มีจินตจลสํกสิ่ง ตสมี ภริเย ในที่จะให้เมียมี
 ยอดสงสาร โส ตวํ อันว่าท่านผู้เป็นพดณาจารย์ผู้เฒ่า นย เมาะ นยาหิ เชอญชีคอ

คร่ำครองเอา ไปตั้งคงใหญ่คล้ายคล้อยขยา อชฌาสัย โดยสมพองแห่งพุดผา
 จารยันค้ำกันคาร มาถึงเรานี้ท่วนฯ คมคถ์ ปกาเสนโต สดถาอาทฯ สดถา
 อันว่าพระสาสดาบพิตร จะปกาสิตคาถา แก่กนิณาสรพทงหลาย ดั่งนี้มัทที่
 หดเถคเหตวาน ธกัถม์เบื่อง หัดถาไทม์หิย์ อันมีลักษณะเชื้อชาติบรรพชนัน อุกท
 สส กมนทล ฐกัทยากุณจัน เต็มด้วยน้ำทักษิโณทก ยกยอเมื่อนั้น พราหมณ
 สสอทาทานิ ท้าวธจับจ่ายเปนทาน ให้ด้วยทานด้วยหั้น ให้ด้วยขึ้นด้วยชม บปร
 รมปรารพเลย...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๕๑)

นอกจากอยู่ในฐานะภรรยา หรือข้าทาสบริวารของผู้ชาย ผู้หญิงยังอยู่ในฐานะที่สำคัญ คือ แม่
 บทบาทของแม่คือ ดูแลเลี้ยงดูลูกให้เติบโตใหญ่ ปกป้องภัยอันตรายทั้งหลายด้วยคำที่กวีพรรณนาความ
 ทุกข์ของแม่ที่ต้องเสียลูกไป ได้แสดงถึงความรักอันยิ่งใหญ่ของแม่ ดังตัวอย่างปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ
 กวีบรรยายความรู้สึกของพระนางคาราวดีที่ต้องสูญเสียราชาธิราชทั้งสองว่า

...ทะทิกท้าวทรุดสยบ ชรบชรอนลงพะพัน สันหลุทัยทะทาว
 ชาวแม่ถนอมพระองค์ แล้วธกัทรังคานหาม ให้ตามเสด็จเคียรดาษ
 ถึงปราสาทสองศรี ภัควดีอ่อนละลวย ระทวยจุจวัลทองท่าว
 น้ำตาคล่ำหลังหลาม ชูลานหามธขึ้น ถึงฟ้างพื้นเรือนรัตน
 เห็นสามกษัตริย์สิ้นชนม์ ธกัทอคคนตือก ผกกถึงเกลือกไปมา
 แม่มาหาแก้วแม่ เลียดไคแก่แม่นา เจ้ามิเจรจาด้วยแม่ มิแต่งเงให้แม่ชม
 มิหวิผมให้แม่เชย มิเงยหน้าให้แม่จูบ มิอุบน้าดอกไม้ไล่พระองค์
 มิทรงกระเจะจรวงชะมด มิเสวยรสข้าวปลา สองจะลีลาสู่ฟ้า
 ละแม่เป็นกำพร้า เจ้าแม่เอ๊ยปรานี แม่ราฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๖)

ความรู้สึกรักของตัวละคร แสดงให้เห็นทัศนะของกวีที่มีต่อสตรีในบทบาทของแม่ว่า คือผู้เสียสละความสุขส่วนตน คอยดูแลลูกตั้งแต่อยู่นครรรค์ รักลูกยิ่งกว่าชีวิตของตน ความรักความห่วงใยของแม่จึงยิ่งใหญ่ สามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อความสุขของลูกได้

สำหรับผู้หญิงในบทบาทของภรรยา กวีจะมองว่าสิ่งสำคัญของผู้เป็นภรรยาจะต้องถือความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามีเป็นที่ตั้ง ไม่ว่าจะสุขหรือทุกข์ จึงต้องอยู่เคียงข้างผู้เป็นสามีเสมอ ดังนางอมิตดาเป็นตัวอย่าง คือ

...คังฤาพระนรินทร์ น้อยบเคยอิน เล่าเลข ฯ เนส ทมโม มหาราช
 ยี่ คว่ กงเฉย เอกโก ฯ จะให้พระองค์ จรแต่ในคงผู้เดียว เสด็จเปลี่ยวผิดไป
 อหิปี เตน กงฉามิ เยน กงฉลิ ขตติย เสด็จบพจรทางใด ข้าบาทจักไปตาม
 องค์ มรณ วา ตยา สหรี ชีวิติ วา ตยา วินา ข้าช้อยขอตามติด เลียชีวิต
 บมิตติองค์ ตเทว มรณ เสงโย ยญเจ ชีเว ตยา วินา แม่พลัดพรากจากพระองค์
 จีพม้วยมอดลงประเสริฐกว่ายัง ฯ ตเทว มรณ เสงโย ยญเจ ชีเว ตยา วินา
 แม่ม้วยด้วยอัคคี ประเสริฐดีกว่ามีชนม์ แม้อาจจุมพล ทุกข์สิ้นพันประมาณ ฯ ยถา
 อรณญกัม นาคัม ทนิตี อเนวติ หตถินี พังนารถบรร ตามติด ภูณชร พลายพงษ์ ฯ
 เชสสนตัม คิริทุคเคสุ สมมสุ วิสมมสุ จ ในพนัสเคนคงพื้นคิริทั้งปวง ฯ เอวนตัม
 อนุกฉามิ ปุตเต อาทาย ปจจโต แลมีฉนโค ข้านี้ใช้จักไปตามเสด็จพระบาท
 จะอุ้มองค์ไอรสราช ไปภายหลังจอมธรรม เล่าเล ฯ...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๖๕-๖๖)

๓.๒.๑.๔ สถานภาพทางสังคม

กวีมีโลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์เมื่อพิจารณาจากสถานภาพทางสังคม ดังนี้

ก. กษัตริย์

กวีก็คือสมาชิกของสังคมคนหนึ่งที่ย่อมมีความเชื่อว่า พระมหากษัตริย์เป็นประมุของค์สมมติ เทพที่เสด็จมาดูแลราษฎร ดังจะเห็นได้จากเรื่องยวนพ่าย กวีได้ชื่นชมพระคุณสมบัติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่าทรงเป็นประมุขเทพสำคัญจตุมารวมอยู่ในพระองค์ ดังความว่า

พรหมพิณบุรเมศรเจ้า	จอมเมรุ มาศเส
ยัมเมศมารุตอร	อาศนม้า
พรุณคณิกุเพนรา	สุรเสพย
เรื่องรวีวรเจ้า	แจ่มจันทร์ ฯ
เอกาทศเทพแสง	เอาองค์ มาฤา
เป็นพระศรีสรรเพชญ	ที่อ้าง
พระเสด็จดำรงรักษ	ลี้ยังโลก ไล่แฮ
ทุกเทพทุกทางไหว้ว	ช่วยไชย ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๓๑)

คุณสมบัติของเทพแต่ละองค์ สะท้อนถึงมหรนิทานภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อันแสดงด้วยสัญลักษณ์ของเทพ กล่าวคือ พระพรหม เป็นสัญลักษณ์ของการสร้างสรรค์ และความมีมิตรไมตรี พระพิณหรือพระนารายณ์ เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่ปราบยุคเข็ญและความเดือดร้อน พระอิศวร เป็นผู้สร้างและผู้ทำลายเพื่อให้เกิดใหม่ พระอินทร์เป็นผู้อุปถัมภ์และเป็นที่พึ่งของมนุษย์ พระยม เป็นผู้ลงโทษ ดังหนังสือราชনীติพากย์ไทย กล่าวว่าพระยายมย่อมชักถามสัตว์ทั้งเป็นที่รักทั้งไม่เป็นที่รัก ที่มาถึงสำนักพระองค์ท่านอย่างสม่ำเสมอ ฉะนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงลงพระราชอาญาตามโทษานุโทษฉะนั้น นี่ท่านเรียกว่า ยมพรต พระมารุต หรือพระพาย ในหนังสือราชনীติพากย์บาลีและพากย์ไทย ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของกษัตริย์คนหนึ่งว่า ลมย่อมพัดชอกแซกไปในสรรพสัตว์ฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงส่งคนสืบราชการลับฉนั้นนั่น นี่ท่านเรียกว่า มารุตพรต พระวรุณ หรือวิรุณ ในหนังสือราชনীติพากย์บาลีและพากย์ไทยได้กล่าวถึงพระคุณสมบัติของกษัตริย์อีกคนหนึ่งว่า เมฆหลังฝนตลอดสี่เดือนฉนั้นใดพระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงเอาพระทัยใส่เนกรบด้วยบำเหน็จรางวัลฉนั้นนั่น นี่ท่านเรียกว่า ปรุณพรตแบบฝน ท้าวภูเวร หรือท้าวเวสสุวรรณ ในรามเกียรติ์เรียกท้าวภูเรปัน เป็นเจ้าแห่งโลกทรัพย์ ความมั่งคั่งพระอัคนี ทางฮินดูถือว่าทำหน้าที่ติดต่อคล้ายทูตระหว่างมนุษย์กับเทวดา เป็นพยานในการกระทำความผิด หรือบุญของมนุษย์ และไฟเป็นของสำคัญยิ่งสำหรับมนุษย์จึงนับถือเป็นเทพเจ้า พระอาทิตย์ เป็น สัญลักษณ์ของความสว่างรุ่งโรจน์ เปรียบพระปัญญาสว่างเห็นแจ้งดวงดวงอาทิตย์ พระจันทร์ ให้ความสว่างยามราตรี เปรียบเสมือนพระคุณแห่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่ให้ความสว่างแก่ข้าแผ่นดินทั้งกลางวัน (พระอาทิตย์) และกลางคืน (พระจันทร์) พระราชาธิเบศกิจ

และความเอาพระทัยใส่ต่อบ้านเมืองมีมากมายอีกทั้งทรงพระปรีชายิ่ง กวีผู้รจนาลิลิตยวนพ่ายจึงได้พรรณนาถึงพระองค์อย่างประณีต ละเอียดลลอ และวิจิตรโอฬาร (อุษณา กาญจนทัต. ม.ป.ป. : ๑๐๗ - ๑๑๑)

การสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นอกจากจะกล่าวถึงฐานะของพระองค์ที่เปรียบเสมือนเทพจุติลงมาดูแลราษฎรแล้ว ยังบรรยายถึงคุณสมบัติอื่นๆ ซึ่งนับเป็นสิ่งสำคัญของบุรุษ คือ มีความเฉลียวฉลาด มีสติปัญญา และความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ คือ

อักษรศาสตร์ มีความรู้ในระเบียบราชการ การแต่งคำประพันธ์ ดังความว่า

รบินรบบท้าว	เบาราม
รบอบรบบยล	ยิ่งผู้
รบนรบริกรย	เกลากาย กี่ดี
รเบอครบรู้	รอบสรรพ ฯ
	(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๔๓)

การรบ มีความรู้เรื่องการศึกสงคราม เรื่องการใช้อาวุธต่างๆ กลศึก การตั้งรับพล ดังนี้

ศักดานุภาพแก้ว	การรงค์ รวงแฮ
สบสาตราคมสรรพ	ถ่องถ้วน
สรรพเพชญ์แคว้นการทรง	สรรพสาตร
สบสิพาคมล้วน	เลิศดมา ฯ
.....	
การช้างพิฆเนศรท้าว	ปุ่นปาน ท่านนา
อัสวทำนยมกลางรงค์	เลิศแล้ว
การยุทธช่วยชาญกล	กลแคว้น
ไกรกว่าอรชุนแก้ว	ก่อนบรรพ ฯ
กลรรณแม่นัฟยง	พระกฤษณ
กลต่อกลกันกล	กษยทั้ง

กลกลตอบกกลคคิ

กลไกร์ ถึงเลย

กลแต่งกลตั้งรี

รอบรณ ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๔๑)

การดูคน มีความรู้เรื่องจิตวิทยาในการวิเคราะห์และพิจารณาคนเพื่อเลือกคนที่
ดี ชื่อดังมาทำงาน ดังนี้

ใครคคใครชื้อร้าย

ใดใด กี้คิ

ใครใครครองคนบยพ

ท่านม้วย

ชื้อนีกแต่ในใจ

จงช้อน กี้คิ

พระอาจล่องรู้ด้วย

คุดหมาย ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๔๓)

ประการสำคัญคือต้องทรงไว้ซึ่งคุณธรรม มีน้ำพระทัยเปี่ยมไปด้วยความกรุณา คือ

พระทรงปรตยาคพียง

พระกรรม

พระหาทยทยมสินธุ์

ช่วยชรั้ง

พระทรงเสขฉนัน

พระพิษณู

พระภคยไกรกลิ่งกั้ง

แผ่นผงร ฯ

พระทรงธรรมมิตรแม่

พระธรรม

พระแคว่นกลไกรสร

แคว่นกล้า

พระญาณพ่างพันแสง

แสงรอบ เรืองแฮ

พระกษมาเสมอหล้า

สี่แดน ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๔๐-๓๔๑)

พระมหากษัตริย์ จึงเป็นบุรุษที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ ดังที่กล่าวมา คือ
เฉลียวฉลาด มีสติปัญญา รอบรู้ มีความกล้าหาญ มีความสามารถในการรบ ที่สำคัญคือความมี
คุณธรรม ความนอบน้อมถ่อมตนซึ่งถือเป็นคุณสมบัติสำคัญของกษัตริย์ที่ดีในวัฒนธรรมไทย ดัง
ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ พระลอเป็นกษัตริย์รูปงามที่มีความกล้าหาญและสามารถผูกใจคน

คราวที่พบท้าวพิไชยพิณนุกร เอ่ยฝากเนื้อฝากตัวกับท้าวพิไชยพิณนุกร ด้วยรูปโฉมที่เป็นเลิศ และกิริยา
มารยาทอันงดงามของพระลอทำให้พระองค์ลืมหองความโกรธแค้นที่เคยมีอยู่เสียสิ้นและถึงกับจะจัดการ
เรื่องพิธีอภิเษกสมรสระหว่างพระลอกับราชธิดาทั้งสองของตน ดังความว่า

ภูบาลสร้างแสดงองค์ สองไหว่บังกษบาท พระลอราชค้อยถาม
สองบอกนามปีตุราช พระบาทให้เลื่องลือ ธกัษกรกษประนม
ถวายบังคมชมชื่น ยื่นความชอบนอบทูล ว่านเรสุรเจ้าหาล้า
ข้าร้างราชสมบัติ สลัดเสียง เสร็จสลาย หว้ายแต่ตัวมาหา
พระปีตุราชิราช ข้าขอฝากอาตม์ประยูร เป็นตระกูลเดียวด้วยไผ่
ไผ่เป็นเอกวงศา เท้ากัลปาวสาน ภูบาลครั้นได้ยิน
บานอรพินท์หลุดภัย ประไพพัศตร์พิลาส ยิ่งกว่าราชผู้ใหญ่
ได้ท้าวไผ่สัมฤทธิ์ บพิตรพิศพระราชา มาเป็นเอกเอาราช
ด้วยนางนาฏสองศรี พ่อจะให้วันดีเดือนชอบ แล้วจะประกอบกรวิว่าห์
(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๒)

ในการบรรยายถึงฐานะของกษัตริย์นั้น กวีก็จะบรรยายถึงความสมบูรณ์เพียบพร้อมทุกสิ่งทุก
อย่าง ไม่ว่าจะเป็นการมีพระราชวังที่วิจิตรงดงาม มีอาณาบริเวณกว้างขวาง พรั่งพร้อมไปด้วยข้าราช
บริพารผู้มีความสามารถ มีทหารเก่งกล้า เปี่ยมด้วยจงรักภักดีเป็นกำลังของกองทัพอันเกรียงไกร อีกทั้ง
มีสนมกำนัลที่ล้วนแล้วแต่เลือกสรรมาเป็นอย่างดีคอยปรนนิบัติ ดังตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ กวี
บรรยายถึงท้าวแมนสรวงพระราชบิดาของพระลอผู้เป็นกษัตริย์แห่งเมืองสรวงว่าพรั่งพร้อมไปด้วยสนม
กำนัล มีกองทัพเก่งกล้าสามารถ ดังนี้

กล่าวถึงขุนผู้ห้าว นามท่านท้าวแมนสรวง เป็นพระยาหลวงผ่านเผ้า
เจ้าเมืองสรวงมีศักดิ์ ธมมอัครเทพพิดาต ชื่อนางนาฏบุญเหลือ ล้วนเครือท้าว
เครือพระยา สาวโสภะพระสนม ถ้วนทุกกรรมกำนัล มนตรีคัลคับคั่ง ช้างม้า
มั่งมืมหิมา โยธาเดียรคาสหาล้า หมู่ทุกล้ำทหาร เผ้าภูบาลนองเนือง เมือง
ออกมากมัยศ ท้าวธมมีเอาราชไปคก ชื่อพระลอคิลกล่มฟ้า ทิศตะวันออกหาล้า
แหล่งไล่สีมา ท่านนา ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๓๘๗-๓๘๘)

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ นอกจากกวีจะพรรณนาถึงความยิ่งใหญ่ของเมืองแล้ว กราวที่พระสมุทรโฆษเสด็จวังช้าง และประทับแรมไพรนั้น พระโพธิ์เทพารักษ์ได้รำพึงถึงความเป็นอยู่ของพระสมุทรโฆษ ที่สะดวกสบายในวัง ไม่ควรมาประทับแรมล้ามากอยู่กลางแจ้งป่า ดังนี้

แสนนางควรแนบพูลทรง	บัวบาทบรรจง
แลจำบำเรอบริวาร	
เคยชมแท่นทิพย์พิมาน	ม่านแกวแพรวกาญ-
จนแซงบรรจบอบขจร	
นางแก้วกรไกวจามร	เคยโอบเอวสมร
คนูพรงป้อง	
ถาท้าวเองค้ำถ้อง	กรกอดหมอนทอง
แลกามตื่นใจเดือน	

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๖๑)

ดังนั้น กษัตริย์จึงเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคม เป็นผู้ปกครองของชนทั้งหลาย ซึ่งกวีมองว่ามีหน้าที่สำคัญ คือ ทรงเป็นที่พึ่งของราษฎร ปรานีดูแลทุกข์ความเดือดร้อนในแผ่นดิน เอาพระทัยใส่ในทุกข์สุขและทรงมีคุณสมบัติคือ มีพระสติปัญญาและพระปรีชาสามารถ รอบรู้เรื่องต่างๆ และมีคุณธรรม การที่กษัตริย์เป็นบุคคลผู้มีคุณสมบัติที่พิเศษเหนือเหนือบุคคลทั่วไปนี้เอง ทำให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่สมบูรณ์เพียบพร้อมทั้งข้าทาส บริวาร สนมกำนัลที่คอยปรนนิบัติ และมีกองทัพที่สามารถซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญของกษัตริย์ในการป้องกันแผ่นดินจากการรุกรานของเมืองอื่น ขณะเดียวกันก็ช่วยให้กษัตริย์สามารถขยายอาณาเขตและอำนาจออกไปอีกด้วย

ข. ขุนนาง

กวีแสดงทัศนะว่าขุนนางและข้าราชการ มีความเฉลียวฉลาด ความเก่งกล้าสามารถ และความจงรักภักดี เป็นคุณสมบัติสำคัญของทหารผู้เป็นกำลังรบ ของพระมหากษัตริย์ ดังที่กวีบรรยายไว้ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนพระสมุทรโฆษเตรียมพลเพื่อรับกับกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ซึ่งไม่พอใจพระสมุทรโฆษ เมื่อทรงแสดงฝีมือทางธนูอย่างหาใครเทียบ จนได้สุมพบกับนางพินทุมดี กวีบรรยายว่าพระสมุทรโฆษได้คัดเลือกทหารผู้มีความกล้าหาญ เฉลียวฉลาด ไม่เกียจคร้าน มีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องการศึกสงคราม และที่สำคัญคือ

มีความซื่อสัตย์รักภักดี นับเป็นคุณสมบัติของข้าราชการในอุดมคติ ดังนี้

เลือกหาโยธาทวยสา-	หสอาจพาธา
อรินทรในรณรงค์	
เลือกหาโยธาทวยทรง	คุณอาจเอาจงค์
กระหัดในกลางสงคราม	
หาผู้รู้ศิลปปักษาม	แม่นแฉ่งเจียรยาม
คำนวณค่านับโหรา	
หาผู้หาญยอดโยธา	ขอขันอาสา
คล้อยบคลาคำไหน	
หาทวยเมธาส่างใส	รู้ร่วมใจ
อรินทรเสร้างไส่กล	
หาผู้ห้าวหบทบทน	แคว้นแกล้วกลางรณ
แลแรงสมรรถอาจทยาน	
เลือกหาแคว้นรู้ริการ	รณรงค์ชำนาญ
ชำนาญแกล้วไพร่	
เลือกหมู่หมั่นมั่นภักดี	รักไทธรณี
บมิขบถมาษา	
ต่อหน้าท้าวขันอาสา	ลับหลังราชา
บห่อนจะเกียจการงาร	
หาผู้ผลาใจจอดการ	แคว้นเลี้ยทวยหาญ
แลเลียงฉาวโครงแคร	
หาผู้รู้ร่วมแคว	ท้าวไทบมิแปร

ประโยชน์เจ้าจงปอง

หาผู้รู้กลตริตรอง

สงครามลบบอง

เลขานุการณธรณี

เลือกหาผู้แก้แล้วกว่าสี่หี

กำลังฤษพี -

รียอาจประหารหัสดิน

เลือกหาผู้รู้ศรศิลป์

แคว้นมลั้งไพรินทร์

กระหน้จกระหน้รณรงค์

หาผู้ใจผลาผลงผล

ผลาญศัตรุกร

อพรรธใจเจษฎา

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๘๘ - ๑๘๙)

เรื่องลิลิตยวนพ่าย ได้แสดงถึงลักษณะของข้าราชการบริพารในอุดมคติ กล่าวคือ มีความ
ซื่อสัตย์จงรักภักดี สามารถถวายชีวิตเพื่อพระมหากษัตริย์ ดังที่กล่าวว่า

ข้าไทธิเบศผู้

ใดใด ก็ดี

ตายเพื่อภักดีโดย

ซื่อซื่อ

คือคนอยู่เป็นใน

อิธโลกย

บรโลกยนางฟ้าล้อม

เลิศอินทร์ ฯ

ทวยใดเจ้าแก้วโกล

ภูมมี มั่งนา

ครันบถวิภักดี

แต่เจ้า

ซื่อยืนอยู่แสนปี

เป็นคู่ ดายนา

ตายก็ดีได้เข้า

ข่องน่านรทนต์

บควรรคคอยู่ยัง

ควรรคยว

นบนอบภูบาลบุญ

ผ่านเผ้า

ชีสาท่านกุลยว

ลาญชีพ ก็ดี

ล้วนชื่อแก่เจ้าไว้

ข้าวขจร ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๕๕)

นับเป็นการแสดงให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมที่ยกย่องผู้จงรักภักดีต่อกษัตริย์ ชูนางที่ดี จึงต้องมีความรู้ความสามารถ กล้าหาญอดทน มีความเชี่ยวชาญในการใช้ศาสตราวุธและการรบ ที่สำคัญที่สุดก็คือต้องมีความจงรักภักดี

นอกจากนี้วรรณคดีบางเรื่อง กวีก็ได้สร้างบทบาทกำหนดให้ข้าราชการเป็นผู้ช่วยเหลือตัวละครเอก โดยเฉพาะในบทบาทของพี่เลี้ยง ได้แก่ นางรินนางโรยพี่เลี้ยงของพระเพื่อนพระแพง และนายแก้วนายขวัญ พี่เลี้ยงของพระลอในลิลิตพระลอ นางรัตนธรี พี่เลี้ยงของนางพินทุมดีในสมุทรโฆษคำฉันท์ นางพิจิตรเลขา พี่เลี้ยงของนางอุษาในอนิรุทธคำฉันท์ เป็นต้น

ลักษณะนิสัยของพี่เลี้ยงในวรรณคดีที่ตรงกันก็คือ ความซื่อสัตย์จงรักภักดี เป็นทั้งพี่ที่คอยดูแลให้คำปรึกษา และเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข ทั้งนี้อาจมีคุณสมบัติแตกต่างกันบ้าง ตามที่มาของวรรณคดีแต่ละเรื่อง กล่าวคือ นางรัตนธรีและนางพิจิตรเลขา ได้แสดงลักษณะของผู้หญิงที่เข้มแข็ง มีบทบาทของบ่าวผู้ปกป้องดูแล ช่วยแก้ไขปัญหานายได้ชัดเจนกว่าพี่เลี้ยงในเรื่องอื่น ๆ เพราะมีฝีมือในการวาดภาพ พี่เลี้ยงในลิลิตพระลอ คือ นายแก้วนายขวัญ และนางรินนางโรย เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของบ่าวที่มีความจงรักภักดีต่อนาย การตายของพี่เลี้ยงทั้งสี่ ไม่ใช่เพราะกิเลสตัณหาเป็นเหตุประการเดียว แต่เพราะทุกคนได้เลือกแล้วที่จะ “ไว้สว่สให้คนชม” ตายอย่างมีเกียรติ ตายเพราะความซื่อสัตย์ต่อเจ้านาย ไม่ให้ใครดูแคลนได้ว่าเป็นผู้ขลาด และอ่อนแอ ดังความว่า

...ตนนายแก้วนายขวัญ จันอาสาเจ้าหล้า เพื่อข้าแจ้งใจถวาย

ขอตายก่อนพระองค์... รัตนางโรยแลนางริน ชื่นชมใจเชื่อแท้

แม้ตามกษัตริย์สู่ฟ้า เพื่อจะเป็นข้าผู้ใด ใครเขาจะเกรงจะขาม

ขอตายตามเจ้าคน อยู่เมืองบนด้วยไท้ ไว้สว่สให้คนชม...

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๓)

โลกทัศน์ของคนในสังคมที่มีต่อข้าราชการในอุดมคติ ซึ่งมองว่าบ่าวที่ดี คือบ่าวที่รักและภักดีต่อนาย คอยอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับนายของตน จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ตัวละครเลือกจบชีวิตตามเจ้านาย ความจงรักภักดีจะเป็นคุณสมบัติที่ปรากฏเสมอในวรรณคดีที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ไม่ว่าจะด้วยเนื้อเรื่องหรือแนวคิดเพราะเป็นโลกทัศน์ที่สำคัญของสังคม

ก. สามัญชน

สำหรับสามัญชนแล้ว กวีมีทัศนะว่าความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของตน นับเป็นหน้าที่สำคัญของประชาชน ดังนั้นจึงแสดงความคิดนี้ผ่านวรรณคดี ดังตัวอย่าง

วรรณคดีเรื่องมหาชาติคำหลวง กัณฑ์กษัตริย์ เมื่อกษัตริย์ทั้งหลายได้แก่ พระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางสุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหาและชาติ มาพบกันที่พระอาศรม ความเศร้าสลดที่ต้องพลัดพรากกันและความปลื้มปิติที่ได้พบกัน ทำให้ทุกพระองค์ถึงกับวิสาขัญญาภาพ กวีบรรยายถึงข้าราชการบริพาร ทหาร และประชาชนที่ตามเสด็จ ที่แสดงความรักความภักดี จนถึงกับสลบคืนนี้

...สหชาติา อันว่าหมู่สหชาติโยธาทั้งหกหมื่น คั่นตระหนก
ต่างถือกรำกราชกลิ้งเกลือกกลางดิน บนนาคพลพยุท
ไพร่แลนาย ชายแลหญิงทองหลายทองปวง โสค ทิสวา
เห็นหกกษัตริย์ทรงโรหีร้อมไร ชอนซบไปเมื่อนั้น กรุญญ
บมืองกลั่น กรุณา ฟายน้ำตาโสกันนท ห่มเหงตนตระด้าวคั่น
สิ้นสมฤดี เสพพิสาขัญญาภาพทั้งผองโสคแล...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๕๘ - ๒๕๙)

เรื่องลิลิตพระลอ หลังจากที่สูงเสียดพระลอ พระเพื่อนและพระแพงก็บรรยายความรู้สึกของประชาชนขณะนั้น ว่า

สบกษัตริย์พระญาติให้	อิงอุค อยู่เนา
สบลำสาวสนมทรุด	ท่าวให้
ปวงนางกำนัลสุด	ถึงไพร่ เมืองนา
คนหนึ่งฤาอดได้	เกลือกกลิ้งกลางดินฯ
เสียงให้ทุกราษฎร์ให้	ทุกเรือน
อกแผ่นดินคูเหมือน	จักขัว
บเห็นตะวันเดือน	ดาวมิด ม้วนนา

แลแห่งใดเห็นน้ำ

ย่อมน้ำตาคน ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๗-๔๘๘)

ภาพความทุกข์อันใหญ่หลวงของราษฎรที่ต้องสูญเสียกษัตริย์ อาจสะท้อนภาพราษฎรในอุดมคติที่มีความรัก ความผูกพันต่อกษัตริย์ของตน ในขณะที่เดียวกันก็อาจแสดงถึงคุณสมบัติของกษัตริย์ที่ดีประการหนึ่ง คือ มีพระจริยาวัตรที่งดงามจนเป็นที่รักของราษฎรทุกคนในแผ่นดิน รวมทั้งเป็นการสื่อให้เห็นถึงความสำคัญของกษัตริย์อีกด้วย

นอกจากนี้จะมองว่าประชาชนควรมีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ผู้เป็นศูนย์รวมของจิตใจราษฎรแล้ว กวียังเห็นว่าประชาชนสามารถมีส่วนร่วมรับผิดชอบในเรื่องของบ้านเมืองได้ ดังที่ปรากฏในเรื่องมหาชาติคำหลวง ตอนที่พระเวสสันดรบริจาคช้างคู่บ้านคู่เมือง ซึ่งมีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพ เป็นขวัญเป็นกำลังใจของประชาชน ดังนั้นพระเวสสันดรจึงถูกราษฎรร่วมกันต่อต้านและร้องขอให้พระเจ้ากรุงสุโขทัยขับไล่ออกจากเมือง ดังตัวอย่าง

...ฝูงชนบทอันมีในบุรีนั้น ก็ชวนกันพรั่งพร้อมล้อมแน่น ทวยทั้งแดน
กรุงศรีพิราภรณ์นั้น ทิสวา นาค นิชยมาน์ เต รัญโญ ปฏิเวทย
ยลทชีเผ่าถาถึงคราษฎ์ พากษลิตาจากบุรีเรือง ก็ขัดเคืองพิโรธ
ก็ร้องอุโฆษประกาศ ไทริราช สลัญชัยพิตรนั้น ปุตโต เวสสันดร
ตว กถิ โน หตถินิ ทชชา ดังฤาพระเพศยันดรบรรราชไอรส
ธมาเปลื้องปลดคชนาทอยรา ผ่องแท้ นาค รัตนสส ปุชิต์ กถิ
โน กุญชร ทชชา ก็เปนที่บูชาแก่ชาวเมือง ดังฤาพระบุญเรือง
บเอื้อ มาก่อเกื้อในทางทาน บมิชอบใส่ ฯ... บัดนี้แลพระผู้ผ่าน
เฝ้า บตามคำเราคู่ข้า จะเป็นมหัสรา บเอื้อเอาคำเราสี่พีดังนี้ ฯ
...ดังเราทั้งมวลจะชวนกันสำคัญ รันพิโรธราวี ทั้งนฤบดีจะพินาศ
เพราะข้าบาทในเนื้อมือเราแล ฯ... ข้าแต่พระบาทพระไอรสราช
บควรปรีทา แม้นจะผูกพันรั้งมั่นริงครึงตรา ควรแก่ราชาธิเบศร์
องค์อร ดังนี้ ฯ ปพพาเซหิ จ นั รัตน วาเก วสตุ ปพพาเด
จับเสียบจาก วิบัติพลัดพราศ องค์พระแพศยันดร จรยังบรรพต

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๖๑)

จึงเห็นได้ว่า นอกเหนือจากธรรมจะเป็นหลักสำคัญของการใช้อำนาจแล้ว ความรู้สึก และความเชื่อของประชาชนก็มีส่วนสำคัญที่ผู้ปกครองมีอาจเพิกเฉยได้

๓.๒.๒ โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

แม้วรรณคดีจะเป็นเรื่องของมนุษย์ก็ตาม วิธีชีวิตของมนุษย์ไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่กวีนำมาสร้างสรรค์วรรณคดี ธรรมชาติล้วนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีทั้งทางด้านเนื้อหา และกลวิธีการประพันธ์ ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวไว้ว่า

...วรรณคดี เป็นศิลปะที่ฝังใจเข้าไปในจำพวกที่เลียนแบบธรรมชาติ เช่นเดียวกับการวาดเขียนและการปั้นสลัก สิ่งที่เป็นเนื้อเรื่อง (MATERIAL) ของวรรณคดีก็เช่นเดียวกับ การวาด การปั้น กล่าวคือ ธรรมชาติซึ่งรวมมนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติภายนอก คือ ป่า ทะเล เขา ลำเนาไพร เครื่องมือที่กวีใช้ก็คือคำและปากกา ซึ่งเปรียบได้กับสีของช่างสลัก และสี และฟู่กันของช่างเขียน มนุษย์บังคับธรรมชาติให้เกิดเป็นศิลปะวัตถุที่คล้อยตามทัศนะของตน...

(วิทย์ ศิวะศรียานนท์. ๒๕๓๑ : ๒๘)

คนในสมัยอยุธยาที่ดำรงอยู่อย่างมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติย่อมเป็นแรงบันดาลใจให้กวีกล่าวถึงธรรมชาติในองค์ประกอบต่าง ๆ ของวรรณคดี ไม่ว่าจะเป็นส่วนของเนื้อหา เช่น ฉาก บท ชมธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งธรรมชาติแวดล้อมย่อมสร้างความรู้สึกละเอียดต่าง ๆ ให้กับมนุษย์ได้มากมาย เพราะธรรมชาติมีทั้งความงาม ความเร้นลับ ความเว้งว้างกว้างใหญ่ไพศาล น่าสะพรึงกลัว กวีจึงพยายามถ่ายทอดความรู้สึกต่าง ๆ เหล่านี้มายังผู้อ่านด้วยโวหารที่งดงาม ไม่ว่าจะถ่ายทอดสภาพของธรรมชาติในแบบที่เป็นอยู่จริง หรือในแบบที่กวีอยากให้เป็นไปตามความรู้สึก หรือธรรมชาติที่ถูกปรุงแต่งด้วยจินตนาการของกวีก็ตาม

ฉะนั้น โลกทัศน์ของกวีจึงเป็นปัจจัยที่ปรุงแต่งธรรมชาติ ให้มีลักษณะต่างๆ อีกทั้งคอยกำหนดว่าเมื่อไร ตอนใด ควรจะแสดงภาพธรรมชาติในลักษณะใด เช่น ใช้เพื่อเป็นฉาก หรือบรรยายภาพของเรื่อง ตอนใดควรตัดตอนหรือตกแต่งธรรมชาติให้แตกต่างไปจากปกติที่เป็นเพื่อสื่อความคิด และถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึก

๓.๒.๒.๑ ธรรมชาติ

กวีมีมองว่า ธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ ธรรมชาติมีความงดงามสดชื่น กวีเชื่อว่าความสวยงามนี้ย่อมทำให้มนุษย์ที่ได้พบเห็นเกิดความรู้สึกรื่นรมย์ได้ ดังตัวอย่างจากเรื่องมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน พระอจฺจุตยิพรรณนาธรรมชาติอันงดงามที่มีในเขาวงกตบริเวณพระอารามแห่งพระเวสสันดรราชฤๅษี และสระโบกขรณีว่าได้เป็น “ที่ชมเปรมปรลม ปรโลมใจ” ดังตัวอย่าง

สงคิตฺติโยว สุขยเร	จักจั่นแลปักษ์มี ดุจดนตรีตระสักรวรรค
นชฺชหา โกกิลา สงฆา	ภูลโคกดูเหว่าพรรณ กรสัลถ์ สีสยงหวาน
สมปตฺนติ ทุมมา ทุม	รายรงจับไม้แมก ร้องขานแซกรlungลาญ
อวหยนเตว กจจณค	ไม้ไผ่ไสสยงหวาน สารดุจร้องรยค ผุ่งคน
สาขา ปตตสมิริตา	พฤษยาในเถื่อนถ้อง ใบก็กก้อง เพื่อนลมบน
รมยนเตว อาคนค	ทั่วผุ่งประชาชน กิจคั่นจโดยหา
โมทยนติ นิवासิน	ลัพัตรชวชนัน ดุจเห็น จะหรรษา
.....	
กเรริมลา วิตตา	เถื่อนถ้องพนาลี มีกุ่มน้ำดอกควงบาน
ภูมิภาเค มโนรม	ในเทศทั่วทุกพาย บุษปารายเห็นหอมหวาน
สพทลาหริตา ภูมิ	หญ้าแพรกหญ้ารวราร บ้างบานแบ่ง แข่งขวยขจี
น ตตฤทธสเระ รโ	ผงแผ้วฟ้าฟุ้ง ในที่ถ้างพนาลี
มยุรคิวงสงกาสา	หญ้าสร้อยสมบุรณ์ศรี ปรดุจสร้อยนกยูงทอง
ตุลผสสสมุปมา	ลบัคอันอ่อนกลัวยง ฟักฟุ้งพวยง สำลียอง
โสภณานิ ดาว ฐนติ	งอกงามพรรณรายรอง ดูทรสอง ทรสุมผกา

.....
 สุจิ สุคนธ์ สลิถ์

อาโป ตตถปิ สนทติ

คสทาวีหุเร โปกขรณิ

ภูมิภาเค มโนเร

.....
 น้ำใสไหลคล้ายคล้าย ครั้นปลาห้วยห้วย
 เห็นตัว

คกมาแต่เซราะขรัว พัวพถม เขาหัวไพร
 พนม

สระแก้วสี่มุมไกร อยู่บ่ไกลอาศรม์ อาศรม
 ที่นั่นนเปนที่ชม เปนปรลม ปรโลมใจ

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๑๖๓ - ๑๖๔)

นอกจากนี้จะมองธรรมชาติสามารถช่วยสร้างความรื่นรมย์ ผ่อนคลายความรู้สึกของมนุษย์
 แล้ว กวียังเห็นว่าบางครั้งความรู้สึกของมนุษย์เองจะเป็นสิ่งทำให้มุมมองที่มีต่อธรรมชาติ เปลี่ยนแปลง
 ไป กล่าวคือหากมนุษย์อยู่ในอารมณ์สุขใจ สบายใจ ก็มักมองธรรมชาติรอบตัวอย่างสดชื่นสวยงาม ดัง
 ตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ เมื่อนางรื่นนางโรยเดินทางไปพบปู่เจ้า เพื่อขอให้ช่วยทำเสน่ห์พระลอให้
 แก่เจ้านายตน ครั้นปู่เจ้ารับปากว่าจะช่วยให้พระลอมาหาพระเพื่อนพระแพง นางรื่นนางโรยก็รู้สึก
 สบายใจ ปลอศโปรง คลายกังวล เดินทางกลับบ้านเมืองด้วยความรื่นรมย์ กวีได้พรรณนาธรรมชาติ
 ตอนนีไว้ให้สอดคล้องกับอารมณ์ความรู้สึกของนางทั้งสอง ว่า

มินานางโรยนางรื่น ไหว้ปู่ขึ้นชมลา กับหมอมารื่นช้าง
 เียบเดินช้างตีนเขา คืบไต่ไค้ตามทาง เหลียวหลังพลางจะไ้
 ชมไม้ไถ่สะอาด เหมือนปราสาทพิศาล คือพิมานมนเทียร
 อาเกียรณั้แกมดอกแดง แสงดูขบปัทมราค ภาคใบเขียวสรด
 คือมรกตรุ่งเรือง ดอกเหลืองเพียงทองสุก ขาวดูมุกดาฉาย
 โอภาสพรรณพิจิตร พิพิฐภูมิดำเนินา งามเอาใจใช้น้อย
 คล้อยลงถึงดินต่ำ เล็งสบล้ำพฤษยา งามพอดาดาอุ
 เพราะพ่อนูฟูฟ่อง... ปากกล้วยกลับกลายสรนุก ตำราญสุขเปรมปรีดี
 ข้างเร็วลีผาดผั่ง ถึงวังไกล้ประสาท...

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๑๐)

ตรงข้ามกับการพรรณนาธรรมชาติที่มีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของนางทั้งสอง ตอนเดินทางไปพบปู่เจ้าสมิงพราย นางทั้งสองมองธรรมชาติรอบกายอย่างหวาดหวั่น ทั้งหวาดกลัวกับการเดินทางเข้าไปในป่าลึก เพราะไม่แน่ใจว่าปู่เจ้าจะยอมช่วยเหลือเจ้านายของตนหรือไม่ ดังความว่า

...เหลือวแลทิวเทินป่า ฝ่าแฝกแซมแถมเถา คงประเคาประคู้
 หมูไ้ม่ย่างไ้ม่ย่าง ตะเคียนสูงสุดหมอก พะยอมคอกมุ่นเมฆ
 อเนกไม้หลายพรรณ... ถึงดินเขาแต่ล่าง แลถึงค่างบ้างชะนี
 ผีผัวร้องน่ากลัว หัวฟูพองอยู่คร้าม เสือสาธิต้ำค้อมทาง
 แรคควายขวางขวิดอยู่ หมูกระทิงเทียวป่า วัวลานล่าเล็มไพร
 หมูหมีไปกกล้าย นางช้างฝ้ายคกล้า บรูก็ล่าตามสาร
 งูพพานพิษกล้า งูเหลือมควำรัดควาย เขียงผาผายป็นป้าย
 ฝ้ายช่างพังเชราซริก สัตว์พันทุกพันธุ์ลาย... เห็นแนวน้ำบางบึง
 ชรทิกธารห้วยหนอง จระเข้มองแผ่งผึ่ง สรพรั่งหัวขึ้นขวกไขว่
 ช้างน้ำไล่แทงงา เงือกเอาคนได้น้ำ กล้ำดากระเหลือก...

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๓๕๘)

การบรรยายภาพป่าที่เต็มไปด้วยความน่ากลัวเช่นนี้ นับเป็นกลวิธีอย่างหนึ่งที่กวีแสดงให้เห็นผู้อ่านเข้าใจได้ว่าปู่เจ้าเป็นผู้มีฤทธิ์ มีอำนาจจึงสามารถอาศัยอยู่ในป่าลึกที่เต็มไปด้วยอันตรายรอบด้านเช่นนี้ได้ซึ่งช่วยเสริมความน่าเชื่อถือให้กับตัวละครตัวนี้เป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ กวียังแสดงให้เห็นว่า พฤติกรรมที่ดีของมนุษย์นั้นมีพลังส่งผลให้ธรรมชาติหวั่นไหวได้ ในมหาชาติคำหลวง การบริจาคนกของพระเวสสันดร ส่งผลให้ธรรมชาติหวั่นไหว พลอยร่วมอนุโมทนาในทานบารมี ซึ่งเป็นสิ่งที่คนทั่วไปจะปฏิบัติได้ยากยิ่งนัก ดังนี้

...ในเมื่อให้พระราชกุมาร ท่วมจักรวาทพิงกลวกว่าขึ้นแล ดทาสี โลม
 ห่มสนั แม้นมนุษย์ตื่นตื่น ก็มาเสี้ยนแสงหวว โสคแล ยี่ กุมาร ปทินน
 มหิ ในเมื่อให้ธประสาธ ลูกรักราชเปนนานนั้น เมทนี สมกมปลด แผ่น
 ดินดาลไหวหวั่น ร้องก้องป่นนปรีศรพ ท่วมแล ดทาสี ยี่ ภีสนก
 ฟพนนแมนเมืองฟ้า ฟพนนหล้าเมืองคน โสคแล...ในกาลเมื่อนั้น อันว่า

พื้นแผ่นดินเหลือใคร ก็หวนนไหด้วยเดช ทานพระนเรศ ราชธานีสิทธิ
 แล จตุรทิศอิทธิโยชนสดสสพพลา อัย มหาปฐวี มตตวรวารโณ
 วย ธรรมานา กมปิ อันว่าแผ่นดินกว้างทั้งทุกแดน อนนหนาไดยิบแสนสี่
 หมีนโยชน์ประมาณ คาลปรตยนต์ ไหวหวนน ปันนคกว้าง คุงช้างสารตก
 มั่นมท เสี่ยงสาสพเห็น ตแดร์นรื่องนินนาท ชื่นชมสารุการด้วยพระ
 ทาน ท่านแล มหาสาคโร อุพพตติ อันว่าพระศาครคควิวคง คล้ายๆ
 หลงงพกาแรงง ครเลงเลือนปนกลื่น รื่องก้องชื่นชมทาน ด้วยบุญญาธิ
 การทำนนั้น สีนรูปพพตราชา สุเสทิตเวตตงกุโร วย โอนมิตวา อันว่าพญา
 เชาหลวง ทั้งปวงปันนปรีติพ อ่อนโอนสยบแสงงสารุการถวาย คุง
 ยอดหวายแลททายมาลนไฟ นันนแล...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๑๕๕-๒๐๐)

ความทุกข์ใจ นับเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ภาพธรรมชาติดูหดหู่ ไร้ชีวิตชีวา ดังตัว
 อย่างในโคลงทวาทศมาส กวีเต็มไปด้วยความทุกข์ใจที่ต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รัก กวีจึงบรรยาย
 ความรู้สึกเศร้าโศกนี้สัมพันธ์กับธรรมชาติ กวีมองว่าความทุกข์ใจของมนุษย์สามารถทำให้พืชและสัตว์
 ที่มีในป่าโศกเศร้า ร่วมทุกข์ใจไปกับกวีด้วย ดังตัวอย่าง

ทุกพรรณมฤคหีอง	บรรพต
เสียดัมฤทธิอาหาร	แหล่งเหล่น
นัยนามพุลาลส	ศัลย์เสพย์
เสียดิรมณ์แหล่งเด่น	ช่วยครวญ ฯ
แสนพฤกษ์เหลืองหล่นลั่น	แลงใบ
บังสุมาลย์แมนนวล	แมกไม้
พฤกษาศิขรไซร	โชรรมชีพ
ไอ้หาสกาลกลไหม้	ช่วยเรียม ฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๖๕๐)

กลวิธีแบบปลุกสัตว์ที่กวีมองธรรมชาติรอบตัวให้มีความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมคล้ายมนุษย์
นั้น ทำให้เห็นถึงโลกทัศน์ของกวีว่า กวีมองธรรมชาติอย่างเพื่อที่สามารถหว่านหาอาหาร ปลอดภัย
หรือรับฟังความในใจของมนุษย์ได้ ฉะนั้น ในบางโอกาส กวีจึงเห็นว่า มนุษย์น่าจะฟังพาทรรมาชาติให้
ช่วยคลายความทุกข์ได้ เป็นต้นว่าเป็นสิ่งที่นำความในใจไปบอกยังผู้ที่กวีจากมา สื่อธรรมชาติที่กวีใช้ มี
ดังนี้ คือ

ก. นก

เห็นนกเริ่มอื่นโองการ	ว่านกเอียวาน
มาช่วยทำงลโศกา	
สุรักเร่งเร็วร้อนหา	จงพบพินดา
แลทูลจงรู้เริ่มสัลย์	
แล้วสุเร่งบินมาพลัน	บอกข่าวจอมขวัญ
แก่ทูลจงรู้แห่งหา	
นกบินไปแล้วบินมา	ร้องโดยภาษา
จะแจ้งจะจ้อรอกัน	
บมิบอกข่าวได้สักอัน	เริ่มเจ็บจาบัลย์
ป่วนทุกข์ทุกข์ทน	

(ราชาพิลาปคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๗๕๑)

นกเป่าจับปล่าเป่า	เรรน
ขวานเขวกเขาบินบน	ร่าร้อง
เรียนวานโศดแผลล	โดยพี พลันรา
บินบอกนุชเนื้อน้อง	พร้อมเทือกทิวาคล ฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๒๕)

ข. ลม

ลมพัดเผยข่าวค้อย	ลมเฮย
ลมแล่นรับขวัญบิน	บ่าไ้

เรียมรักรำยังเลย
 สารสั่งว่านวานให้
 ว่ารับข่าวแล้วว่า
 ลมส่งสายทรวงพา
 เรียมฟังข่าวนุชจน
 ว่าวับบอกลาหน้า

ลาญสวาดิ
 แม่มา
 บินบน
 ว่าหว้าย
 โฉนอยู่
 แสบทรวง ฯ
 (โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๗๑๐)

วาทราเพยพิศยวน
 รลพล่งพลาณคาลแด
 วายุเร่งเร็วพัดแปร
 นุชว่าเรียมพเนจรหา

พระทัยลาญลวน
 ไปบอกกิติแก่
 (ราชาพิลาปคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๗๕๐)

ก. ต้นไม้

ต้นไม้ชรรูคลิ้น
 ถามข่าวนวนนางฤา
 รฤกกระลาศรี
 สารส่งทุกต้นไม้

บมี แม่ฮา
 พุงได้
 เสาวภาค ฤเอช
 ถนนลุง
 (กำสรวลโคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๒๑)

วานไม้เมื่อข่าวน้อง
 เหลืองหล่นบกบางใบ
 บเห็นภิรมย์ใจ
 เห็นโบกใบไม้มีน

ขอใจ
 กิ่งก้าน
 เจียนจาก ทวงเฮย
 เขียงมีนมนโนเรียม

(โครงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๒๑)

นกและลม เป็นธรรมชาติที่สามารถเคลื่อนไหวได้อย่างอิสระ ดังนั้นเมื่อต้องการให้เป็นสื่อของความรู้สึก กวีจึงมักกล่าวถึงธรรมชาติเหล่านี้เสมอ ส่วนต้นไม้ นั้น เป็นสิ่งแวดล้อมที่กวีพบเห็นตลอดเวลาเมื่อต้องเดินทาง โดยเฉพาะช่วงที่เดินทางผ่านป่าเขา หรือล่องเรือไปตามลำน้ำที่มีต้นไม้หนาแน่น

อย่างไรก็ตาม แม้กวีจะมองว่าธรรมชาติคือเพื่อน กวีก็พบว่าความพยายามที่จะสื่อสารระหว่างตนกับธรรมชาตินั้นล้มเหลว เพราะท้ายที่สุดแล้วกวีก็พบว่าธรรมชาติเหล่านั้น “บมิบอกข่าวได้สักอัน ” น้ำเสียงตัดพ้อของกวียิ่งเพิ่มความรู้สึกน่าเห็นอกเห็นใจยิ่งนัก

๓.๒.๒.๒ สิ่งเหนือธรรมชาติ

โลกทัศน์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น มีดังนี้

ก. ความเชื่อเรื่องอมนุษย์

ความเชื่อเรื่องอมนุษย์หรือสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ทั้งหลาย เป็นความเชื่อสำคัญที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น คนไทยสมัยก่อนที่มักเชื่อกันว่า ความผิดปกติที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตของตน ไม่ว่าจะเป็นโรคภัยไข้เจ็บ ไปจนถึงความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนในเรื่องที่อยู่อาศัย ตลอดจนการเพาะปลูกอันเป็นอาชีพหลักของคนไทย เป็นผลมาจากการบันดาลให้เป็นไปหรือการกระทำของบรรดาภูติผี วิญญาณ เทพในธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องนี้ จึงนับเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่อยู่ในโลกทัศน์ของสังคมไทย

อมนุษย์ทั้งหลายสามารถแบ่งประเภทได้เช่นเดียวกับมนุษย์ กล่าวคือ แบ่งเป็นอมนุษย์ที่ดี และอมนุษย์ที่ร้าย อมนุษย์ชั้นดีมักเป็นผีชั้นสูงที่คอยดูแลให้ความช่วยเหลือมนุษย์ คืออมนุษย์ประเภทเทพ เทวดา เจ้าที่เจ้าทางผู้มีหน้าที่พิทักษ์รักษาสถานที่ต่าง ๆ อีกทั้งยังคอยดูแลมนุษย์ ดังเช่น บทบาทของเทพารักษ์ เทวดาผู้อาศัยอยู่ตามต้นไม้ในป่า ซึ่งมักจะพบในวรรณคดีเรื่องเล่าที่มีธรรมชาติเป็นฉาก หรือในเรื่องที่มีการเดินทาง ดังตัวอย่าง

ในเรื่องมหาชาติคำหลวง เมื่อสองกุมารถูกชุกชุกครุฑกระชากลากไปในปีนั้น สองกุมารคิดว่า พระมารดาจะต้องเศร้าโศกและห่วงใยยิ่งนักจึงได้อธิษฐานขอเทพารักษ์ เทวดาผู้รักษาป่า และสระน้ำ อีกทั้งบรรดาภูติผีต่าง ๆ ให้ช่วยนำข่าวไปทูลพระมารดาว่าลูกทั้งสองปลอดภัยดี ดังความว่า

มาเราจะบำบวงไหว้ เทพคาให้รู้ความทุกข์ ที่ราพีฮา ปพพตานี วนา
 นิ จ อ้าเทพอาร์ักษ์อยู่สูงศักดิ์ดาวแดนเขาใหญ่นี้ สิริสส สิริสา
 วนทาม มาเราจะขอรกรายเกล้าไหว้เทพคาผู้เป็นเจ้าอยู่รักษาสระนี้ ๆ
 สุปติตเถ จ อาปเก อิกปุเจ้าวังหลวง นทีปวงวงใหญ่นันน ดินด
 ดานี โอสโรย หล้าแพรกวัลปรยงป่า ปุเจ้าหล้าอย่าอย่า อยู่โสค
 ปพพตานี วนานี จ อิกเขาถ้ำน้ำเลื่อน ผีฟ้าเกลื่อนกลางหาว อยู่
 นันน อมม อารอคย์ วจชาถ จงรบอกว่าคุณมิใช่ อย่าให้ออกท้าว
 ไทยท้าวตนตายด้วย ลูกเอ๋ย...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๑๖)

ในโคลงนิราศหริภุญชัย กวีวานให้เทพารักษ์ทั้งหลายในป่าช่วยส่งข่าวของนางอันเป็นที่รัก
 ให้ตนรับรู้บ้าง แต่เทพารักษ์ทั้งหลายไม่สามารถช่วยให้สมปรารถนาได้ กวีจึงแสดงความน้อยใจโศก
 เสรียมนัก ดังความว่า

ม่อนยังยั้งหันร่ม	เรียงรัก
วานเทพทั้งไพรพฤกษ์	น่าน้อง
โพคินทั่วทั้งทีก	แฉวน่าน นี่แน่
เชิญส่งสารพันพ้อง	ข่าวข้าขอยิน ๆ
น่านน้ำขลุ้งน่านน้ำ	เงินขุน
อกขเลวังวน	เล่าเล่า
อังกินหากอาตุร	แฉเคือด รสแฮ
เห็นหากหนั่นหันแห่ง	เย็บแห่งแฉฉนวนอม ๆ
พระไทรเจ้าไม้มุง	เมียงดู แฉรา
ปดที่ทนทุกข์ทุ	เรศแจ้ง
อังกินมิได้กู	ระนาพี เทานอ
วายุยังไล่ไล่	ลอคแล้งออกเรียบ ๆ

(โคลงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๒๑)

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ตอนที่พระอนิรุทธประทับแรมกลางป่า ได้ทำพิธี
บวงสรวงพระไทรเทพารักษ์เพื่อขอความคุ้มครองชีวิตและไพร่พลให้แคล้วคลาดจากภัยอันตรายทั้งปวง
ในเวลาหลับ ดังความว่า

สนธยากรกมบุษ	ป้างคมบ่าบวงสรวง
พระไทรบริมณ	ทลเทพยสังคีดิ์
อ้าพระจรโลงโลก	ยแลโลกยรังรักษ์
เป็นพื้านักกัก	คิแก่เทพคนธรรพ์
งรักษรักษา	พลพิริยโงษจร
นฤโสคนฤศัลย์	นฤทัยนฤโทษ
อ้าพระพเพริยมพราย	พรรณรายรัศมิชวยโชดี
พระหากจะปองโปรด	ชคสัตัวอไศรย
อ้าพระอันรังรักษ์	คิริธารแถวไพร
บังปloedจัญไรไฟ	รือย่าพาลอย่าพารา
อ้าพระอันโปรดปรา	นิชคสัตัวสังขยา
รังรักษรักษา	สุขสาพิลาตาส
ราชาบ่าบวงเสร็จ	สตุคือภิวาท
แล้วผทมในรัตนาส	นรถางค์เสถียรสถิต
เอาใจทั้งร้พล	พลามาตขุมชิด
ชรเคียดชรรคคณิท	รบเอื้อบไอเสียง

(อนิรุทธคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๕๗๕ - ๕๗๖)

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนที่พระสมุทรโฆษเสด็จวังช้างและประทับแรมไพร่ ได้บวงสรวง
พระโพธิ์เทพารักษ์ เพื่อขอให้คุ้มครองพระองค์และไพร่พลเช่นกัน ดังความว่า

รอรองขวลาสบสถาน	เทียนทองธงมัล-
ยท้าวธแตงบุชา	
เทพารักษ์อันรักษา	ไม้โพธิ์โสภา
ที่ท้าวธอ่างอาไศรย	
.....	
ท้าวรังอาราชนสรณ	พฤกษาสาผล
แลแสรังสศุติโดยปอง ฯ	
อ้าพระอันรักษสัตว์โลก-	ยและโลกยควรครอง
อ้าพระอันรักษและจำนอง	สัตว์โลกยสงสาร
อ้าพระอันรักษจะมารัก-	หยอ่ยคล้ายพยาบาล
กันสรรพโทษจงอย่าพาล	ภยในพนาไสย
เกรงกันพลาพณนิกร	อันมานอนในพงไพร
กันสรรพโทษและจัญไร	จงอย่าร้อนอย่างปรารมภ์
เสร็จพระบำบวงแก่อมรา-	รักษแล้วธบรรหม
เหนือรัตนบรรจฐรณ์ภิรมย์	รถทองที่ไธยา ฯ

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๕๘ - ๑๕๙)

การที่คนไทยเชื่อเรื่องลี้ลับในธรรมชาติ ทำให้เกิดพิธีกรรมในสังคม เพราะเชื่อว่าธรรมชาติมีอำนาจที่จะบันดาลทุกอย่างให้สมปรารถนาได้ และไม่ได้ดังนั้นเมื่อจะกระทำการใดๆ ก็มักจะมีพิธีแสดงความเคารพและวิงวอนให้เทพในธรรมชาติช่วยเหลือทุกครั้งเพราะความกลัวว่าจะไม่สมปรารถนา ดังที่ปรากฏในพิธีเบิกไพรก่อนการวังช้างของพระสมุทรโฆษ ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ความว่า

ปางนั้นธใช้หมอ	สิทธิกรรมแก้วนกล
ให้เข้ายังไพรสน-	ทประสงค์จะเบิกไพร
หมอเฒ่าเอารีพล	ศิษยคนทั้งหลายไป
เข้าในพลาไสย	และเลียบหาดูพฤกษา
พบไม้หนึ่งงามสม	สุขรมยสมญา
สามารถหนักหนา	ศุภลักษณะสาขล

หมอจึงเอาพัสดรา	มานั่งไม้อันนฤมล
สวมนต์ละลายคน-	ธวิเลปนสรรพสม
ธงฉัตรภูษา	ประดับสรรพโดยอาคม
พนักโครอันพาดศมภ์	สำหรับรอบเวียนกรรม
บุษายถาศัก-	ดิและการยทุกอัน
ล้วนแล้วลบองบรร-	พประสงคเบิกไพรฯ

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๓๘)

หลังจากเสร็จจากพิธีเบิกไพร หมอผู้ทำพิธีก็จะทำพิธีวังช้างต่อไป พิธีที่กระทำขึ้นก่อนการวังช้างของพระมหากษัตริย์ นอกจากจะสะท้อนความเชื่อในเรื่องที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตย์ในป่าแล้ว ยังเป็นพิธีที่ช่วยสร้างความเชื่อมั่น สร้างขวัญและกำลังใจแก่ทหารก่อนจะจับช้างป่าอีกด้วย

เมื่อจับช้างได้แล้ว ก็จะมีพิธีลาไพร ทั้งนี้เพื่อแสดงความขอบคุณและขอขมาลาโทษต่อเทพตามป่าเขา ดังความว่า

หมอเฒ่าผู้รู้แคว่นกล	ทูลสารบุบล
ประสงคจักลาไพร	
แต่งถ้วนกรรมการพิไสย	เทียนธงศรีไสว
แลกกลก่านลบูชา	
ลาไพรแล้วพระลีลา	เอาพลยาตรา
จะหาสำนักนี้พลนอน	

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๔๓)

ในลิลิตพระลอ หากเทพทั้งหลายช่วยคุ้มครองพระลอให้แคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งหลายแล้ว พระนางบุญเหลือ ก็จะจัดพิธีตอบแทนความช่วยเหลือ ความว่า

ขอฝากฝูงเทพไท้	ภูมินทร์
อากาศพฤทธาสนธุ์	ปากกว้าง

อิศวรรณรายณ์อินทร์	พรหมเมศ กี่ดี
ช่วยรักษาเจ้าช้าง	อย่าให้มีภัย ฯ
ได้คืนชีพิตเจ้า	จอมกษัตริย์
จักแต่งธงราชฉัตร	เพริศแพรว
เทียนทองระย้ารัตน์	งามชื่น ดาเฮ
เปิดไก่อบายศรีแก้ว	แต่งแก้สพสถาน ฯ

(ลิขิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๒๑)

กวีมองว่าความเชื่อในเรื่องอำนาจลึกลับในธรรมชาติ ทำให้มนุษย์พยายามหาวิธีที่จะติดต่อและควบคุมธรรมชาติเพื่อประโยชน์ต่อชีวิต ด้วยเหตุนี้วิชาทางไสยศาสตร์ ความเชื่อในเรื่องเวทมนตร์คาถา ซึ่งมีที่มาจากพราหมณ์และช่วยแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ให้ความเชื่อมั่นและความมั่นคงทางจิตใจ จึงเป็นความเชื่อที่ผสมผสานอยู่กับพุทธศาสนาในสังคมไทย

ความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ ได้สะท้อนให้เห็นว่า กวีมองธรรมชาติแวดล้อมรอบตัว โดยอาศัยจินตนาการเพื่ออธิบายความลึกลับในธรรมชาติ กวีเชื่อว่าธรรมชาติมีพลังอำนาจเหนือมนุษย์ ด้วยโลกทัศน์นี้เองทำให้กวีอธิบายความคิดความเชื่อนี้ผ่านตัวละครประเภทอมมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งบทบาทของอมมนุษย์ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นสามารถจำแนกได้ ๒ ลักษณะ คือ บทบาทของผู้ช่วยและบทบาทของผู้ร้าย

บทบาทของตัวละครประเภทอมมนุษย์ในฐานะของผู้ช่วยจะมีทั้งในลักษณะที่อมมนุษย์ทั้งหลายคอยให้ความช่วยเหลือช่วยเหลือมนุษย์ กับในลักษณะที่มนุษย์เป็นฝ่ายวิงวอนขอร้อง และขอความช่วยเหลือจากอมมนุษย์

ในลักษณะแรกนั้น ตัวละครที่เป็นอมมนุษย์จะทำหน้าที่คอยดูแล ให้ความช่วยเหลือในเวลา ตัวละครสำคัญในวรรณคดีต้องเผชิญหน้ากับปัญหาและอันตรายต่างๆ ช่วยคลี่คลายสถานการณ์ที่เป็นปัญหาและอุปสรรค หรือช่วยให้มนุษย์มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น อย่างเช่นเรื่องเทพอุ้มสม ในสมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ เทพต่างๆช่วยพระอนิรุทธรบกับท้าวพาณะในอนิรุทธคำฉันท์ พระอินทร์ใช้พระพิรุณกรรมมาช่วยสร้างอาศรมให้พระเวสสันดรในมหาชาติคำหลวง หรือเทพยดาคอยดูแลกัณหาชโลคราว่าที่ตระกำลำบากอยู่กลางป่าเมื่อซุกเข้าไปขอบริจาคมาเป็นข้าวรับใช้ภรรยาของตน เป็นต้น

การกำหนดให้อนุชนมีความผูกพันกับมนุษย์ คอยช่วยเหลือในสถานการณ์ต่างๆ ให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น อาจเป็นเรื่องที่สามารถมองได้ว่าเป็นการลดความสมจริงในเรื่องและไม่เปิดโอกาสให้ตัวละครใช้ความสามารถและสติปัญญาแก้ไขปัญหา เพราะกวีกลับเลือกที่จะให้อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาช่วยคลี่คลายสถานการณ์และดำเนินเรื่องต่อไปได้ แต่เมื่อพิจารณาอีกมุมหนึ่งแล้ว จะเห็นว่า บทที่เทพทั้งหลายคอยช่วยเหลือตัวละครนั้น เป็นการสะท้อนโลกทัศน์ของกวีประการหนึ่งที่มองว่า ชีวิตมนุษย์ดำเนินไปอย่างมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติรอบข้าง นอกจากนี้ยังมีนัยสัมพันธ์กับการที่กวีต้องการแสดงให้เห็นถึงสถานภาพของตัวละครที่ได้รับความช่วยเหลือมักเป็นตัวละครที่มีสถานภาพสูง เป็นผู้มีบุญบารมี หรือเคยสั่งสมคุณความดีไว้ ดังนั้นเมื่อต้องประสบกับปัญหาเรื่องเดือดร้อนใจ ย่อมมีผู้ช่วยเหลือ หรือย่อมสามารถผ่านพ้นกับเหตุการณ์ที่เป็นปัญหานั้นๆ ได้

ในลักษณะที่สอง กวีแสดงให้เห็นว่าในบางครั้ง มนุษย์อาจวิงวอนขอร้องเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์เชื่อว่ามีอยู่ในธรรมชาติ ให้ช่วยเหลือหรือบันดาลให้ตนสมปรารถนา ไม่ว่าจะเป็นการวิงวอนขอร้องด้วยวาจาหรือด้วยการปฏิบัติที่เรียกว่าพิธีกรรมก็ตาม ดังตัวอย่างในโคลงทวาทศมาส กวีวิงวอนขอจากเทพให้ช่วยเหลือตนได้พบกับหญิงคนรัก ดังความว่า

กรเกษมทไหว
สบสุสุราโน
ขอสมสุดานิง
แสนสุขเมรุห้องฟ้า

สรวงสิทธิ
แผ่นหล้า
นุชนาฏ เดียวแม่
บ่ได้ปราณี ฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๗๐๒)

ในกำสรวลโคลงคั่น เมื่อกวีต้องพบกับพายุในขณะที่เดินเรือ กวีวิงวอนต่อเทพขอให้ช่วยทำให้พายุสงบ เพื่อให้คนได้กลับไปอยู่ร่วมกับนางอย่างปลอดภัย ดังนี้

เลงแลดลึงแกลึง	เกลาสาร แม่ซา
นพเทพธิดาทุก	ย่านยั้ง
พระเออยจำศรีคราญ	คีนครอบ สัรา
อย่ารยกลให้หลัง	พลยกลเรือลงเรือ ฯ
พระเออยได้รู้ชอบ	ใจจง ฤาแม่
อย่าเล่นลัพัดเหลือ	พร่นนกัว
พระเออยชั่งอรองค	สัพพี
อย่าโบกโบยล้า	เฟื่องฟองฟุ่มฟอง

(กำสรวลโคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๔๑)

ในลิลิตโองการแข่งน้ำ กวีขอให้มนุษย์ทั้งหลาย เป็นประจักษ์พยานต่อการกระทำของมนุษย์ ช่วยสอดส่องดูแล รวมทั้งทำหน้าที่ลงโทษผู้ที่ผิดทรยศต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังความว่า

ฟ้าพิศพรใจยังช่วยดู	ใจตายคนบโกล
สี่ปวงผีขาวแห่งช่วยดู	พื้นใต้ชื่อกามภูมิ ฯ
ฟ้าซเร้งหกลองช่วยดู	ครุมคลองแผ่นช้างเผือก
ผีกลางหาหารเอนช่วยดู	เสียงเงือกงวาวขึ้นลง ฯ
ฟ้ากระแฉ่นเรือนผของช่วยดู	เอาตรงเป็นหมอกหว่าย
เจ้าผาดำสามเส้าช่วยดู	แสนผีพึงขอมท้าว ฯ
เจ้าผาดำผาเผือกช่วยดู	หันเหี้ยวปู้สมิงพราย
เจ้าผาหลวงผากลายช่วยดู ฯ	

(ลิลิตโองการแข่งน้ำ. ๒๕๔๐ : ๕)

ความเชื่อเรื่องมนุษย์ทั้งหลายย่อมสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยสมัยนั้น

ดังที่สนธิ สมัการ ได้อธิบายไว้ว่า สภาพการณ์ในชีวิตประจำวันอันเสี่ยงภัยและเต็มไปด้วยความหวาดกลัว ได้นำไปสู่การค้นคว้าวิธีที่จะควบคุมสิ่งเหล่านี้ และด้วยเหตุนี้ ศาสนาของสังคมดั้งเดิมจึงมักเต็มไปด้วยพฤติกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติต่างๆ รวมทั้งความน่าสะพรึงกลัวของธรรมชาติ ด้วยมนุษย์โบราณรู้ตัวว่าอ่อนแอและปราศจากอำนาจในการควบคุมธรรมชาติ พวกเขาจึงสร้างพระผู้เป็นเจ้า (God) ของเขาขึ้นมา อาจมีพระองค์เดียวหรือหลายพระองค์ก็ได้ จุดประสงค์ที่แท้จริงอยู่ที่จะต้องคุ้มครองป้องกันมนุษย์ในสังคมที่เขาสร้างขึ้นมาให้รอดพ้นจากทารุณกรรมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ (สนธิ สมัการ, ๒๕๓๕ : ๑๕)

คำอธิบายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการที่กวีวิจวอนขอพลังอำนาจจากธรรมชาติไม่ว่าจะเพื่อผลประโยชน์ใดก็ตาม เป็นการยอมรับในขีดความสามารถของมนุษย์ที่มีอย่างจำกัด เมื่อมนุษย์เกิดความกลัวความหวาดหวั่นไม่มั่นใจ ก็ย่อมต้องการกำลังใจเพื่อเผชิญหน้าและจัดการกับอุปสรรคในชีวิต โดยเฉพาะอุปสรรคและอันตรายจากธรรมชาติ

ความคิดนี้สะท้อนไว้อย่างชัดเจนในรูปของไสยศาสตร์ ปู่เจ้าในลิลิตพระลอ เป็นตัวละครที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับพลังซ่อนเร้นมากมายในธรรมชาติ ปู่เจ้าใช้พลังอำนาจทำเสน่ห์แก่พระลอ ซึ่งต้องใช้ความพยายามอยู่หลายครั้งจึงสำเร็จ กล่าวคือ ในครั้งแรก ปู่เจ้าจะนำไม้เล้ง ไม้ไผ่ ไม้ไผ่ มาทำกังหัน แล้ววาดรูปพระลอไว้ตรงกลาง มีพระเพื่อนพระแพงแนบอยู่สองข้าง ลงยันต์ไว้รอบๆรูป แล้วนั่งภาวนาร่ายมนต์ไ้มน้อยด้นยางดันใหญ่ลงมา เอากังหันวางที่ปลายด้นยาง เมื่อปล่อยด้นยางไปลมพัดทำให้กังหันหมุน พระลอก็ปั่นป่วนใจนึก ผันว่าได้พระเพื่อนพระแพงมาแนบกาย ปรารถนาที่จะเดินทางไปหาทางทั้งสองให้ได้ พระนางบุญเหลือหัดทานไว้และหาหมอมือฝีมือมารักษาอาการของพระลอจนหาย ดังข้อความ

...ปู่เอาไม้เล้งไม้ไผ่ ไม้ไผ่ไขว้ลูกกลม เขียนพระคนกลมอยู่กลาง เขียนสองนาง
ข้างเลองค์ สองอนงค์ก่อครุฑท้าว โนม่น้าวชักชวนมา ยันต์มายารายรอบ ร่าย
ขอบทั้งสี่คู่ ปู่ชุบมนต์เมิลไม้ ยางใหญ่ได้เจ็ดอ้อม ปู่ปั้นมือสี่ค้อม ยอดตั้งติดดิน
ฯ

ครั้นยางยिनคำปู่ ใจพระลออยู่บมิกลม ปู่เอาลูกกลมปักปลายยาง วางมือปัก
เดี่ยวคาย ปลายไม้ผายยัน คล้ายลูกตรงตระบัด ลมพัดลูกกลมผ่น กลกัณฑ์ค้ว
ลบพิตรเจ้าข้าง ปั้นเพียงลมผ่น ฯ

ผ่นเห็นพระเพื่อนไท้	แพงทอง
สองแนบนอนแนมสอง	ตราบไท้

สองศรีสอครตระกอง

กอดราช แลนา

ชวนชักไปได้ได้

สู่บ้านเมืองสอง ฯ

พระทองผทมคั่นขึ้น

สั่นเทียรสะอื่น

ประหว่าไอ้โหยหา ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๐๕-๔๐๖)

ครั้งที่สอง ปู่เจ้านางสามชายมาลงยันต์ให้มากขึ้น เขียนรูปพระลอและพระเพื่อนพระแพงไว้เหมือนเดิม เสกคาถาให้ดินตะเคียนใหญ่ ไน้มขอลงมา แล้วเอารูปปักบนยอดเสกให้ดินตะเคียนขึ้นต้นตามเดิม เมื่อลมพัดผ่าน ทำให้พระลอเคลิ้มฝันเห็นพระเพื่อนพระแพงมาลูบกายพระองค์ พระนางบุญเหลือต้องตามหมอลิทธิชัยผู้มีความสามารถมาก มารักษาอาการพระลอจนหาย ดังความว่า

ปู่ก็เอารสามชาย รายยันต์มากกว่าเก่า เขียนพระลอเจ้าอยู่กลาง เขียนสองนางแนบสองข้าง กอดเจ้าข้างรักริ่ง ชักทิ้งท้าวชวนเค้า แล้วปู่เอาตะเคียนใหญ่ เก้าอ้อมใช้สามาญ ปลายไม้กรานก้มลง ปู่เอารูปปักหลักขึ้น ต้นไม้พุ่มพุ่ม ใบไม้สั้นพืด ลัดลูกขึ้นยืนตรง ลมถั่วรงทพัด พัดถูกรงททาว ลมสรววเสียวเฉียวฉิว ปลิวกระพือยาหยุก ถูกพระองค์ท่านให้ ถนัดดังสองนางได้ ลูบให้แลเห็น องค์นา...

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๐๘)

ครั้งที่สาม ปู่เจ้าทำพิธีอัญเชิญเทพทั้งหลาย ทั้งที่อยู่บนบก ในน้ำ ในถ้ำ อีกทั้งยักษ์ ภูติผีทั้งหลาย มาเป็นกองทัพบกไปตีเมืองสรวง เพื่อจับไล่เทวดาที่รักษาเมืองอยู่ เมื่อเทวดาไม่อาจต้านทานได้ ปู่เจ้าจึงเสกสถาเนินให้ไปอยู่ในพานพระศรี เมื่อพระลอเสวยก็คิดถึงพระเพื่อนพระแพงยิ่งนัก และครั้งนี้ไม่อาจมีใครมาทัดทานได้ พระลอจึงเสด็จไปหาพระเพื่อนพระแพง ดังความว่า

ปู่ราพึงถึงเทพดา หากันมาแต่ป่า มาแต่ท่าแต่น้ำ มาแต่ถ้ำคูหา ทุกทิศมานั่งเฝ้า พระปู่เจ้าทุกตำบล คนบริวารทุกหมู่ ตรวจตราอยู่ทุกแห่ง ปู่แต่งพระพนัสบดี ศรีพรหมรักษียักษ์กุมาร บริวารภูตปิศาจ คาเคียรคายนหิมา นายกคนแลคน คนเทพยผู้ห้าวท้าวผู้หาญ เรื่องฤทธิ์ชาญเหลือหลาย ตั้งเป็นนายเป็นมูล ตัวขุนให้ชี้ข้าง บ้างชี้เสื้อชี้สีห์ บ้างชี้หมี่ชี้หมู บ้างชี้งูชี้เงือก ชี้น้ำเผือกผันผาย บ้างชี้

ควายจีแรด แผลรื่องก้องนำกลัว ภูตแปรตัวหลายหลาก แปรเป็นกากภาษา เป็น
 หัวกาหัวร้าง แสร้งเป็นหัวเสื่อหัวช้าง เป็นหัวกวางหัวฉม้น ตัวต่างกันพันลึก ลึก
 กุมอาวูร เครื่องจะยุทรขยงยิ่ง เค้นโลดวิ่งระเบง คุกเกรงเสียดกระชั้น พื้นไม้ไผ่หิน
 ผา คายคากันผาดเผ้ง รเร้งรื่องก้องกู่เกรียง เสียงสะเทือนธรณี เทียบพลผีเสร็จ
 สรรพ ปู้ก็บังคับทุกประการ จึงบอกสารอันจะใช้ ให้ทั้งยามนัตถล บอกทั้งกลอัน
 จะทำ ให้ย่ายาเขาเผือก มนตราเหือดหายศักดิ์ ให้อาร์ักษ์เขาหนี ผีเขาแพ้แล้วใส่
 ภูจึงจะใช้สลาเหิน เค้นเวหาไปสู่ เชิญพระภูธรท้าว ชักมาสู่สองหย้าวย อย่าคล้าคำกู
 สั่งนี้ ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๑๐-๔๑๑)

พิธีทำเสน่ห์ให้ไล่สะท้อนโลกทัศน์เรื่องความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติที่ ของมนุษย์ที่
 เชื่อว่าธรรมชาติสามารถช่วยบันดาลให้สิ่งที่ทำอยู่สมปรารถนาได้ทำให้มนุษย์เกิดความพยายามหาวิธี
 ติดต่อหรือจัดการกับพลังเหล่านั้นเพื่อประโยชน์แก่ตน วิธีติดต่อกับพลังอันลึกลับในธรรมชาติหรือขอ
 ให้ธรรมชาติช่วยเหลือ จึงกลายเป็นเรื่องที่มนุษย์เรียนรู้และสืบทอดไปยังคนรุ่นหลัง และเรื่องราวเกี่ยว
 กับไสยศาสตร์ ก็เป็นอีกหนึ่ง ความเชื่อที่ผูกพันอยู่ในโลกทัศน์คนของไทยมาช้านาน

สำหรับบทบาทของผู้ร้าย บทบาทของมนุษย์ในลักษณะของผู้ร้ายในที่นี้ หมายถึง
 มนุษย์ที่เข้ามาแทรกตอนใดตอนหนึ่งของเรื่อง และทำให้เกิดอุปสรรค ปัญหา หรือความยุ่งยากขึ้นกับ
 ตัวละคร ซึ่งโดยมากเมื่อนึกถึงมนุษย์ที่ไม่ดี มักจะหมายถึงความถึงมนุษย์จำพวกผีต่างๆอาจด้วยเหตุผล
 ที่เสรี พงศ์พิศ อธิบายไว้ในหนังสือ “คำ : ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย” ดังนี้

...ในความเชื่อของคนไทยปัจจุบัน ไม่ว่าในชนบทหรือในเมือง อาจจำแนกได้
 เป็นสองประเภทใหญ่ คือผีดีและผีร้าย ในปัจจุบันคนอาจจะมีความรู้สึกว่า
 “ผี” เป็นสิ่งไม่ดีหรือเป็นผีร้าย ทั้งนี้คงเป็นอิทธิพลของ “เทวดา” ซึ่งเข้ามาพร้อม
 กับศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา ทำให้ “ผีดี” มักเรียกกันว่าเทวดา เทพ
 เทพารักษ์ และ “ผีร้าย” คือ “ผี” อื่นๆ ความจริง “ผี” ในความหมายหลังการเข้า
 มาของศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาคงไม่ได้กลายเป็น “ผีร้าย” ไปเสียทั้ง
 หหมด หากเป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้คุณค่ากับ ความเชื่อใหม่มากกว่า
 ความเชื่อเดิม แม้ว่าจะไม่ได้ละทิ้งความเชื่อนั้นไป...

(เสรี พงศ์พิศ. ๒๕๔๒ : ๖๗)

เมื่อมนุษย์ในบทบาทของผู้ร้ายในวรรณคดี มักเป็นพวกภูติผีปีศาจ กวีก็มักจะบรรยายถึงความชั่วร้าย น่ากลัวของมนุษย์เหล่านั้น ดังเช่นในลิลิตโองการแข่งน้ำ บทลงโทษบางบทก็จะกล่าวถึงภูติผีที่มีความชั่วร้าย น่าเกลียดน่ากลัวซึ่งคอยช่วยดูความประพฤติของบรรดาขุนนางได้ในทุกขณะ ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความน่ากลัวเกรงกับผู้เข้าร่วมในพิธีถือน้ำ ดังความว่า

...ปล้ำเงี้ยวรอนราญรงค์ ผิดงผีหมื่นถ้ำ ถ้ำหมื่นผา มาหนน้ำหนบก
 ตกนอกชอกฟ้าแมน แดนฟ้าดั่งฟ้าต่อ หล่อหลวงเด้า ทั้งเหง้าภูติพนัสบดี
 ศรีพรหมรักษัษย์กุมาร หลายบ้านหลายท่า ล้วนผีห่าผีเหว เรวยิ่งลมบ้า
 หน้าเท่าแผง แรงไภยเอาขวัญ ครั้นมาถึงดับเสียงเยยชระแรงชระแรง
 แผงข้าวอินเยยชระรางชระราง รางซางจูปาก เยยจะเจียวจะเจียว เจียว
 สรคาน อานมลิ้น เยยละลายละลาย ทรายมีในฟ้าในดิน บินมาเยยพพลุ่ง
 จุ่งมาสูบเอา เขาผู้บื้อ ชื่อใครใจคด ขบถเกียกาย

(ลิลิตโองการแข่งน้ำ. ๒๕๔๐ : ๕-๑๐)

ในลิลิตพระลอ ปู่เจ้าใช้ภูติผีทั้งหลายซึ่งจัดเป็นผีร้ายไปจับไล่เทวดาผู้รักษาเมืองซึ่งเป็นผีดีออกไป เพื่อทำพิธีเสน่ห์ให้สัมฤทธิ์ผล ดังตัวอย่าง

ผีอยู่รบกัน	ครรชิตฤทธิราวี	ผีท่อมผีไล่แทง	รบแรงผืนผึ่งแผด
ผีเจ้าแจดจ้าย้าย	ร้องเร่งพลกล้าคล้าย		ผาดฝ้ายรุกราญ ๆ
ผีบันดาลไฟคลุ้ม	ให้ควั่นกลุ่มเวหา		ด้วยแรงยาแรงมนต์
ผีแดนทนทานขาก	จึงฝากข่าวแก่ลม		กึกก้องอมพรมี่
ลัดพลัดปรีปรีงมา	บอกแก่เทพยดาเสื้อเมือง		ฟ้าหล้าเหลืองอุบาทว์
อากาศคลุ้มเป็นควัน	ฟ้าเครงครรชิตผ่า		ใจเมืองบ้าดังจะผก
หัวอกเมืองดังจะพัง	เทวดาฟังกฟั่น		ตกใจสั่นระรัว
กลัวฤทธิ์พระปู่...			

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๑๑-๔๑๒)

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าแม้แต่มนุษย์ก็มีการแบ่งชนชั้นและประเภทไม่แตกต่างจากมนุษย์ คือ มีทั้งประเภทที่ดีและไม่ดีปะปนกัน กวีอาศัยจินตนาการอธิบายรูปลักษณะและพฤติกรรมของบรรดา

อมมนุษย์โดยมีมนุษย์เป็นต้นแบบ ฉะนั้นจึงปรากฏอมมนุษย์ประเภทที่สำราญอยู่ในความสุข อมมนุษย์ที่ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม คอยช่วยเหลือมนุษย์ที่เดือดร้อน อีกทั้งอมมนุษย์ที่มีสภาพความเป็นอยู่ลำบาก และมักขัดขวางไม่ให้มนุษย์ทำดี เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงชีวิตที่ยังคงต้องวนเวียนในกองกิเลสตัณหา มีบุญกรรมเป็นเครื่องกำหนดสถานภาพและความเป็นอยู่ และยังคงวนเวียนในวงวัฏสงสารเช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลาย

ข. ความเชื่อเรื่องโชคกลาง

“โชค” หมายถึงสิ่งที่ดีหรือสิ่งที่นำมาซึ่งสิ่งที่ดีหรือสิ่งที่เลวร้าย การเอ่ยถึงโชคมักมีนัยบ่งถึงสถานะที่ผู้พูดประสบกับเหตุการณ์หนึ่งๆ โดยมีได้คาดหมายและอยู่นอกเหนืออำนาจการควบคุมและการกำหนดของเขา เรื่องโชค เป็นเรื่องที่บุคคลไม่อาจสร้างขึ้นมาเองหรือห้ามให้เกิดแก่ตนเองได้ นอกจากจะใช้คำว่า “โชค” นี้โดดๆแล้ว ยังอาจใช้ควบคู่ไปกับคำอื่น เช่น “โชคเคราะห์” “โชคกลาง” “โชคชะตา” ฯลฯ ในกรณีที่ใช้ “โชคชะตา” เป็นกรอบมองชีวิตและความเป็นไปสำคัญๆในชีวิตว่าถูกกำหนดมาแล้วอย่างตายตัว เพราะกรรมเก่าและดวงดาวนี้จะผูกพันกับความเชื่อในเรื่อง “โชคกลาง” ด้วย คือ เมื่อเชื่อว่าชีวิตถูกกำหนดมาแล้วอย่างตายตัว และจะต้องมีเหตุการณ์ต่างๆเกิดขึ้นกับชีวิตของเราอย่างตายตัว เพราะถูกกำหนดมาแล้วนั้น ก่อนที่เหตุการณ์เหล่านั้นจะเกิดขึ้นก็จะต้องมีเหตุการณ์ที่เป็นลางบอกเหตุให้เรารู้ว่าจะมีเหตุดีหรือร้ายเกิดแก่เรา (เนื่องน้อย บุญเนตร. ๒๕๓๕ : ๔๑-๔๓)

ในมหาชาติคำหลวง ขณะที่พระนางมัทรีเสด็จไปเก็บผลไม้เหมือนทุกวันก็บังเกิดเหตุการณ์ผิดปกติหลายประการที่ทำให้พระนางเจ้าใจไปว่าเป็นลางบอกเหตุร้าย กล่าวคือ แสรerkานพลัดตกจากพระอังชา พระเนตรขวาเขม่น ผลไม้ที่เคยกออกผลอย่างบริบูรณ์ก็ไม่มีแต่บรรดาต้นไม้ที่ไม่เคยผลิดอกออกผลก็กลับมีเต็มต้น อากาศมีดครึ้ม พระนางจึงรำพึงว่าเหตุการณ์ประหลาดเหล่านี้คงเป็นลางร้ายบอกเหตุว่าจะเกิดเรื่องร้ายกับพระเวสสันดร หรือพระกัณหาชาติเป็นแน่ ดังความว่า

...มทที่ปี โข อชช มยา ทุสสุปิโน ทิฏฐโฏ อันว่าพระมัทรีศรีสุนทร
พิมล จลจินดาจารย์หัตถ์ว่า คีนนี้มิตรร้าย จำจะขวาชวน กมปมา
นา วนมูลผลานิ อุปธารสิ ซึ่งผลไม้มนเผือกผนคลา สู่ศาลา
ถ้าเภาแม่แต่เวียนน... กษณนั้นน อันว่าเสียมขอเคอยทรง ก็หลุดหล่นลง
จากพระหัตถ์นั้นน ตถา อัสโต ปงนิ ปติ ทกขินกจิ จ ผนทติ
กรนนเข้าแสรerkานก็พลัดจากอังชา พระเนตรขวาก็กระเขม่นอยู่แล
ผลิโน รุกขา อผลา วิย อผลา จ ผลิโน วิย ขายีสุ, สพพา
ทิสาน ปญญาธิสุ ผลไม้เห็นครหนัก อัศจรรย์ประจักษ์ดงนิราศ ฝ่าย

รูกษชาติบมีผล กคาลคบบังเอดมี สรรพทศวิถิตางท้าว กัชรอุ่มมวพิปริต โสค
แล ตา ถี นุ โข อิทํ ปุพเพ อภูตปุพพ์ อชช โหติ ถี ภวิสสติ มยหํ วา
ปุตตานํ วา อุทาหุ เวสสตรสสาติ จินเตควา อันว่าพระมัทรี ศรีสุนทร
เทพกัญญา ฐกัมาคำริราฟิงค่งนี้ ค่งอาดมาจณน ค่งถา เหตุเพศผลบารนี้
แต่กาลก่อนบเอดมีสักหน แลมาคาลคคคูปริต อันว่าเจ้ญนิมิตร้ายค่งนี้ จักมี
แก่ออาดมาถาจะไค้แก่สองไทริราช ถา จะไค้แก่พระบาทพระราชธานี...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๒๒๕)

ในลิลิตพระลอ ตอนที่พระลอจะเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพง ได้กล่าวปลอบนางลักข
ณาวดีซึ่งร้องไห้คร่ำครวญว่าอย่าได้เศร้าโศกเพราะจะเป็นนางร้ายกับคนซึ่งกำลังจะเดินทาง ดังความว่า

เห็นโศกเพิ่มโศกท้าว	กลอยนาง
พलगพระโถมนุขพलग	ปลอบน้อง
อย่าโศกจะเป็นलग	ในพฤกษ์ ไพรีนา
คัับทุกซ์คัับทเวษข้อง	ขุ่นคัันเสียวโถม ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๒๓)

เมื่อเดินทางไปแล้วพระลอเชื่อว่าธรรมชาติสามารถพยากรณ์ถึงเหตุการณ์บางอย่างได้ เมื่อ
ความสับสนวุ่นใจที่ทวีขึ้นขณะใกล้ถึงจุดหมาย พระลอจึงหันไปฟังพาทขอให้ธรรมชาติช่วยเป็นพยาน
ในการตัดสินใจ ดังข้อความ

มาถุจะเสียวน้ำ	นอไป ปรีนา
น้ำชื้อกาหลงไหล	เชียวแท้
ผิวถุจะคลาไค	บ รอด คั็นนา
น้ำจูงเวียนวนแม่	รอดไล่จิงไหล ฯ
ครันววงพระโอยฐน้ำ	เวียนวน อยู่นา
เห็นแก่ตาแดงกล	เลื้อคั้อม

เหตุยระทศทน
ถนัดคั่งไม้ร้อยอ้อม

ทุกข์ใหญ่ หลวงนา
เท่าท้าวทับทรวง ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๓๗)

ผลของการเสี่ยงนํ้า นั้น ทำให้พระลอเชื่อว่าตนต้องประสบหายนะถึงแก่ชีวิต ลางร้ายที่เกิดเป็นเหมือนสัญญาณเตือนให้รู้ว่าคงไม่มีโอกาสได้กลับบ้านเมืองและพบกับพระนางบุญเหลืออีก เพราะด้วยเหตุที่ "จะเหลียวเหลียวได้ เขยิบแผ่นดินผิดได้ อยู่เต็มบาบา" แต่แม้จะคำนึงถึงลางร้าย พระลอก็ยังคงไม่ล้มเลิกความตั้งใจที่จะเดินทางต่อไป

ค. ความเชื่อเรื่องความฝัน

ความฝันอาจนับเป็นสิ่งที่ช่วยบอกเหตุการณ์อนาคตได้ว่าจะร้ายหรือดีประการใด ดังเช่นในลิลิตพระลอ มีตอนที่แสดงให้เห็นถึงการตีความหรือทำนายความฝันเพื่อบอกเหตุการณ์ในอนาคต เริ่มตั้งแต่ความฝันของพระลอที่ฝันว่าได้ทรงภูษา สักวาฬยั้งงคงาม และฝันว่าได้ดอกไม้ที่หอมย้งมาไว้ในมือ พี่เลี้ยงจึงทำนายว่าจะได้พบกับพระเพื่อนพระแพงสมปรารถนาในวันรุ่งขึ้น ดังความว่า

ข้าก็ซบหลับกับพระบาท พระลอราชก็ฝัน ทั้งนายขัวญนายแก้ว
หลับแล้วฝันต่างๆ พ่างพระบาทขุศล ตนท้าวรก็ตื่นตระบัด คัดพี่เลี้ยงเจ้า
หล้า บอกฝันพลันบช้า ช่วยแก้ความฝัน ฯ

พี่ขัวญพี่แก้วพี่	ชวนกัน ฟังรา
เชือกล้อมภูภูฝัน	คั้งนี้
ฝันทรงสักวาฬยั้งงคงาม	นุชนาฏ นางงาม
สองอุระกะเกี้ยวก็	คั่นจั้นขัวญนาย ฯ
น้องฝันเห็นกอดแก้ว	กลอยใจ
ฝันว่าอ่อนเสด็จใน	แท่นแก้ว
มะเมอตื่นหลงไหล	หาอ่อน ฮวลนา
ฝันว่าน้องต้องเร็ว	รากหมั่นตรึงสมร ฯ
ฝันทรงภูษิตเจ้า	ใสสุทธิ

พระเกษตรธารนุขบี	กลิ่นฟุ้ง
ไปทิศอุทัยอุด	คมยิ่ง นั้มนา
ฝันว่าอ่อนเล่นถั่ง	ทั่วท้องสระศรี ฯ
หัดถั่วฝืนเกล็นดอก	โกมล
กรกอดดอกงกกล	ฝ้ายซ้าย
ตะเพียนหวนไหวชล	ชมซ่อน ใสนา
ถึงโลกพรวนทองห้วย	หว่างสร้อยสระศรี ฯ

สองนายทวยฝันให้ ท้าวจะได้ดั่งจินดา พระราชาอย่าเศร้า
 พรุ่งจักสมน้องหน้า หน่อท้าวมีบุญ แลนา ฯ

นายแก้วทูลกล่าวแก้ ความฝัน	
ฝันราชชูชมจันทร์	แจ่มฟ้า
แซสองส่องแสงพรรณ	ทั้งคู่ งามนา
พระจะสมน้องหน้า	หนุ่มหน้าบัวสมร ฯ
นายขวัญฝันให้คู่จ	ศศิธร
สาวเทพทูลบทจร	กึ่งเกล้า
ฝันพระขึ้นชมอร	ลุลาก แลพ่อ
พระจะสมน้องหน้า	หน่อท้าวทันใจ ฯ

ในเมื่อข้าสองนาย ถวายซึ่งศุภนิมิต บพิตรหย่อนอารมณ์ ชมฝันสอง
 พี่เลี้ยง คู่ดั่งสองเนื้อเกลี้ยง มากล่อมท้าวสว่างรมย์

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๔๖-๔๔๗)

ฝ่ายพระเพื่อนพระแพง ก็ฝันเช่นกันว่าได้ดอกฟ้าทั้งดงามจับใจ มีความหอมยิ่งนัก ได้เดือน
 และดาวมาทัดเกล้า และฝันว่าอุกฤษดิ์ นางรื่นนางโรยจึงทำนายว่าพระลจะเสด็จมาพบในวันรุ่งขึ้น ดังนี้

สองธิดาหลับแล้ว	สองพระพี่เลี้ยงแก้ว
ชอกล่อมท้าวกลอยหลับ	เล่านา ฯ
ด้นนั้สนางฝัน	เห็นอัศจรรย์นิมิต ดิดใจจำขมชื่น ดื่นตระบัดอ่อน

ให้ พระเพื่อนคิดจำได้ กล่าวแก้ความฝัน ฯ

ฝันว่าได้ดอกฟ้า	มามี
หอมยิ่งหอมงามฤา	เปรียบได้
มาลาติลกคือ	เฉลิมโลก ใต้เศ
เป็นปิ่นทิพย์ทัดไว้	กิ่งเกล้าสองผือ ฯ
ยินดีเหลือที่อ้าง	แพงนุชนอนแนบข้าง
ถ้อยแก้ความฝัน ฯ	

ฝันว่าสุริเยศท้าว	เสด็จมา
เป็นปิ่นปักเกศา	กิ่งเกล้า
พระจันทร์ส่องพักตรา	ต่างแวน ทองนา
ดาวดาษทวยทัดเกล้า	ดุจสร้อยแซมผม ฯ

สองพี่ชมฝันให้ ท้าวจะได้ตั้งใจ ความจำนงลูตลก อบาทหัทธ
ธรา เป็นนางพระยานางเมือง แก่พระลอเลื่องคิลกโลก เรื่องชโยค
เชชม พระคนกลมเจ้าข้าง ลอราชมอ้อมข้าง สองอ่อนท้าวสม
สมร แม่เนา ฯ

จตุโดยพรพี่เลี้ยง	ฟังทั้งสองพี่เพียง
พี่ให้เสวยสวรรค	พี่เอย ฯ

นางโรยทรัพย์ชมชื่น นางรื่นยกขอร ไหว้บทอรสองหนอให้ สองพี่
เลี้ยงสองไหว้ สองแม่แล้ทุลแถลง ฯ

พี่เลี้ยงพี่รินแก้	ฝันถวาย
ฝันอ่อนเอาดาวราย	รอบเกล้า
ฝันภูกระหวัดสาย	สมรเกล้า กลิ่นนา
ลอราชจักปล้นเต้า	แจกท้าวทั้งสอง ฯ

นางโรยสนองนาฏข้า	กลอยฝัน
ฝันอ่อนเสวยไอศวรรย์	ปากฟ้า
สองเสวยอมฤตปัญจ	รสร่วม กันนา
ลอบพิตรเจ้าหล้า	พรั่งนี้มาถึง แม่แล ฯ

ฝันพึงใจแก้แล้ว ราตรีเฝ้าพระฮาม ยามอรุณอร่ามเรือฟ้า
พระพี่พระน้องถ้ำ รุ่งเพียงพันปี ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๕๐ - ๔๕๑)

ความเชื่อที่มนุษย์มองว่าความฝันสามารถบอกได้ถึงเหตุการณ์บางประการในอนาคตได้ จึง
เป็นความคิดหนึ่งที่พบในโลกทัศน์ของสังคม

๖. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม

ถ้ามองว่าเมื่อมนุษย์ต้องการจะสร้างความมั่นใจในการกระทำต่างๆ มนุษย์จะพยายาม
เลือกจังหวะและโอกาสที่เหมาะสม นั่นคือมนุษย์เชื่อในเรื่องฤกษ์ยาม การหาช่วงเวลาที่เหมาะสมก่อน
การประกอบกิจการต่างๆ ดังตัวอย่างในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนพระสมุทรโฆษเตรียมพลเพื่อรบกับ
บรรดากษัตริย์ต่างเมือง เมื่อพระองค์สรรหาไพร่พลที่มีความสามารถพร้อมแล้ว ก็ทรงให้โหรตรวจดู
ช่วงเวลาที่เหมาะสมแก่การเคลื่อนพล เพื่อชัยชนะ ดังความว่า

หาผู้รู้ศิลปปบขาม

แม่นแจ้งเจียรยาม

คำนวณค่านับโหรา

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๘๘)

ในเรื่องลิลิตพระลอ เมื่อท้าวพิไชยพิชณกรประสงค์ที่จะจัดงานอภิเษกระหว่างราชธิดาทั้ง
สองกับพระลอ พระองค์ก็ทรงจะให้โหรตรวจดูฤกษ์ยามที่ดีก่อน ดังความว่า

...ภูบาลครั้นได้ขึ้น บานอรพินท์หฤทัย ประไพพัศตร์พิลาส ยิ่งกว่าราชผู้ใหญ่
ได้ท้าวไฉ่ สัมฤทธิ์ บพิตรพิศพระราชา มาเป็นเอกเฮอร์สราช ด้วยนาง
นาฏสองศรี พ่อจะให้ดูวันดีเดือนชอบ แล้วจะประกอบการวิวาห์...

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๘๒)

ตำแหน่งโหรในราชสำนัก จึงเป็นตำแหน่งสำคัญที่สะท้อนโลกทัศน์ของมนุษย์ที่ต้องการจะ
ดำเนินการทุกอย่างในชีวิตให้ลุล่วงไปด้วยดี และเชื่อว่าดวงดาวที่โคจรบนท้องฟ้ามีความสัมพันธ์กับ

ชะตาของมนุษย์ จึงสามารถนำมาใช้เพื่อพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคตหรือเลือกช่วงเวลาที่เหมาะสมดีงามแก่การดำเนินงานต่างๆเพื่อให้ลุล่วงไปด้วยดีได้

จ. ความเชื่อเรื่องขวัญ

มนุษย์เชื่อว่าในร่างกายของแต่ละบุคคลจะมีสิ่งหนึ่งซึ่งสำคัญมาก ที่จะช่วยทำให้ร่างกายคงอยู่ได้อย่างปรกติสุข สิ่งที่ว่านี้เรียกว่า "ขวัญ" หากเกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจก็เป็นเพราะขวัญไม่อยู่กับร่างกายผู้นั้นดังเช่นในลิลิตพระลอ การที่พระเพื่อนพระแพงหน้าตาครูเส้าหมอง ก็อธิบายได้ว่าเพราะขวัญหายไป ดังนั้นหากให้ราชาธิดาทั้งสองหายจากความไม่สบายกายไม่สบายใจก็ต้องจัดพิธีรับขวัญ ดังตัวอย่าง

พี่เลี้ยงเห็นเลห์แล้ว	บินลงน อยู่นา
สองใส่กลเหนือกกล	ใช้น้อย
ไหว้พระย่ายังยล	หลานราช ฤาแม่
สองอยู่สองเส้าสร้อย	สรวกหน้าตาหมอง ฯ
หมอดูหมอว่าให้	รับขวัญ
ขวัญอ่อนเขจรจรัล	จิมฟ้า
ขวัญเที่ยวทั่วแดนบวร	พตป่า ดงนา
ให้รับขวัญอย่าช้า	พรั่งเช้าวันดี ฯ
	(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๓๕๖)

ด้วยโลกทัศน์นี้ มนุษย์จึงมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับขวัญตลอดชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการทำขวัญตอนแรกเกิด พิธีทำขวัญนาในงานบวช พิธีทำขวัญในงานแต่งงาน พิธีขวัญสำหรับหญิงมีครรภ์ และที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ก็คือพิธีเรียกขวัญสำหรับคนเจ็บไข้ พิธีบายศรีเรียกขวัญ จึงเป็นพิธีที่จัดขึ้นเพื่อให้คนผู้นั้นมีความสุขกายสบายใจ ดังตัวอย่างจากเรื่องลิลิตพระลอ ตอนที่พระนางบุญเหลือให้หมอสถิตชัชมาทำพิธีแก้เสน่ห์และเรียกขวัญ ดังนี้

...ปู่ตั้งลาภุณท์พิธี พลีเทพผู้มีฤทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์มนตรคม บันสมทำโดย
 ศาสตร์ ให้พระลอราชหายหลง ให้ท้าวสรองอุทกมนต์ เจ้าสากลสว่าง เสนบ
 เสดยโอสถประสิทธิ์ อันมีฤทธิ์พิเศษ สระพระเศศพระสกลน์ ตั้งมณฑลสามชั้น
 บันในไวยอารักษ์ กลางไวยักษ์บริบาล ทวารนอกไวยิปสาจ อากาศไวยุทธคณา

อยู่รักษาทุกแห่ง แล้วแต่งการเอิกเกริก เบิกสมโภชพิธีเบิกบายศรีทำขวัญราช พระ
บาทให้รางวัล สรรพอุปโภคพิศแก่หมอสัททไสย หมอถัดไปโดยลำดับ ให้
สำหรับเสื่อผ้าให้แก่หมอถ้วนหน้า ผู้อยู่เฝ้ารักษาท่านนาฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๐๕)

พิธีเรียกขวัญ จึงเป็นพิธีที่สะท้อนความเชื่อและแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีใน
ครอบครัว เพราะผู้ที่จัดการเรื่องพิธีมักจะเป็นญาติพี่น้อง หรือผู้อื่นที่ไม่ใช่เจ้าตัว ทั้งนี้เพราะความ
ปรารถนาที่จะให้สมาชิกในครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุขกายสุขใจเป็นสำคัญ

จ. ความเชื่อเรื่องบุญกรรม

ความเชื่อในเรื่องบุญกรรม เป็นความเชื่อที่สำคัญในพุทธศาสนาเพราะศาสนาพุทธให้ความสำคัญ
สำคัญกับการกระทำที่ย่อมเป็นเหตุเป็นผลกัน เจตนาที่จะทำดี หรือประกอบกรรมดีก็จะส่งผลให้ผู้
กระทำมีความสุข ในขณะที่การกระทำชั่วทั้งหลายหรือกรรมชั่ว ย่อมนำมาความเดือดร้อน ความไม่สบาย
กายไม่สบายใจมาสู่ผู้ประพฤติ กรรมในพุทธศาสนา จึงหมายถึง ความประพฤติทั้งที่ดีและไม่ดีโดยมี
เจตนา แต่เมื่อภิกษุใช้คำนี้ในวรรณคดี คำว่ากรรมหรือบาปกรรม มักใช้ในกรณีหลัง

การอ้างถึงบาปกรรม จะปรากฏในกรณีที่ตัวละครหรือกวีพบกับปัญหาหรือความทุกข์ ส่วน
ความสุขหรือความสบายกายสบายใจ สิ่งที่ดีงามในชีวิต มนุษย์จะอธิบายด้วยคำว่า บุญบารมี

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น มักกล่าวถึงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ว่ามีกำเนิด
ต่างจากบุคคลทั่วไปซึ่งอธิบายผ่านโลกทัศน์เรื่อง "บุญบารมี" ดังนี้

ลิลิตยวนพ่าย กวีบรรยายถึงสถานภาพของพระมหากษัตริย์ผู้เปี่ยมไปด้วย
บุญญาธิการไว้ ดังนี้

พระมายศยิ่งฟ้า	ดินชม ชื่นแฮ
มาแต่ไตรรัตน์เรือง	รอบหล้า
พระมาสมสภาร	เพญโพธิ ใสแฮ
ใครแข่งใครข้องถ้ำ	ถ่องเองฯ
พระมาฤโฆษเรือง	แรงบุญ ท่านนา
ทุกทั่วดินบนเกรง	กราบเกล้า

พระเสด็จแสดงคุณ กรองโลกย ใต้แฮ
เอกกษัตริย์สองเฝ้า ใฝ่เห็นขอเห็นฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๔๐ : ๓๓๒)

มหาชาติคำหลวงกวีกล่าวว่า พระเวสสันดรเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการ มีพระจริยาวัตรทั้งดงาม แม้แต่ธรรมชาติก็ยังให้ความเคารพ จะเห็นได้จากตอนที่พระกุมารทั้งสองต้องการจะเสวยผลไม้ ก็ไม่ต้องออกแรงเก็บเพราะไม้ผลต่างก็น้อมยอดลงมาให้ปัดผลได้โดยง่าย พระนางมัทรีจึงสรรเสริญว่าเป็น เพราะบุญญาธิการของพระเวสสันดร ดังนี้

...อันว่าราชกุมารทั้งสองกระบัต ครอบเห็นลูกไม้ ก็ให้หวนวอนเอาแก่
พระราชบิดา ท่านแลฯ มหาสत्ตสานุภาเวน ผลธาริโน รุกขา โอนมิตวา
ด้วยอานุภาพพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จให้ทศพล อันว่าไม่มีผลคำค้อม ก็
น้อมนวยทวยทอคมาเอง เมื่อนั้น หดตสมผสส อากจนติ มาบให้
ห่างห่างพระหัตถ์ พระโพธิสัตว์ผู้มีสการโสดแลฯ...อันว่าเจ้ามัทรีผู้งามพิเศศ
ครั้นนแลทอดพระเนตรแยงชลกลอานุภาพ พระผู้ปราบพลมาร ดั่งนั้น ก็
ชั้นนกล่าวสรรเสริญ...ด้วยพระพิริยพระพำห์ ท้าวผู้ผ่าพลมาร สยเมโชน
ดา ทุมมาติ ไม้ตระกูลยงม บุญท้าวข่มก็โอนเอน อ่อนแลฯ

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๑๑๑-๑๑๒)

ถ้าสรवलโคลงคั้น กวีบรรยายความงดงามของพระนครสัมพันธ์กับนางบุญบารมีของกษัตริย์ โดยกล่าวว่าด้วยบารมีของพระมหากษัตริย์ที่สั่งสมมาในอดีตทำให้บุรุษยังคงงดงามปรากฏแก่สายตาของกวี ดังนี้

อยุธยาขยชิ่งฟ้า ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ ก่อเกื้อ
เจดีย์ลออินทร ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ นอกโสรมฯ

(ถ้าสรवलโคลงคั้น. ๒๕๓๐ : ๕๑๓)

ลิลิตพระลอ ตัวละครอ้างความเชื่อเรื่องบุญในการเลือกคู่ครองที่เหมาะสมกัน ดังนี้

หมื่นขุนถ้วนหน้าล้ำ	หัวเมือง กี้ดี
อย่าใครอย่าคิดเคือง	สวาทใหม่
สมภารส่งสองเรื่อง	สองรุ่ง มานา
สองราชควรท้าวไท	ธิดาผู้มีบุญฯ
.....	
ฟังสารสองหนุ่มหน้า	จอมราชควรคิดอ้า
อะคร้าวหัวใจ ท่านนาฯ	
มลักนึกในคแคล้ว	ผีผู้มีบุญแก้ว
พี่เพียงไปสมเจ้านาฯ	

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๓๕๓)

ความเชื่อเรื่องบุญบารมี ไม่ว่าจะใช้คำนี้โดยตรง หรือใช้คำว่าพระยศพระเกียรติก็ตาม จึงเป็นคำอธิบายความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างบุคคลในฐานะเจ้ากับสามัญชน ซึ่งเชื่อว่าผู้ที่สั่งสมบุญบารมีไว้มากเท่านั้นจึงจะเกิดมามีชีวิตความเป็นอยู่สบายดังเช่นที่พระมหากษัตริย์มีความเพียบพร้อมในบริวาร ทรัพย์สิน และพระราชอำนาจอันล้นพ้น ทำให้อาจมองได้ว่า ผู้ที่อยู่ในชนชั้นปกครองเปรียบเสมือนเทพจุติลงมาเพื่อดูแลคนทั่วไป บุญบารมี จึงเป็นคุณสมบัติสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่ขาดเสียมิได้ เพราะเป็นคุณสมบัติที่ทำให้บุคคลมีความยิ่งใหญ่ และอยู่ในสถานะเหนือผู้อื่น

ในเวลาที่มนุษย์เกิดอุปสรรคและปัญหาในชีวิต ซึ่งเชื่อว่าเป็นเพราะต้องชดใช้ผลกรรมในอดีต มนุษย์มักจะขอผลบุญกุศลที่เคยประกอบมาช่วยเกื้อหนุนให้ความทุกข์และปัญหาต่าง ๆ บรรเทาลง เช่น

ในมหาชาติคำหลวง พระนางมัทรี อ้างถึงกุศลที่เคยทำมาเป็นสิ่งที่ปกป้องรักษาลูกทั้งสอง ดังนี้

...กรรมแต่ก่อนทุกเมื่อ หิ เพื่ออุว่าคงนันทน แล อาสิ เมาะ อโหสิ ก็มีท่งแท้

แลนาอ่อนเอาส จึงมาสมสอง เขวชศุลกรักราช ด้วยอำนาจกุศลผลแม่กร
 ทำมานี้ลูกฮา...มาดุษฎี ต่ ปาเลศ ใจแม่รักสองราช อำนาจนั้นนมารักษา
 ลูกเทอญ...ขงกัญจิตติ กตฺ ปุญญํ บุญใด น้อยหนึ่งบ้าง แม่สืบสร้างแสง
 มานี้ ลูกฮา มขหญฺเจว ปิตุจฺจ เต บุญใดท้าวผู้พ้องเือกก่อ ทำกรรม นี้
 นาเจ้า สพเพน เตน กุสเลน ด้วยกุศลกรรมทงขึ้น สรทั้นทพรทำมานี้ ลูก
 ฮา อชโร ตวํ อมโร ภว จงสองเจ้าอย่ารู้เ้ารู้ตายอยู่สืบสายพระ
 ญาติ ด้วยอำนาจพระพร พระแม่นี้ฯ

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๒๕ : ๒๖๕)

กวีผู้นิพนธ์โคลงนิราศหริญชัย ได้เดินทางไปนมัสการพระธาตุหริญชัยระหว่างการเดิน
 ทางกวีได้ทำบุญไหว้พระตามวัดต่างๆที่อยู่ในเส้นทางด้วยหวังว่าบุญกุศลจะส่งผลให้ชีวิตในภายหน้า
 ประสบแต่ความสุข อีกทั้งขอผลบุญได้ช่วยให้ตนได้สมปรารถนาในความรัก กวีได้กล่าวถึงเรื่องบุญ
 กุศลไว้หลายตอน ยกตัวอย่างเช่น

ท่งอยู่ศรีเกิดไกล่	ยาเกียร
สามสี่อาวาสเจียน	จิมไหว้
กุศลพีทำเพียร	พบราช เคียวเอย
มิใช่จงหวังได้	แต่พื้นรศคฯ
กุฎารามรวดด้าน	หลังเหลียว
ถวษกระพุ่มมือเทียว	หว่านไหว้
ทำบุญเพื่อผลเยียว	ผัสแม่ นาแม่
ถึงถาบอุปเปนได้	แต่ซ้ำปรารถนาฯ
.....	

อารักขอาราธน์เรื่อง	มังราย ราชเส
เจิญส่งศรีทิพนาย	หนึ่งร้า
เทียนท่งพีจักถวษ	เป็นส่วน บุญเฮ

จูงจ่องเมื่อเมืองฟ้า เสพสร้างสุราลัยฯ

.....

อินทร์พรหมครุฑนาคน้ำ นำสนอง แครา
 จักแบ่งกุศลสอง ส่วนให้
 ทวีคูณค้อยบุญปอง หมายเมียด บุญรา
 บัดชื่อนุชน้องได้ แด่ด้วยอัคชา ฯ

.....

ถึงพุทธรูปอื่น ยืนยัง
 ก้อมก้อเป็นขลงทั้ง สี่ด้าน
 ทำบุญเพื่อบุญบัง พบแม่ นะแม่
 กุโนชพระเจ้าจ้าน ค้อยแก้กรรมสนองฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย, ๒๕๓๐ : ๑๐ -๔๕)

การทำบุญ นอกจากจะให้ประโยชน์แก่ผู้กระทำแล้ว ยังสามารถอุทิศผลบุญกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ทั้งนี้เพราะมนุษย์เชื่อว่า ผลแห่งการทำบุญจะช่วยให้ผู้ตายไปสู่สุคติ ดังตัวอย่างในเรื่องลิลิตพระลอ ประชาชนพร้อมใจกันทำบุญ เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อความอาลัย และอุทิศผลบุญไปยังกษัตริย์ทั้งสาม ดังนี้

...แต่เอนกนุประการ ถวายพระทานจอมกษัตริย์ แด่พระรัตนตรัย ไช
 คลังทานทั่วหล้า ถ้วนหน้ารับแล้วได้ ธก็ให้ประดิษฐาน อลังการสถูป
 เจริญ สามกษัตริย์มहिมา ช้ายขวาสถูปพีเลียง เพียงจะป้อแหล่ง
 หล้า สู่เมืองฟ้าเมืองบน หนสมเด็จพิไชยพิษณุกร ภูธรทำคุณเดียว
 เทียวส่งสารเสนาหา ให้ไปมาบมิขาด บอกพระราชกำหนด กฎหมาย
 วันอันบรรจุนาค สองกษัตริย์ราชแต่งการ ดูพิศาล สองสิมา เป็นมโหพา
 ราดิเรก อนเณทานทั่วหล้า ทุกท้าวชนถ้วนหน้า สทั้นเทือนทำบุญ ส่งนา ฯ
 ทุกขุนทุกไพร่ฟ้า มุลนาย

ทั่วทุกหญิงชายทั้ง	แหล่งหล้า
ทำบุญส่งบุญถวาย	ถึงราช แลนา
สวามิภักดิ์ตั้งหน้า	รู้รู้เห็นบุญ ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๕๓)

มนุษย์เชื่อว่าการกระทำที่ดีงาม อาจจะเป็นสิ่งที่สามารถส่งผลให้ปัญญาและอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิตคลี่คลายหรืออาจช่วยผ่อนหนักเป็นเบา ทำให้มีกำลังใจสามารถประคับประคองชีวิต ในทางตรงกันข้าม เมื่อเกิดปัญหาหรืออุปสรรคในชีวิตที่ไม่อาจหาเหตุได้ ก็จะนึกไปถึงผลกระทบที่ตามมาในอดีต ดังเช่นในเรื่องลิลิตพระลอ อ้างถึงบาปกรรมเป็นเหตุให้พระลอต้องเดินทางจากพระมารดาไป ดังความว่า

รอยกรรมจักจากเจ้า	จอมกษัตริย์
รอยบาปเพราะจำพลัด	ออกท้าว
พระคุณไปแทนขัด	ใจดัง นีนา
ยาหยูกเขาโน้มน้าว	ลูกให้ไหลหลง ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๕๑)

การอ้างกรรมเป็นเหตุของการพลัดพรากนี้ พบเสมอในวรรณคดีนิราศ เช่น ในกำสรวลโคลงคัน และโคลงทวาทศมาส กวีตั้งข้อสังเกตว่า กรรมเก่าที่ตนเคยทำไว้ ซึ่งอาจเป็นการเคยพรากคู่คนอื่นในอดีต ทำให้ตนต้องพรากจากนางก็เป็นได้ ดังตัวอย่างตามลำดับ

ถารยมให้ชูพราก	กอนนเพรง ก่อนฤา
กรรมแบ่งเอาออกมา	ค่งนี้
เวรานุเวรเอง	พระบอก บารา
ผิดชอบใช้หนี้หน้า	สู่ต์ สองสั ฯ

(กำสรวลโคลงคัน. ๒๕๓๐ : ๕๒๕)

เพลงเราเคยพรากรเนื้อ นกไกล คู่ถา
 ธิบราชเอาเขาขัง กังไว้
 มาพันปลิดสายใจ เจียรจาก เรียมนา
 มานิรารสให้ ห่างไกล ฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๖๕๗)

ราชาพิลาปคำฉันท์ พระรามครวญถึงกรรมเก่าอันใดที่ทำให้พระองค์ต้องทรง
 พลัดพรากรพระชายา ดังนี้

โอ้พระทรงสุทรี นิมเนื้อล้าอุต มงคฺโถมวงจันทร์ จรจากเรียมก็
 เมื่อฤาสมกัน บุรพกรรมจาบัลย์ จำนิราศไกล

(ราชาพิลาปคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๗๕๑)

มหาชาติคำหลวงกัณฑ์ชูชก บรรดานางพราหมณ์จิตใจที่นางอมิตตดาปรมณีนับได้รับใช้ชูชก
 อย่างดี จนเป็นเหตุให้บรรดาพราหมณ์ผู้เป็นสามีนำมาเปรียบเทียบกับพวกตน พวกนางพราหมณ์ที่ถูก
 สามีด่าว่าจึงพาลโกรธเคืองนางอมิตตดาพากันมารุมเยาะเย้ยถากถาง ที่นางได้สามีแก่อัปลักษณะอย่างชู
 ชก ดังนี้

...บาปเพรงขึ้นข่มเจ้า จึงแม่มาได้ผัวเถ่าเฝ้าว่าเก แก่นี่ เอว ทหรีย์
 สตินางโนเนนนักนั้น ปีกปิ่นเกล้าโจรงโคง พี่เฮอย น ทุกข์ อหิณา
 ทญฺ์ ฐบโหงหายง่าย เล่นพิศพ่ายกลัวไกล อ่อนฮา น ทุกข์ สติคยา
 หดี หอกหางไหลเหลนเส่ ทักกรแบ่บกลว ลำบากเลอย ตญฺจ
 ทุกขญฺจ ดิปปญฺจ แม่มีผัวปู้เถ่า คืออยู่เฝ้าผีสาง คังงนี้...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๔๐ : ๑๓๖)

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ พระสมุทรโฆษรำพึงว่าบุญใดทำให้ได้สมกับนางพินทุมดีและบาปใด
ที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากกัน ดังนี้

บุญใดนี้โทษทำ	และนำไปสมนาง
บาปใดนี้หนอปาง	มาบาราสพางาม

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๖๘)

ความเชื่อเรื่องบุญและกรรม ได้แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ของกวีว่า การกระทำในอดีต
สามารถส่งผลถึงปัจจุบัน และการกระทำในปัจจุบัน ก็จะส่งผลไปยังอนาคต ทุกคนที่อยู่ในวง
วิฏสงสาร ยังคงเวียนว่ายตายเกิด ย่อมมีบุญกรรมติดตัว และเป็นปัจจัยที่คอยกำหนดชะตาชีวิต ซึ่งโลก
ทัศน์นี้เป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนในพุทธศาสนา ดังโคลงบทหนึ่งในลิลิตพระลอ ซึ่งกล่าวไว้
อย่างชัดเจนว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจัง เว้นแต่บาปบุญ ที่เสมือนเงาติดตัว ดังนี้

สิ่งใดในโลกล้วน	อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง	เที่ยงแท้
คือเงาติดตัวตรึง	ตรึงแน่น อยู่เนา
ตามแต่บุญบาปแล้ว	ก่อเกื้อรักษา ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๔๐ : ๔๒๒)

โลกทัศน์เรื่องบุญกรรม นับว่ามีส่วนช่วยจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคม ด้วยเหตุที่ทำให้
คนยอมรับสถานภาพของกันและกัน

โลกทัศน์ในเรื่องเหนือธรรมชาติ จึงเป็นความเชื่อที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์หวังที่จะ
พึ่งพิงสิ่งที่ไม่มิดัวตนปรากฏการณ์ต่างๆ ในธรรมชาติ เพราะมนุษย์มีศักยภาพในการจะทำการต่างๆ ด้วย
ตัวเองในระดับหนึ่ง จึงเชื่อว่าธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้มีอำนาจที่บันดาลความเป็น
ไปต่างๆ ในชีวิตได้ ความเชื่อเหล่านี้จึงทำให้เกิดพิธีกรรมโดยอาจมีจุดมุ่งหมายเพื่อขอความช่วยเหลือ
เหลือ ขอโทษหรือขอขมาในสิ่งที่ได้ล่วงเกิน รวมทั้งขอขอบคุณที่ช่วยดูแลคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน

๓.๒.๓ โลกทัศน์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม

มนุษย์ที่อาศัยในสภาพแวดล้อมเดียวกัน มีวิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกัน มีความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ย่อมเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมเดียวกันและสร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนขึ้นจากความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ สภาพแวดล้อม และการประกอบอาชีพ

วัฒนธรรม มาจากคำว่า วัฒนธรรม ซึ่งเป็นภาษาบาลี กับคำว่า ธรรม ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต วัฒนธรรม หมายความว่า เจริญ งอกงาม รุ่งเรือง ส่วนคำว่า ธรรม จะหมายถึง กฎระเบียบหรือปฏิบัติ คำว่าวัฒนธรรม จึงมีความหมายตามรูปศัพท์ว่า สภาพที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม รุ่งเรือง

จากการศึกษาความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรม ได้มีผู้แสดงความคิดเห็นไว้ดังนี้ คือ

๑ พระยาอนุมานราชธน อธิบายว่า วัฒนธรรม คือ ปัญญา ความรู้สึก ความคิดเห็นที่มนุษย์ถ่ายทอดและสืบทอดกันได้ และสำแดงออกให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือดัดแปลงปรับปรุงสิ่งธรรมชาติเพื่อประโยชน์แห่งวิถีชีวิตของตนในส่วนรวม ตลอดจนกริยาอาการที่แสดงออกจนเป็นนิสัย ความประพฤติ (พระยาอนุมานราชธน. ม.ป.ป. : ๑ - ๒)

สุพัตรา สุภาพ ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่าวัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีในการปฏิบัติ การจัดการ ตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ (สุพัตรา สุภาพ. ๒๕๒๘ : ๑๐๗)

๒ อมรา พงศาพิชญ์ อธิบายว่า วัฒนธรรม คือระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้น เมื่อสร้างขึ้นมาแล้วจึงสอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้หรือนำไปปฏิบัติ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอด (อมรา พงศาพิชญ์. ๒๕๔๐ : ๒๕)

จากความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าว จะพบว่า การให้คำอธิบายคำว่าวัฒนธรรมหากแปลความตามรูปศัพท์ ก็จะเป็นการให้ความสำคัญเฉพาะความประพฤติที่เป็นแบบแผนดีงาม อันเป็นเอกลักษณ์ที่ควรรักษา สืบทอดในสังคม แต่หากให้ความหมายอีกลักษณะหนึ่ง วัฒนธรรมจะหมายถึงความถึงพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ ซึ่งปัญหาในการให้คำจำกัดความของคำว่า วัฒนธรรม สามารถสรุปได้ดังที่ ศรีศักร วัลลิโภคม และสุจิตต์ วงษ์เทศ อธิบายไว้ในบทความเรื่อง “วิวัฒนาการของวัฒนธรรม”

ธรรมจากมิติทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี” ว่า คำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมในสังคมไทยเท่าที่ผ่านมา มีความแตกต่างกันสองประการ ในความหมายแรก หมายถึง สิ่งที่ดีทั้งงามและที่มีคุณค่าซึ่งคนในสังคม ประพฤติปฏิบัติ หรือแสดงออกมาช้านาน ในลักษณะที่เป็นขนบธรรมเนียม ประเพณี และ ศิลปกรรม อันมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่ควรแก่การอนุรักษ์ ซึ่งเป็นการใช้คำนิยามไปตัดสินว่า ดีหรือไม่ดี ทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นของหยุดนิ่ง เพราะเมื่อเป็นของดีของงามเสียแล้ว ก็ไม่ควร มีการเปลี่ยนแปลง ทำให้ไม่มีวิวัฒนาการ ส่วนในความหมายที่สอง จะหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดขึ้น และสร้างขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคม ทั้งเป็นสิ่งที่ระเบียบแบบแผน และมีรูปแบบเป็นที่ยอมรับกันภายในสังคมนั้น ๆ ซึ่งในทัศนะของบุคคลภายนอกแล้วจะมีความเป็นเอกลักษณ์ ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีความหมายสัมพันธ์กับสังคมหรือกลุ่มคน เพราะกลุ่มคนเป็นผู้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิต นอกจากนี้ วัฒนธรรมยังสัมพันธ์กับกาลและเทศะ หรือ เวลาและสถานที่ด้วย (ศรีศักร วัลลิโภคม และสุจิตต์ วงษ์เทศ. ๒๕๓๓ : ๑๒-๑๓)

การให้คำอธิบายคำว่า วัฒนธรรม ตามลักษณะของบ่อเกิดที่มา จึงจะเป็นการให้ความหมายที่ครอบคลุมและชัดเจนว่า เพราะเมื่อพิจารณาถึงบ่อเกิดของวัฒนธรรมแล้ว จะพบว่า วัฒนธรรม คือสิ่งที่มนุษย์สร้าง เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเมื่ออยู่ร่วมกันในสังคม ย่อมมีความต้องการที่จะ สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีวิตที่ดีขึ้น ดังนั้นกิจกรรมหรือความคิดใดก็ตาม ที่ไม่เอื้ออำนวยให้ เกิดความสะดวกสบาย หรือขัดแย้งต่อการดำรงชีวิต สมาชิกของสังคมก็อาจจะเลือกสรร ปรับเปลี่ยน ให้เหมาะสม ความต้องการของสมาชิกในสังคม จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดลักษณะของวัฒนธรรม วัฒนธรรมจะต้องสัมพันธ์กับมนุษย์ในแต่ละยุคสมัย ด้วยเหตุนี้วัฒนธรรมจึงหมายถึงวิถีชีวิตของ มนุษย์ในแต่ละสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมสร้าง สังคม และได้สืบทอดไปยังสมาชิกของ สังคมรุ่นถัดไป อีกทั้งในกระบวนการสืบทอดก็อาจมีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมบางประการเพื่อความ เหมาะสมกับยุคสมัย

เมื่อวัฒนธรรมเกิดจากวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม สังคมและวัฒนธรรม จึงเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะวัฒนธรรมคือวิถีชีวิต พฤติกรรม และความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม ดังนั้นการศึกษาวัฒนธรรม จึงเป็นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม เข้าใจถึงแนวทางในการมองโลกและชีวิต ความคิด ความเชื่อ และความรู้สึกที่มีต่อเรื่องต่าง ๆ ของมนุษย์ได้

โลกทัศน์ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณคดี กล่าวได้ ๓ ประเด็น ได้แก่

๓.๒.๓.๑. ศาสนา

๓.๒.๓.๒ การเมืองการปกครอง

๓.๒.๓.๓ วิธีชีวิต

๑. ศาสนา

ศาสนาเป็นสถาบันสำคัญในสังคมที่มีบทบาทในการสั่งสอนและหล่อหลอมสมาชิกของสังคมให้เป็นคนดี บทบาทของสถาบันศาสนาที่ช่วยวางบรรทัดฐานความประพฤติของสมาชิกในสังคมแต่ละยุคสมัยนี้เอง ศาสนาทำให้มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อโลกทัศน์ของสังคม และเมื่อศาสนามีส่วนกำหนดโลกทัศน์ ศาสนาจึงไม่เป็นเพียงแค่ส่วนหนึ่งของสังคม แต่ยังมีส่วนสำคัญต่อวัฒนธรรมหรือพฤติกรรมทั้งมวลของมนุษย์อีกด้วย

ศาสนา การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ในสมัยอยุธยา ก็ยังคงยอมรับนับถือและปฏิบัติไม่ต่างจากสมัยสุโขทัย ฉะนั้นคนในสมัยอยุธยาก็จะนับถือพุทธศาสนาหลักถึงกวางศเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันก็มีผู้นับถือศาสนาอื่น คือพราหมณ์ คริสต์ และอิสลามเป็นจำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ซึ่งถือว่ามียุทธศาสตร์อย่างยิ่งต่อวัฒนธรรมในราชสำนัก ประเพณี และวรรณกรรมไทยหลายประการ ดังที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตโองการแข่งน้ำ ซึ่งนับเป็นปฐมบทของวรรณคดี กวีได้สะท้อนถึงความเชื่อและความเคารพนับถือเทพเจ้าสำคัญทั้ง ๓ ในศาสนาพราหมณ์ คือ พระวิษณุ พระศิวะ และพระพรหม ดังนี้

โอมสิทิสรวศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน
 บินเอาครุฑมาขึ้น สี่มือถือสังข์จักรกทาธรณี ภิรูอดาร อสูรแสงลาญหัก
 ททกนิจรนาย ฯ (แทงพระแสงศรปลียาวด)

โอมบรมเศรวราย ผายผาหลวงอะคร้าว ท้าวเสด็จเหนือว้าวเผือก
 เอกเงือกเกี้ยวข้าง อ่างทัดจันทร์เป็นปิ่น ทรงอินทรชฎา ตามตามพระแพรง
 แกว่งเชรกล้า ฆ่าพิฆนัญญไรว ฯ (แทงพระแสงศรอกนิवाद)

โอมชัยชัยไชโสฬสพรหมญาณ บานเคียรเกล้า เจ้าคลี่บัวทอง ผยองเหนือขุนห่าน
 ท่านรังก่อดินก่อฟ้า หน้าจตุรทิศ ไทมิตรดา มหากฤตราไคร อดโดยโลเทศ
 จงศรีศักดิ์ท่าน พิณยานปรมาธิเบศ ไทเรศสุรสิทธิพ่อ เสวยพรหมมานต์ใช้น้อย
 ปฐมบุญการดิเรก บุรภาพบรู๊กร้อย ก่อมา ฯ (แทงพระแสงศรพรหมาศ)

(ลิลิตโองการแข่งน้ำ. ๒๕๔๐ : ๗)

อย่างไรก็ตาม แม้ศาสนาพราหมณ์จะมีบทบาทสำคัญต่อวัฒนธรรมในราชสำนัก ประเพณี และวรรณกรรมไทยหลายประการ แต่ปรัชญาต่างๆ ในวรรณคดีก็มักจะสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมและความเชื่อในหลักคำสอนทางพุทธศาสนา

บทไหว้ครูหรือบทประณามพจน์ ที่กวีกล่าวก่อนเริ่มแต่งวรรณกรรม แม้จะมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์อยู่บ้าง ก็ปรากฏให้เห็นว่า กวีจะรำลึกถึงพระรัตนตรัยอันประกอบไปด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ทั้งนี้เพื่อความเป็นสิริมงคล และเพื่อขอให้การแต่งวรรณคดีของตนนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดังตัวอย่าง

กษกรต่างแต่ตั้ง	ศิรษา
นบพุทธธรรมสาวกา	แผ่นแผ่น
สน้ำสตูเบิกนามมา	ขอมเรียก รักแฮ
ไท่ด่าบลเมิงเป่า	ผ่านไ้ววิวรรณ์ ฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย.๒๕๓๐ : ๗)

พระศรีศรีสรศาสดา	มีพระมहिมา
นุภาพพันดยาคี	
เนืองนาคอสุรกษัตริย์	โอินมณีโมลี
บำบวงในบาทกมล	
โปรดโลกทั้งภูวณทล	ท้าวพรหมบดล
ก็ถึงแก่สรณบคลา	
ข้านบโน้มด้วยใจสา-	ทรทูลบาทา
รพินทุพระมนีวร	

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๑๑)

ศรีสวัสด์กมลาลาสล้า	เลอสรวง
พุลภิรมย์นาถิ	ส่องสร้อย
ไตรรัตนจุฑาดวง	กมลาค
บานเบิกบงกชช้อย	ช่อมาลัย

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๖๘๓)

โลกทัศน์ของกวีที่มีต่อพุทธศาสนา กวีจะมองว่าศาสนามีความสำคัญหรือมีอิทธิพลต่อจิตใจ
ของพุทธศาสนิกชน ในประเด็นใหญ่ ๒ ประเด็น คือ

๓.๒.๓.๑.๑ มองศาสนาเป็นที่พึ่งพิง ให้ความสงบ และให้ผลตอบแทนแก่ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติ
ชอบ

ประเพณีการไหว้พระ ฟังเทศน์ฟังธรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่พุทธศาสนิกชนปฏิบัติอยู่ไม่ขาด
ไม่ว่าจะในกิจวัตรประจำวันหรือในช่วงวันสำคัญ เช่น วันเข้าพรรษา เป็นต้น ดังตัวอย่าง

พรรษาสโรชฟ้า	ไฉธาร ท่อเฮ
เกรศถ์อันเครงสวรรค	ป่าวหล้า
สรรพเพชญ์ยังยลญาณ	พระสั่ง สอนเฮ
เข้มนิยมถ้วนหน้า	เริ่มเรื่องทำกรรม ๑

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๖๘๖)

นับเป็นการแสดงให้เห็นความศรัทธาของชาวบ้านที่นิยมไปฟังเทศน์ฟังธรรม ซึ่งกวีมองว่า
พฤติกรรมดังกล่าวสืบเนื่องมาจากโลกทัศน์ ๒ ลักษณะ คือ

ก. เชื่อว่าผลบุญที่ปฏิบัติจะสามารถส่งผลดีต่อชีวิตของตนเองทั้งในปัจจุบันและอนาคต
ซึ่งในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นหลายเรื่อง กวีมักจะแสดงโลกทัศน์นี้ไว้ชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นความคิด
ในเรื่องขอให้ผลบุญได้คุ้มครองชีวิตในปัจจุบันให้อยู่อย่างปรกติสุข หรือขอให้สมหวังในสิ่งที่
ปรารถนา ดังตัวอย่าง

บุญญะมีมาศมี	ผลคุณ
ขงเขตโนนพบุร	โยกย้าย
เดินถวิลแห่งหริภุญ	ชัยเชษฐ ชิดแฮ
นบธาตุพระเจ้าฝ้าย	แผ่นค้อมคุงขเล ๑

.....	
นบวรเชษฐสร้อย	สิงหังค์
สาเทพเบญจาจริง	จิ้งผ้าย
เชิฐวานเทพคดถถึง	ถลากระหม่อม เรียมเฮย
เทาดำเนินเยื้อยย้าย	พรำพร้อมเดินเคียง ๆ
.....	
กุฎารามรวคค้ำ	หลังเหลียว
ถวาชกระพุ่มมือเทียว	หวานไหว
ทำบุญเพื่อผลเยียว	ผัสแม่ นามแม่
ถึงถาอุปเปนได้	แต่ชำปรารธนา ฯ
เห็นหอมังราชเจ้า	สูงศักดิ์
ยังบถืออารักษ์	ราชไหว
อึ่งเชิฐช่วยพิทักษ์	เทียมพี คะนึ่งนา
ยามม่อนมัวเกลียดใกล้	ร่วมเร้าชัยบาน ฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๘-๑๐)

หรือขอผลบุญให้ช่วยแก้บาปกรรมในอดีต และช่วยให้ชีวิตในอนาคตมีความสุขสมหวังใน
สิ่งที่ปรารถนา ดังความว่า

ถึงพระพุทธรูปอัน	ยืนยัง
ก้อมก้อเป็นขลงทั้ง	สี่ด้าน
ทำบุญเผื่อบุญบัง	พบแม่ นามแม่
กุ โนชพระเจ้าจ้าน	ค้อยแก้กรรมสนอง ฯ
.....	
ลาพระชินธาตุเจ้า	จอมอัฐิ
ถวาชศิลาเพ็ญชนัภัต	หวานไหว
ประจงจอดจักรวัติ	ผลเพื่อ ทิพเอย
บัดเดี้ยวขอให้อให้	แห่งน้องวิวาหา ฯ
ลาพระวรเชษฐสร้อย	ชินธาตุ

เทียนทีปทั้งมาลา	หวานไฉว
บ่วงจอดพันดา	ทิพเท่า อวรเอย
ก็เท่าจงจักใช้	บาปเบื้องบูรเพ ฯ
ลาพระชินเชษฐอร้อย	ชินวงศ์
เป็นปิ่นบุริขง	เขตกว้าง
บคิกริ่งประสงค์	สัตว์อื่น ไคเลย
สักชาติอย่าเร้นร้าง	ร่วมชันนิพานเดียว ฯ

(โคลงนิราศหริภุญชัย. ๒๕๓๐ : ๔๕-๕๐)

ข. เชื่อว่าสามารถส่งผลบุญไปยังผู้อื่นให้ประสบความสุขกายสุขใจทั้งในภพนี้และภพอื่น
 ดังความว่า

...กฎหมายวันอันบรรจุนาค สองกษัตริย์ราชแต่งการ คู่พิศาลสองสิมา
 เป็นมโหฬาริเกรก อเนกทานทั่วหล้า ทุกชนถ้วนหน้า สิ้นเทียนทำบุญ ส่งนา ฯ

ทุกขุนทุกไพร่ฟ้า	มูลนาย
ทั่วทุกหญิงชายทั้ง	แหล่งหล้า
ทำบุญส่งผลบุญถวาย	ถึงราช แลนา
สวามิภักดิ์ตั้งหน้า	รุ่งรู้เห็นบุญ ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๙ : ๔๔๖)

๓.๒.๓.๑.๒ ขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาช่วยลงโทษผู้ประพฤตินิมิชชอบ ดังความว่า

มารเฟี้ยดไ้ทศพลช่วยดู	ไ้ไตรแดนจักอยู่ล้อย
ธรรมมารคปรตแยกช่วยดู	ห้ำร้อยเชียรแมนเดียว
อเนกองค์พระสงฆ์ช่วยดู	เขี้ยวจรรยายังได้
ขุนหงส์ทองเกล้าสี่ช่วยดู	ชรอำฟ้าได้แผ่นหงาย

(ลิลิตโองการแช่งน้ำ ๒๕๔๐ : ๘-๙)

นอกจากนี้จะแสดงถึงโลกทัศน์ของชนสมัยอยุธยาที่ยึดมั่นศรัทธาในพุทธศาสนาแล้ว กวียังกล่าวถึงแนวความคิดในเรื่องอื่นๆ ที่สอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธศาสนา ดังนี้

ก. การพลัดพรากจากสิ่งที่รักนั้นเป็นทุกข์

วรรณคดีนิราศ ได้แก่ กำสรวลโคลงคั่น, โคลงทวาทศมาส, โคลงนิราศหริภุญชัย และราชาพิลาปคำฉันท์ ล้วนแล้วแต่มีแก่นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงความทุกข์เพราะความรักและการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก โดยกวีได้เลือกเฟ้นถ้อยคำที่รำพันถึงความทุกข์ทรมานอย่างสาหัสเมื่อต้องจากนางผู้เป็นที่รัก ดังตัวอย่าง

สงสารเจ็บจากชู้	แวนขสค
ใดคว่นมาแทนทด	แทกได้
มวนดีกว่าอันอด	อบโศก ทุกข์นี้
ตายชิลางแล้วให้	สว่างเสี้ยวใจเรียม ฯ
สงสารสุดเท่านี้เอง	นุชศรี
ใครมิเจียรสลายมี	มีรู้
หกสวรรณศรีธรณี	ถาแทบ เทียมเอย
ตายกว่าลงแล้วสู้	สู้คำควนิพพาน ฯ
(โคลงนิราศหริภุญชัย.๒๕๓๐ : ๓๓)	

จากมาแก้วพี่ห้อม	หิวใจ แลแม่
ครั้นนกล่าวโหยหนนอก	สู่ฟ้า
ตนดยวแบ่งดับไค	สองภาคย
รลอกจนน่าเจ้า	หน่วงหลง ฯ
ตนดยวมาจากเจ้า	เจบอก อ่อนเออย
เรือกลอกกลางวงใจ	ขาดขัว
จากนางยังตนดก	เมรุมาศ
รลอกล้ำฟ้าซ้ำ	ชำนดิน ฯ

(กัสรวลโคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๓๕)

เจ็ดลินธุ์สาคเรศรีอ่อน	รณบก
แสนนทีธารเทียร	หาดแห่ง
อาตุรกระออก	เรียบราศ
สมรจากเจียรร้อยแล้ง	ไปปาน ฯ
ปรัดพิพิโยคพื้น	ทรวงธ
ณิธราธาดาล	ปิ่นด้วย
เจ็บบีญจากอวลอร	สมรมิ่ง ญอย
ไอ้อกคินฟ้าม้วย	ไปวาย ฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๖๘๕)

เรียบลัมพระกาย	เหนือพาลุฟาย	ชลจักษ์ล้ำเค็ญ
รำเคื่องไกล่สิ้น	ชีวามาร่างเป็น	อุค่าใครเห็น
พระกายตรหลิว	พระทัยเรียบปลิว	ณมีสมฤติ
ชลเนตรเป็นเลือด	ไหลอาบพักตรธรณี	ในทรวงคผู้มี
นุชเอยเรียบแค้น	พระคิวนั่น	คิดคือประคองตั้งตน
เอาภูษาอุด	เขโพอะกลืนมิพ้น	สิงฆาเหนียวสน
ในทรวงแสบเจ็บ	คือเอสรเหน็บ	ทั้งสามเล่มแลขรรคา
อาจทรงอยู่ได้	ถาอาจเจ็บแสบสา	คุดเรียบแค้นคา
	เจ็บหนักเพียงชีพดักขัย ฯ	

(ราชานิลาปคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๗๕๗)

การที่กวีบรรยายถึงความทุกข์ระทมอย่างแสนสาหัสจากการพลัดพรากสิ่งที่รักนี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความจริงในพุทธศาสนาข้อหนึ่ง คือ ความรักอย่างลุ่มหลงและติดยึดกับรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า ที่ใดมีรัก ที่นั่นย่อมมีทุกข์ และไม่ว่าจะอยู่ในสถานะใดก็ตามหากปล่อยให้อึดใจลุ่มหลงในกิเลสอย่างขาดสติ ชีวิตก็ย่อมพบกับความหายนะ ดังเช่น พระลอ พระเพื่อนและพระแพงในลิลิตพระลอ

ข. ความลุ่มหลงในศักดิ์ศรีนำมาซึ่งหายนะ

ในทางพุทธศาสนา ความลุ่มหลงหรือโมหะนับเป็น ๑ ใน ๓ ของเหตุแห่งความชั่ว โมหะ หรือความหลงไม่ว่าจะในรูป หรือในศักดิ์ศรี อาจนำมาซึ่งโทสะ และ โลภะ ซึ่งล้วนแต่เป็นปัญหาค่อให้เกิดความยุ่งยากในชีวิต อีกทั้งอาจนำมาซึ่งหายนะได้ ดังตัวอย่างในสมุทร โฆษคำฉันท์ กษัตริย์ทั้งหลาย เมื่อทราบข่าวการสุมพรของพระสมุทรโฆษกับ นางพินทุมตินัน ด้วยความต้องการที่จะได้นางเป็น ซาชา และด้วยความที่หลงในศักดิ์ศรีของตนจึงไม่ยอมแพ้พระสมุทร โฆษ ประกอบกับมีความอายเป็น แรงเสริมจึงพากันเจ็บแค้น ก่อศึกขึ้นดังนี้

เราโศดสรรพด้วยรีพล	ชาญศิลป์สบสกล
บควรจะให้หาดอวย	
จักร่วมรีพลทุกพาย	เป็นเดิวกเกลียวหมาย
เปนเอกกองค้อย่าคลา	
จักโครมโรมรบราชา	เอาแก้วกัลยา
จึงสะท้านความอาย	

(สมุทร โฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๘๗)

และเมื่อพระสมุทร โฆษใช้ให้มหาอำมาตย์สุสังกัลป์เจรจาห้ามทัพเพราะหากยังคงคืบคั้นที่จะ ทำศึกก็ย่อมจะพ่ายแพ้ต่อพระปรีชาสามารถของพระองค์แน่นอน ก็ยังเพิ่มความแค้นเคืองแก่บรรดา กษัตริย์ทั้งหลายยิ่งนัก ดังนี้

ท้าวทุกแดนพึงสายสาร	มัวโมหับันดาล
บดลคคิคลองยุกคิ	
จงโฉมนางเคียวคูสุข	กามากวนอุคร
ฤาจะอาจจะอดทน	
บมิกลัวตายต่างถือตน	เตรียมเรียบรีพล
แลปองประยุทรบกลา ฯ	

สมุทร โฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๘๗)

เมื่อไม่สามารถครองสติ ปล่อยให้อึดใจตกเป็นทาสของความหลง ทำยที่สุดชีวิตก็ต้องพบ
ความวิบัติเหมือนตักแตนตัวน้อยมีกำลัง เทียบไม่ได้เลยกับกองไฟ แต่ก็ยังอาจหาญมาสู้อยู่อมถูกไฟที่มี
ความร้อนผลาญชีวิตในที่สุด ดังความว่า

ทำวสิปตนต่างห้าวหาญ	คิดผิดกลการ
อำเภอบถเบี่ยนตน	
หวังไค่นางแก้วเดิยวคล	รังเริ่มรืพล
ก็คาลบันคาลไฟรี	
ต่อยุทรด้วยพระนฤบดี	บมิรู้แรงพี-
รียพระผู้เคโไซไซ	
เฉกตักแตนแหนโหมไฟ	เด็นตกดาบไป
คในลีขานสลาญ ฯ	

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๘๗)

ก. เรื่องไตรลักษณ์

วรรณคดีเรื่องเล่า อัน ได้แก่สมุทรโฆษคำฉันท์, อนิรุทธคำฉันท์ และลิลิตพระลอ กวีได้
กำหนดบทบาทให้ตัวละครแสดงชีวิตของมนุษย์ที่ยังคงข้องเกี่ยวอยู่ในกิเลสทั้งปวง และแทรกแนวคิด
ทางพุทธศาสนาอื่นๆ นอกจากเรื่องบุญกรรมที่ได้กล่าวถึงแล้ว คือเรื่องไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นกฎธรรมดา
สามัญของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ชี้ให้เห็นว่า ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนเป็นกฎ
ธรรมชาติ ดังปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ ความว่า

สิ่งใดในโลกล้วน	อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง	เที่ยงแท้
คือเงาติดตัวตรึง	ตรึงแน่น
ตามแต่บุญบาปแล้ว	ก่อเกี่ยวรักษา ฯ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๓๘๖)

พระลอได้กล่าวปลอบนางลักษณวดีพระยาชาที่กำลังเศร้าโศกเมื่อพระลอจะเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพงโดยยกหลักไตรลักษณ์มาเป็นเหตุผลว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยงแต่สิ่งที่คงอยู่ก็คือกรรมดีและกรรมชั่วของบุคคลผู้นั้น ดังนั้นจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะจะเป็นที่มาของความทุกข์ วรรณคดีเรื่องเล่าที่แทรกแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้ในเรื่องจึงแสดงให้เห็นเข้าใจถึงชีวิตมนุษย์และเป็นการเตือนสติผู้อ่านด้วย

จากที่กล่าวมา พุทธศาสนาจึงเป็นสถาบันที่ปลูกฝังความคิด ความเชื่อ และก่อให้เกิดวัฒนธรรมในสังคม กวีมองศาสนาเป็นสถาบันที่เป็นเสมือนที่พึ่งจิตใจ สั่งสอนและโน้มนำคนในสังคมให้เป็นคนดี ศรัทธาที่คนมีต่อศาสนาช่วยให้เกิดการปฏิบัติที่ดีได้ส่งผลให้สังคมสงบสุข ในแง่ศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับการเมืองการปกครอง เพราะหากสมาชิกในสังคมเป็นคนดี บ้านเมืองก็จะมีความสงบเรียบร้อย ในทางกลับกันศาสนาก็จะเป็นข้อจำกัดการใช้อำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะพระมหากษัตริย์ที่ใช้อำนาจธรรมปกครองบ้านเมืองย่อมสร้างความรักความศรัทธาแก่ราษฎรได้เป็นอย่างดี

๓.๒.๓.๒ การเมืองการปกครอง

สังคมแต่ละยุคสมัย ย่อมเลือกสรรผู้ที่มีคุณลักษณะและคุณสมบัติเหมาะสมทุกประการมาเป็นผู้นำของสังคม วางระบบระเบียบ กฎเกณฑ์ เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม สนับสนุนส่งเสริมผู้ที่ทำดี ลงโทษผู้ที่ทำผิด ดูแลปกครองให้ทุกคนอยู่ด้วยความสงบสุข อีกทั้งยังรักษาเสถียรภาพและความมั่นคงของสังคมไว้

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น กวีได้แสดงโลกทัศน์เกี่ยวกับสถาบันการปกครองหรือสถาบันกษัตริย์ ดังนี้

๓.๒.๓.๒.๑ กวีมองว่ากษัตริย์เสมือนเทพผู้ทรงอำนาจจุติลงมาปกครองเป็นองค์สมมติเทพ ซึ่งเป็นเจ้าของแผ่นดินและเจ้าชีวิตของราษฎร

ลิลิตโองการแช่งน้ำ วรรณคดีที่ใช้ในพระราชพิธีเกี่ยวกับการปกครองเรื่องแรกของกรุงศรีอยุธยา เนื้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงการแต่งตั้งผู้เป็นราชาวาจะต้อง "เลือกผู้ยิ่งยศเป็นราชาอะคร้าว เรียกนามสมมติราชเจ้า จึงตั้งท้าวเจ้าแผ่นดิน" ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณสมบัติของ "ท้าวเจ้าแผ่นดิน" ว่าต้อง "ยิ่งยศ" คือมีอำนาจที่สุด เหมาะสมแก่การเป็นราชอาณัติเป็นที่เคารพรักของประชาชน และเรียกนามว่า "สมมติราช" ได้แสดงถึงที่มาของสถาบันกษัตริย์ว่าเกิดจากความจำเป็นของสังคมที่ต้องการบุคคลเป็นผู้นำ และที่พึ่งของสังคม ดังนี้

วันวันตาของเรื่อง	เป็นพระสุรย์ส่องหล้า
เป็นเดือนดาวเมืองน้ำ	เห็นฟ้าเห็นแผ่นดิน ฯ
และมีคำมีวัน	กินสาเล่เปลือกล้วน
บมีผู้ต้อนแต่งบรรณา	เลือกผู้ยังยศเป็นราชาอะคร้าว
เรียกนามสมมติราชเจ้า	จึงตั้งท้าวเจ้าแผ่นดิน ฯ
สมมติเกล้าตั้งอาทิตย์เดิมกัลป์	สายท่นทรงธรณินทร์เรือบหล้า
วันเสาร์วันอังคารวันไอยยาที	กลอยเรกตั้งฟ้ากล่าวแข่งผี ฯ

(ลิลิต โองการแข่งน้ำ. ๒๕๒๕ : ๗)

"ผู้มีอำนาจยิ่ง" จึงมีความหมายถึงผู้ที่สามารถสร้างสัมพันธอันดีในสังคม รับผิดชอบและ
ความสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างดี แต่การจัดให้มีการ "ตั้งฟ้ากล่าวแข่งผี" นั้นแสดงให้เห็นว่า
กษัตริย์หรือผู้ปกครองไม่ได้หยุดบทบาทของตนเพียงเท่านั้น เพราะเมื่อสังคมขยายอาณาเขต มี
สมาชิกเพิ่มขึ้น สังคมมีความซับซ้อนขึ้น การปกครองก็ย่อมต้องมีวิธีการมากกว่าเดิมที่จะรักษาอำนาจ
ของผู้นำไว้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกษัตริย์ที่อยู่ในบ้านเมืองระยะเริ่มสร้างราชธานีใหม่ ซึ่งมีความจำเป็น
ต้องจัดระบบระเบียบการปกครองที่เอื้อต่อการใช้อำนาจที่เด็ดขาด ให้ความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์
เหนือสิ่งอื่นใด ดังมีคำอธิบายว่าสถาบันกษัตริย์สมัยอยุธยา มีรูปแบบและแบบแผนที่แน่นอนเคร่ง
ครัด พระราชพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์เป็นพิธีพราหมณ์ ภาษาที่ใช้ในราช
สำนักเป็นราชาศัพท์ใช้กับองค์พระมหากษัตริย์และราชวงศ์ รวมถึงธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ล้วน
แล้วแต่เป็นแบบแผนที่กำหนดให้สถาบันกษัตริย์มีลักษณะของ "เทวราชา" ซึ่งดำรงฐานะอันศักดิ์สิทธิ์
และห่างไกลจากประชาชน อีกทั้งการตรากฎหมายเพื่อยืนยันย้ำลักษณะเทวภาพของพระมหากษัตริย์ที่ผู้
ใดจะละเมิดมิได้ (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ๒๕๓๖ : ๕๓)

ความคิดเรื่องเทวราชา ทำให้สังคมยอมรับว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประดุจเทพแบ่งภาคลง
มาปกครองมนุษย์ อีกทั้งยังทรงมีลักษณะสง่างาม สมกับที่ทรงอุบัติขึ้นจากเทพ ดังโลกทัศน์ของกวีใน
เรื่องลิลิตยวนพ่ายที่ว่า เทพสำคัญได้แบ่งภาครวมกันเป็นองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพื่อดูแล
ทุกข์สุขของราษฎร เป็นการแสดงถึงอุดมคติของกษัตริย์ในลักษณะเทวราชา ดังความว่า

พรหมพิณบุรณเศรษฐี	จอมเมรุ มาศแฮ
อำมรมารุตอร	อาสนม้า
พฤษณิกุเพนทรา	สุรเสพ
เรื่องรวีวรจ้า	แจ่มจันทระ
เอกาทศเทพแล้ง	เอาองค์ มาฤา
เป็นพระศรีสรรเพชญ	ที่อ้าง
พระเสด็จดำรงรักษ	ลี้ยงโลกบ ไล่แฮ
ทุกเทพทุกท้าวไท	ช่วยไชย ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๒๕ : ๓๐๕)

๓.๒.๓.๒.๒ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาผู้ทรงมีหน้าที่สำคัญ คือ เป็นหลักของแผ่นดิน ดูแลทุกข์สุขของราษฎร และทำนุบำรุงพุทธศาสนา ดังความว่า

...ชูแผ่นดินให้หงาย ทายแผ่นฟ้าบให้คว่ำ ถ้าภรณ์ธรรตน์วัดถวิ
ตรีโลกบให้อุ่น หนุนพระพุทธานุให้ตรง ดำรงกรณัทรให้กรสานต์
ประหารทุกข์ให้เกษบ ไชยเกษตรให้เกษม เปรมใจราษฎรนิกร...

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๒๕ : ๓๐๕)

ในลิลิตยวนพ่าย กวีจะบรรยายถึงพระจริยาวัตรในการปกครอง ซึ่งสัมพันธ์กับพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการบำเพ็ญทาน การตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม เช่น

พระทรงปรตยาคพิ้ง	พระกรรม
พระหาทยทอมสินธุ์	ช่วยชรั้ง
พระทรงเสขฉณัน	พระพิณ
พระภากยไกรกลิ่งกั้ง	แผ่นขงร ฯ
พระทรงธรรมมิศรแม่	พระธรรม
พระแก้วนกลไกรสร	แก้วนกล้ำ
พระญาณพ่างพันแสง	แสงรอบ เรืองแฮ
พระกษมาเสมอหล้า	สี่แดน ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๒๕ : ๓๑๓ - ๓๑๔)

ในโคลงทวาทศมาส กล่าวถึงกษัตริย์ทรงรักษารัชมหาวค ๑๐ ด้วยความเพียรในการครอง
แผ่นดิน ดังนี้

รังสฤษฎีรังเรขไให้	ทรงทศ
ธรรมวิมลพึงเพียร	แผ่นหล้า
เสวยสวรรค์สุโสฬศ	เลื่องโลก
บลบำบวงสรวงหม้า	ใหม่ศรี ฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๖๘๔)

ธรรมหมวด ๑๐ เรื่องสำคัญที่พระมหากษัตริย์ทรงถือเป็นหลักในการปกครอง คือ
ทศพิธราชธรรม ได้แก่

๑. ทาน การให้ทรัพย์สินสิ่งของ
๒. ศีล ประพฤติดีงาม
๓. บริจาคะ ความเสียสละ
๔. อหิงสา ความซื่อตรง
๕. มัททวะ ความอ่อนโยน
๖. ตบะ ความทรงเดชเพากิเลสตัณหา ไม่หมกมุ่นในความ
 สุขสำราญ
๗. อักโกธะ ความไม่กริ้วโกรธ
๘. อวิหิงสา ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน
๙. ขันติ ความอดทนเข้มแข็งไม่ห่อถอย
๑๐. อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรมดา

(พระธรรมปิฎก. ๓๕๓๘ : ๒๕๐)

ความคิดเรื่องธรรมราชา จึงเป็นเสมือนสิ่งที่จะช่วยจำกัดขอบเขตการใช้พระราชอำนาจ

ในการปกครองของพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงต้องสนับสนุน ส่งเสริมพุทธศาสนา ทำนุบำรุงวัดวาอารามเพราะวัดเป็นที่รวมความศรัทธาของราษฎรในวาระต่าง ๆ ให้ราษฎรหมั่นทำทาน รู้จักการให้ การเสียสละ และสั่งสมบุญเพื่อชีวิตที่ดีในภพภาวหน้าตามความเชื่อ บทบาทของธรรมราชาจึงมีความสำคัญมากในสังคมที่นับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก

ภาพลักษณ์ของกษัตริย์สมัยอยุธยาตอนต้นที่สะท้อนผ่าน โลกทัศน์ของกวี จึงแสดงถึงความพยายามของกษัตริย์ที่จะผสมผสานเรื่องธรรมราชาและเทวราชาเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ในการปกครองเป็นสำคัญ

ในแต่ละสังคม ย่อมมีผู้นำไม่ว่าจะมาจากการเลือกของสมาชิกในสังคม หรือจากการสถาปนาตนเองขึ้นเป็นผู้ปกครองก็ตาม ผู้นำของสังคมใดก็ย่อมเป็นผู้ที่ได้รับอำนาจสูงสุดในการปกครองดูแลสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคมนั้น ให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ฉะนั้น แนวความคิดในการปกครอง ระเบียบ กฎเกณฑ์ และบทบาทของผู้ปกครอง ย่อมส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมของสังคม ดังการปกครองในสมัยอยุธยาตอนต้น เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระมหากษัตริย์พระองค์แรกของกรุงศรีอยุธยาได้ทรงรับประเพณีการปกครองแบบขอมที่ยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นเทวราชาให้ พระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาด สังคมจึงเกิดชนชั้นของนายกับบ่าว ประชาชนต้องถวายความจงรักภักดีต่อสถาบันการปกครอง กษัตริย์ในโลกทัศน์ของคนทั่วไปจึงเปรียบเสมือนเจ้าแผ่นดิน หรือเจ้าชีวิต ความสัมพันธ์ของผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองย่อมห่างเหินกัน โลกทัศน์ของผู้ปกครองจึงมีผลทำให้เกิดระเบียบ ประเพณีพิธีต่างๆขึ้นในสังคม และส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ ในที่สุด

ในโลกทัศน์ของกวี แม้การปกครองในลักษณะเทวราชาจะทำให้ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างราษฎรกับกษัตริย์มีน้อย แต่กวีก็เชื่อว่าการที่บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุขนั้นก็ด้วยเพราะมี กษัตริย์ที่ดี ให้อุณธรรมปกครองบ้านเมือง ภาพของกรุงศรีอยุธยาในสายตาของกวีจึงเต็มไปด้วยความชื่นชมในความงดงาม สงบสุข และยกย่องว่าเป็นผลมาจากบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ ดังตัวอย่างในกำสรวลโคลงฉันท์ ความว่า

ศรีสิทธิวิวิธบรร	นครควรชม
ไกรพิพรรธงสรรรค	สรวรรคแต่งแต่้ม
เข้มนพื้นแผ่นดินสุธา	มหาคิลกภพ
นพรัตน์ราชธานี	บุรีบรมยเมืองมิ่ง แล้วเฮ

รามศให้ท้าวคังง	แต่งเอง ฯ
อยุธยาขยศยงฟ้า	ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดิลอออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสรรม ฯ

(กำสรวลไครงคั้น. ๒๕๓๐ : ๕๑๓)

ดังนั้นในทางปฏิบัติพระมหากษัตริย์ผู้ครองแผ่นดิน นอกจากจะมีพระจริยาวัตรที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรมแล้ว ยังทรงอยู่ในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภก ซึ่งมีพระราชภาระที่ต้องทรงส่งเสริมสนับสนุนให้ราษฎรประพฤติตามคำสอนในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ เป็นต้นว่า วัด หรือ โรงทาน เพื่อส่งเสริมให้ราษฎรหมั่นทำบุญกุศล สังสมผลบุญหรือผลแห่งการกระทำดีไว้เพื่อชีวิตที่ดีงามของตน ซึ่งผลที่ตามมาจากพระราชกิจนี้ก็คือ ความสงบสุขของบ้านเมือง เพราะเมื่อราษฎรใฝ่ในเรื่องบุญทาน พยายามที่จะประพฤติชอบเพื่อความสุขในชีวิตทั้งภพปัจจุบันและภพหน้า ก็จะช่วยให้การปกครองภายในราชธานีเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย

๓.๒.๓.๒.๓ กษัตริย์คือที่พึ่งและศูนย์รวมจิตใจของประชาชน

มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กษัตริย์ หนุมานโยธาเฝ้าพระเวสสันดร ทูลเชิญเสด็จกลับพระนคร เพื่อเป็นที่พึ่งแก่ราษฎรทั้งหลาย ดังนี้

นครี เนตุกาโม โส อีเชว อภิสิญจสิ ตวั
 โนสิ อีสสโร ราชา รชช การถ โน อุโกติ ฯ ตวั
 อันว่าพลเกล้า เहांนเรศุริศรพงษ์ อีสสโร ราชา
 จงเจ้ากูมาเปนเอกองค์อิสรภาพผ่านฟ้า ผ่านแผ่นดินโลกากร
 โน เปนพำนักนี้แก้คู่ข้าราษฎรทั้งหลาย...

(มหาชาติคำหลวง. ๒๕๒๕ : ๒๕๘-๒๕๙)

ลิลิตพระลอ ตอนพระลอถูกปู่เจ้าทำเสน่ห์ให้หลงใหลพระเพื่อนพระแพง พระนางบุญเหลือหาหมอต้งแผ่นดินที่มีความสามารถมาแก้เสน่ห์ เมื่อพระลอหายจากการทรมานทรมานเพราะความลุ่มหลง บรรดาขุนนาง ข้าราชการบริวาร ตลอดจนไพร่ฟ้าประชาชน ต่างก็พากันสุขใจสบายใจไปด้วย

ดังความว่า

ออกท้าวธราชนิก	แรงรมย์
นางพระยาพระสนม	ขึ้นหน้า
มนตรีไพร่เมืองชม	สดชื่น เสดยนา
ลอบพิตรเจ้าหล้า	สว่างคลุ้มหายมัว ๆ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๓๓๓)

ในทางตรงกันข้ามหากเกิดอันตรายขึ้นกับกษัตริย์ของตน ประชาชนก็ย่อมมีความรู้สึกทุกข์อย่างใหญ่หลวง ดังตอนที่พระลอสิ้นพระชนม์ กวีว่า "อ่าแผ่นดินคูเหมือน จักขว้า" ทุกแห่งทุกที่ล้วนระงมด้วยเสียงร่ำไห้ ดังความว่า

เสียงให้ทุกราษฎรไห้	ทุกเรือน
อ่าแผ่นดินคูเหมือน	จักขว้า
บเห็นตะวันเดือน	ดาวมืด มัวนา
แลแห่งใดเห็นน้ำ	ย่อมน้ำตาคน ๆ

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๔๔๑)

โลกทัศน์ของสังคมจึงมองพระมหากษัตริย์เป็นเสมือนที่พึ่งพิงของประชาชน เป็นศูนย์รวมจิตใจประชาชนในชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓.๒.๓.๒.๓ กษัตริย์คือผู้รักษาความมั่นคงของประเทศ

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น มักบรรยายถึงกองทัพอันเกรียงไกรของกษัตริย์ ดังตัวอย่างในสมุทรโฆษคำฉันท์ กวีบรรยายกองทัพของพระสมุทรโฆษว่า "ก็ฟ้าหาล้ามรรณิ เสียงคชพาชี แลแซรงสำเทียรเหียนหรรษ์" (สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๔๔) เช่นเดียวกับกองทัพของพระลอที่ยามเคลื่อนพลนั้น "ขรรยศัพท์ไกรเกรียง เสียงแตรสังข์พาทย์ม้อง ก็ก้องสะเทือนธรณิน ไร่ดินทรลีลามิมหิมาอาจอง ดูขรรยกว่าขึ้นแล ฯ" (ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๓๘๕) กองทัพของพระอนิรุทธนั้น กวีบรรยายว่ายิ่งใหญ่เกรียงไกรเช่นกัน ดังนี้

พระราชานิรุทธเสด็จจรดกล
พลแสนอสงไขย กียาคร
เสนาอัสวกเชนทรพาหนะนินาท
หวั่นหวาดกระเกริกจก กรพาพ
กีก้องศัพทสำเนียงอุโฆษขสาร
แม่นมารดาตแสง สยอน
แสนเสนางคบิดนทรยาตรพเนจร
อัมพรชรอำอำบ ฐฤ

(อนิรุทธคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๕๖๖-๕๖๗)

การมีกองทัพอันเกรียงไกรก็เพื่อรักษาความมั่นคงของประเทศ ป้องกันการรุกรานจากเมืองอื่น และในขณะเดียวกันก็เป็นกำลังของกษัตริย์ในการขยายพระราชอำนาจเหนือเมืองอื่นดังที่กวีบรรยายถึงภารกิจสำคัญของผู้ปกครองไว้ในลิลิตพระลอ เมื่อท้าวแมนสรวงมาสวามิภักดิ์นับเป็นการขยายอำนาจและความมั่นคงของเมืองตนออกไป ดังนี้

เมื่อนั้นให้แมนสรวง พระยาหลวงให้หา หัวเมืองมาป้องกัน
ว่าเมื่อสองกษัตริย์กล้า อย่าช้าเราจะรบ จึงพิภพเป็นเมืองเอก
เร่งบอกให้เรียบพล นายกลคนชุมกัน...

(ลิลิตพระลอ. ๒๕๒๕ : ๓๕๖)

สมัยอยุธยาตอนต้นปรากฏวรรณคดีที่สรรเสริญพระเกียรติโดยนำพระรากรณียกิจของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในด้านการรบสามารถนำกองทัพอยุธยาไปช่วยเหนือกองทัพของพระเจ้าติโลกราชที่มาแย่งชิงหัวเมืองฝ่ายเหนือ กวียกย่องในความเป็นกษัตริย์ผู้องอาจของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาศัยความเชี่ยวชาญในการรบ รู้เรื่องศัสตราวุธทั้งหลาย และพระปรีชาสามารถในการวางแผนการรบนำกองทัพแย่งชิงหัวเมืองทางเหนือกลับมาเป็นของอยุธยา ดังความว่า

คัดค้านภาพแก้ว การรงค์ รวงแห
สบศาสตราคมสรรพ ถือง้วน

สรรพเพชญ์แคว้นการทรง	สรรพสาคร
สบสัพพาคมล้วน	เลิศดมา ฯ
พระทรงทนต์ทาสพียง	ยมยุทธ ยิ่งแฮ
ทรงศรทวยมภิ	เลิศด้น
กลทรงสรวุ	รามศ พย้งพ้อ
ขบาศโจนรพ้น	ที่ทยม ฯ
การช่างพินเนศรน้ำ	ปุนปาน ท่านนา
อัสวทำนมกลางรงค	เลิศแล้ว
การยุทธช่วยชาญกล	กลแคว่น
ไกรกว่าอรชุนแก้ว	ก่อนบรรพ ฯ

(ลิลิตยวนพ่าย. ๒๕๒๕ : ๓๑๔)

ความเป็นกษัตริย์นักรบ จึงเป็นแบบอย่างของกษัตริย์ในอุดมคติที่จะต้องมีพระบรมเดชานุภาพควบคู่ไปกับพระบุญญาธิการ

๓.๒.๓.๓ วิธีชีวิตของชาวบ้าน

สังคมไทยมีการประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตในลักษณะพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก อาชีพที่สำคัญคือเกษตรกรรม ในขณะที่เดียวกันการมีทำเลที่ตั้งพระนคร ที่รายล้อมไปด้วยแม่น้ำลำคลองแม่น้ำหลายสาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสักไหลมาบรรจบรวมกับแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณพระนคร กลายเป็นสายน้ำใหญ่ไหลลงอ่าวไทยทางใต้ ทำให้ผู้คนในสมัยนั้นมีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำ นอกจากจะใช้เพื่อบริโภค เพื่อการเกษตรแล้ว ยังใช้เป็นเส้นทางสัญจร ประกอบอาชีพค้าขาย และอาจจะใช้เป็นที่พบปะสังสรรค์ด้วยเนื่องจากมีทำเลที่เอื้อประโยชน์ต่อการคมนาคมทางน้ำ อีกทั้งเรือสินค้าจากต่างประเทศก็สามารถเข้ามาถึงพระนครเพื่อติดต่อค้าขายได้สะดวก ยุทธยาจึงมีความรุ่งเรืองทั้งในราชสำนัก การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องในราชสำนัก จึงย่อมแสดงภาพของผู้คนในราชสำนัก ซึ่งย่อมมีสภาพความเป็นอยู่ที่พ้นไปจากสามัญ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงมีวรรณคดีหลาย

เรื่องที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ของกวีซึ่งเกี่ยวกับชีวิตของชาวบ้านในสังคม โดยเฉพาะวรรณคดีนิราศ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากหลายเรื่อง ได้ฉายให้เห็นถึงภาพชีวิตบางส่วนของชาวบ้านไว้ ดังเช่น

เรือมาจยรรยดไกล้	ฉมวงราย
ฉมวงนอกฉนวนงใน	ออกช้า
ชาวขุนสรุมทรหลาย	เหลื่อย่าน
อวนหย่อนขงทำน้ำ	ถูกปลา ฯ
กล้วยอ้อยเหลือน้ำอ้าง	ผักนาง
จรหาดเลขคนหนา	ฝั่งเฝ้า
เย็บมาลูคูลบาง	รมาต
ถนัดรามาตเดินเต้า	ไต้ฉนวน ฯ

(กำสรวล โคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๒๖)

กวีได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของชาวบ้าน ที่ประกอบอาชีพ ทำการประมงและค้าขายเป็นหลัก มีผู้คนมาจับจ่ายซื้อของกันมากมาย หรือที่กวีเล่าถึงชีวิตของหนุ่มสาวในยามพลบค่ำซึ่งเมื่อเสร็จจากภาระกิจประจำวันก็อาจจะนัดพบปะ หรือร้องรำทำเพลงเกี่ยวพาราสีกัน ดังความว่า

ยามพลบเสียงกึกก้อง	กาหล แม่ฮา
สงแสงสงสาวทรอ	ข้าวชู้
อยู่ทวยายังเมืองทล	มาโนช ภูเอย
เขตรตระหลบข้าวรู้	ข้าวยาม ฯ
สาขเข้าคว้าวเหล้น	หลายกล
เคอคิดเพี้ยเพลงพาล	รยกชู้
สาขอยู่ในถนน	ถามข้าว รยมฤา
ขงที่สาวน้อยรู้	รยกขวนน ฯ

(กำสรวล โคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๑๕)

โลกทัศน์ของกวีที่มองว่าชาวบ้านมีการกินอยู่ มีการละเล่นบันเทิงเรีงใจนอกเหนือไปจากการเกษตรและการค้าขาย ทำให้เห็นว่ากวีมองคนอยุธยาในแบบสุชนิยม ชาวบ้านมีความเป็นอยู่อย่างอิสระ และมีความสุข

สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยให้จิตใจของชาวบ้านมีความสุขสงบก็คือ พุทธศาสนาซึ่งมีความรู้เรื่องและประชาชนให้ความศรัทธามาก ดังความว่า

ตระการหน้าวัดแหวัน	วงงพระ
บำบวงหญิงชายแซรง	ขึ้นไหว
บุรพาท่านสรรคสระ	สรงโสรค
ควยคอกไม้ไม้แก้ว	แบ่งบาล ฯ

(กำสรวลโคลงคั่น. ๒๕๓๐ : ๕๒๖)

ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ในแต่ละเดือน มักจะเป็นพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงจัดให้มีขึ้น เพื่อขวัญของราษฎรในแผ่นดินให้เกิดกำลังใจในการเพาะปลูก ไม่ว่าจะเป็นพิธีแรกนาขวัญ เพื่อเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของดินฟ้าอากาศและพืชผล พิธีไล่ชลเพื่อให้ น้ำลดและไม่ไปทำลายไร่นาของชาวบ้าน เป็นต้น ก็ยังแสดงให้เห็นถึงบรรยากาศของความรื่นเริง ดังเช่นในพิธีแข่งเรือหลวงในเดือน ๑๑ ซึ่งเป็นการแข่งเรือเพื่อเสี่ยงทายเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล กวีบรรยายการแข่งขันแข่งเรือระหว่างเรือไกรสร मुखกับเรือสมรรถไชย โดยมีประชาชนไปชมและโห่ร้องเอาใจช่วยอยู่เต็มฝั่ง ดังความว่า

พาลแซไชแข่งแย้ม	ตรูตรัส
อาสุขชลเดือนเคย	แนบน้อง
ถวานนิรรัตน์	ชายศ
สบประชาชนชรวง	คล่าสินธุ์ ฯ

(โคลงทวาทศมาส. ๒๕๓๐ : ๗๐๓)

นอกจากในเทศกาลต่าง ๆ แล้วมหรสพ อย่างเช่น หนังใหญ่ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ความบันเทิงแก่ผู้คน อย่างในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ก่อนเริ่มเรื่องกวีได้บรรยายถึงการเบิกโรงเล่นหนังที่จะมีการเล่นหัวล้านชนกัน เล่นลาวกับไทยฟันดาบ เล่นขวาแทงหอก เล่นชนแรด เล่นแข่งวัวเกวียน เล่นจระเข้กัดกัน แล้วจบลงด้วยการเล่นแข่งเรือพระที่นั่งเสี่ยงทายในเดือน ๑๑ ถึงแม้ว่าการละเล่นหลายประเภท

กวีจะบรรยายให้เห็นถึงความรุนแรงมีการบาดเจ็บและเสียเลือดเนื้อ ดังตัวอย่าง ที่บรรยายถึงการเล่นหัวล้านชนกันและเล่นชนแรด กวีบรรยายการต่อสู้ให้เห็นถึงความรุนแรง ตามลำดับ ดังนี้

.....	
ฉาดฉาดเสียงหัวสองแขง	เลือดไหลลามแดง
ทั้งหน้าทั้งตาคุ้ย	

.....	
ขาดตัวขาดหัวหักเชิง	แรดอ้ายรายเรียง
ก็ล้มสพายกลางแปลง	

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๒๕,๑๒๕)

แต่กระนั้นการละเล่นต่าง ๆ ก็ยังให้ความบันเทิงรื่นเริงแก่ผู้ที่ชมดังที่กวีบรรยายว่า

มีไชโยในสนามดูเกกิง	ชาวนาสำเร็จ
แลเสียงรื่นกรีนเริง	

(สมุทรโฆษคำฉันท์. ๒๕๓๐ : ๑๓๐)

ภาพที่กวีบรรยายทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่ากวีมองผู้คนรอบข้างในสังคมร่วมสมัยของกวีหรือสังคมสมัยอยุธยาตอนต้นในทัศนะของคนปัจจุบันเป็นวิถีชีวิตที่มีความสุข สนุกสนาน พืชผลอุดมสมบูรณ์ ผู้คนมีรายได้และมีอาชีพหลากหลาย ในพระนครมีประเพณีและการละเล่นหลายประการล้วนแล้วแต่เป็นบรรยากาศของความสุข กรุงศรีอยุธยาจึงเป็นภาพของพระนครที่งดงาม รุ่งเรือง ไปด้วยพุทธศาสนา ตลอดจนศิลปวัฒนธรรม ในโลกทัศน์ของกวีที่สะท้อนผ่านวรรณคดี

บทที่ ๔

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเพื่อวิเคราะห์โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ฉบับลายลักษณ์อักษรที่แต่งในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถึงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๑ - พ.ศ. ๒๐๙๑) จำนวน ๑๐ เรื่อง คือ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย มหาชาติคำหลวง คำสรวลโคลงคั่น โคลงคั่นทวาทศมาส โคลงนิราศหริภุญชัย ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และราชาพิลาปคำฉันท์

จากการศึกษาพบว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นแสดงโลกทัศน์ไว้ ๓ ประเด็น คือ โลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์ โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ และโลกทัศน์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม ในแต่ละประเด็นสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. โลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์

แม้ว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นทั้ง ๑๐ เรื่อง จะมีเนื้อหาและจุดมุ่งหมายที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ แต่ด้วยเหตุที่วรรณคดีคืองานศิลปะที่แสดงออกถึงความคิดของกวีซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ วรรณคดีแต่ละเรื่องจึงย่อมแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์ทุกชนชั้น กวีเชื่อว่ามนุษย์มีชาติกำเนิดที่ดี โดยเฉพาะกษัตริย์ที่เป็นประดุจเทพจุติลงมาดูแลทุกข์สุขของราษฎร ถ้อยคำที่กวีเลือกเฟ้นมาบรรยายถึงกษัตริย์ จึงเป็นคำที่แสดงการยกย่องชาติกำเนิดที่สูงส่งของผู้ปกครอง โลกทัศน์ของกวีที่มองว่าธรรมชาติของมนุษย์ย่อมขึ้นกับผู้ที่มีความงามสง่า โดยสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องการสั่งสมบุญบารมีของแต่ละบุคคล ทำให้กวีบรรยายถึงคุณลักษณะของตัวละครทั้งชายและหญิงอย่างงามพร้อมสมกับฐานะของกษัตริย์

เมื่อพิจารณาถึงสถานภาพทางเพศของมนุษย์ กวีจะมองว่าบุรุษมีบทบาทของผู้ปกครองครัวและผู้นำของสังคม สตรีอยู่ในฐานะของผู้ตาม สตรีจึงเป็นเหมือนทรัพย์ที่เสริมบารมีและอำนาจของบุรุษ แต่อย่างไรก็ตาม วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นได้ยกย่องถึงความกล้าหาญและกล่าวถึงความสามารถของสตรีที่เทียบเท่าบุรุษไว้ในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นหลายเรื่องด้วยกัน และเมื่อพิจารณาถึงสถานภาพทางสังคมของมนุษย์ กษัตริย์คือบุคคลที่บริบูรณ์เพียบพร้อมไปด้วยความสุขความสะดวกสบายในชีวิต เป็นผู้มีความรอบรู้ มีความสามารถ และมีคุณธรรมซึ่งนับเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของกษัตริย์ในวัฒนธรรมไทย การที่กวีมองว่ากษัตริย์เป็นชนชั้นที่อยู่เหนือบุคคลทั่วไปนั้นสืบเนื่องมาจากความคิดเรื่องเทวราชาและธรรมราชา กล่าวคือ ความคิดเรื่องเทวราชา ทำให้กวีมองว่ากษัตริย์คือเทพผู้ทรงอำนาจยิ่งในสังคม สถาบันกษัตริย์จึงเป็นสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนต้อง

ให้ความเคารพยำเกรงและมีธรรมเนียมปฏิบัติที่แตกต่างจากบุคคลในสถานภาพต่างๆไป แสดงให้เห็นว่าสิ่งสำคัญที่กษัตริย์จะต้องใช้ในการปกครองก็คือ ธรรม ซึ่งทำให้ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็น ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในวรรณคดีจึงเป็นภาพของการผสมผสานโลกทัศน์เรื่องธรรมราชาและเทวราชาเข้าด้วยกัน เพื่อความสงบสุขของประชาชน เพื่อสร้างเสริม รวมทั้งรักษาย่านาจอในการปกครองเป็นสำคัญ ด้วยสถานภาพและบทบาทของกษัตริย์ที่มีลักษณะดังกล่าว ทำให้ขุนนางตลอดจนประชาชนต้องมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี

๒. โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

โดยที่วิถีชีวิตของคนในสมัยอยุธยาดำรงอยู่อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติ กวีจึงมองว่า ธรรมชาติมีความงามที่สร้างความรื่นรมย์ให้แก่มนุษย์ โดยมุมมองที่มีต่อธรรมชาติจะสัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึกในขณะนั้น นอกจากนั้นมนุษย์ก็มีความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ กล่าวคือ เชื่อเรื่องมนุษย์ว่าสามารถบันดาลคุณและโทษได้ เชื่อในเรื่องโชคลางว่าเหตุการณ์ที่ผิดปกติต่างๆในธรรมชาติรวมทั้งความฝัน สามารถทำนายเหตุล่วงหน้าที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตได้ เชื่อเรื่องฤกษ์ยาม เชื่อว่าจังหวะเวลาของดวงดาวที่โคจรบนท้องฟ้ามีความสัมพันธ์กับชะตาชีวิตของมนุษย์ สามารถนำมาใช้พยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคตหรือเลือกช่วงเวลาที่เหมาะสมในการประกอบกิจกรรมต่างๆ เชื่อเรื่องขวัญว่าเป็นสิ่งสำคัญที่อยู่ประจำร่างกายมนุษย์ทุกคน ซึ่งหากเกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ ก็เป็นเพราะขวัญหายไปแล้ว จึงทำให้เกิดพิธีกรรมเรียกขวัญขึ้น เชื่อเรื่องบุญกรรมว่าผู้ที่ทำบุญไว้มากย่อมเกิดมาสบายและหากเกิดอุปสรรคหรือปัญหาในชีวิตก็จะเชื่อว่าเป็นเพราะผลกรรมหรือการกระทำที่ไม่ดีในอดีตส่งผลมาถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดการทำบุญกุศล เพื่อให้ผลบุญช่วยเกื้อหนุนชีวิตให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่างๆได้ นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องบุญกรรมยังช่วยจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคม ทำให้สมาชิกสังคมยอมรับสถานภาพซึ่งกันและกัน

๓. โลกทัศน์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม

พุทธศาสนาซึ่งปลูกฝังแนวคิดที่ดีงามเพื่อให้ทุกชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ทำให้มนุษย์มีความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ประชาชนอาศัยพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ นิยมการทำบุญ ฟังเทศน์ฟังธรรม ทั้งนี้เพราะมีโลกทัศน์ที่มองว่าการทำบุญจะส่งผลดีต่อชีวิตทั้งในปัจจุบันและอนาคต นอกจากนี้กวียังได้แทรกแนวคิดทางศาสนาไว้ในวรรณคดีแต่ละเรื่อง โดยแสดงให้เห็นถึงกฎแห่งกรรม ความไม่เที่ยงของชีวิต และสะท้อนให้เห็นถึงปัญหา ความวุ่นวายต่างๆที่สืบเนื่องมาจากกิเลส

สถาบันการเมืองการปกครอง ซึ่งนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมของแต่ละสังคมนั้น กวีมีโลกทัศน์ว่ากษัตริย์ใช้ทั้งอำนาจบุญและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันปกครองบ้านเมือง บทบาทของกษัตริย์คือที่พึ่งและศูนย์รวมจิตใจของประชาชน นอกจากนี้กษัตริย์ยังมีความสำคัญในฐานะผู้ที่รักษาความมั่นคงของประเทศ

ในด้านวิถีชีวิตของชาวบ้าน กรุงศรีอยุธยามีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมทั้งทางเกษตรกรรมและการค้า ประชาชนสามารถยังชีพและเลี้ยงชีพด้วยอาชีพที่หลากหลาย ภาพวิถีชีวิตของคนในโลกทัศน์ของกวีจึงมองว่า กรุงศรีอยุธยามีความรุ่งเรืองทั้งในราชสำนัก การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนา และวัฒนธรรม กวีมองผู้คนรอบข้างว่ามีความบันเทิงเริงรมย์ในทุกเทศกาล ชาวบ้านอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข

อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้า

ผลการศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ช่วยให้เข้าใจว่า กวีได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดโลกทัศน์ ซึ่งเป็นผลจากการสังสมประสบการณ์ในสังคมรวมทั้งสิ่งแวดล้อม ทั้งในเรื่องของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ และมนุษย์กับวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของสังคม

โลกทัศน์ของกวีต่อสถานภาพมนุษย์ในบทบาทของผู้ถูกปกครอง ล้วนแล้วแต่บรรยายเพื่อเน้นย้ำให้ความจำเริญและความสำคัญยิ่งของสถาบันการปกครอง ฐานะของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นเจ้าชีวิตราษฎรทั้งหลาย ทำให้เรื่องราวในวรรณคดีทุกเรื่อง เกิดทวนบุญบารมี พระปรีชาสามารถของกษัตริย์ แม้ในวรรณคดีที่มุ่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกอย่างนิราศ ก็อดที่จะพรรณนาถึงความงดงามของบ้านเมืองที่เป็นผลจากบุญบารมีของผู้ปกครองมิได้

กวีในฐานะของผู้ปกครอง ย่อมมีความรู้สึกเคารพยำเกรง และเกิดทวนสถาบันกษัตริย์เหนือสิ่งอื่นใด เช่นเดียวกับราษฎรทุกคนในแผ่นดิน เพราะความที่พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจอันล้นพ้น ในขณะที่เดียวกัน สถาบันปกครอง ก็มีความต้องการที่จะรักษาพระราชอำนาจ ดังนั้นจึงต้องกระทำทุกวิถีทางที่จะเป็นประโยชน์ต่อการปกครอง จึงไม่แปลกที่วัฒนธรรมของราชสำนักจะมีทั้งความเชื่อแบบพราหมณ์ที่วางฐานะกษัตริย์ประคองเทพ ผสานกับความเชื่อแบบพุทธศาสนาที่คนส่วนใหญ่เคารพนับถือคือทรงเป็นธรรมิกราช

การศึกษาโลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น พบข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ความเกรงกลัว นับเป็นทัศนคติสำคัญที่แฝงอยู่ในโลกทัศน์ของคนในสังคมทุกชนชั้น ไม่ว่าจะเป็นความเกรงกลัวบุคคลที่มีฐานะทางสังคมสูงกว่า ความหวาดหวั่น เกรงกลัวอำนาจในธรรมชาติ ความต้องการที่จะพิทักษ์รักษาอำนาจที่มีอยู่ ล้วนแต่เป็นเหตุให้มนุษย์มีวิถีชีวิตของการยอมรับ และมีความคิดในเรื่องของการต้องพึ่งพาอาศัยผู้มีอำนาจ ตลอดจนธรรมชาติแวดล้อม ดังที่ปรากฏผ่านประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ในสังคม และถึงแม้ว่าโลกทัศน์ทางพุทธศาสนาจะมีความสำคัญต่อโลกทัศน์ของสมาชิกสังคม แต่ด้วยโอกาสทางการศึกษาที่จำกัด สมาชิกในสังคมจะเข้าใจพุทธศาสนาก็ในระดับหนึ่งเท่านั้น การปฏิบัติตัวเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีก็เพื่อประโยชน์สุขในชีวิตโดยเฉพาะภพหน้า ในขณะที่สถาบันการปกครองกับอาศัยแนวคิดทางพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นความ

เชื่อเรื่องชาติภพ บุญวาสนา เป็นสิ่งอธิบายฐานะตน ทำให้ช่วยขจัดปัญหาที่จะเกิดจากความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันระหว่างชนชั้น ความเคารพยำเกรงต่ออำนาจของผู้ปกครองและอำนาจของธรรมชาติ จึงเป็นความคิดหนึ่งในโลกทัศน์ของสังคมไทยสมัยอยุธยาตอนต้นที่คอยกำหนดความสัมพันธ์ ท่าที และการปฏิบัติต่อกันของคนในสังคม ดังนั้นความเกรงกลัวจึงเป็นความคิดสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยจัดระบบความสัมพันธ์ ท่าที และการปฏิบัติต่อกันของคนในสังคมระดับชั้นต่าง ๆ รวมไปถึงการจัดระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ

เมื่อพิจารณาถึงโลกทัศน์ของกวีที่มีต่อวิถีชีวิตของประชาชน แม้จะเห็นว่าผู้ปกครองพยายามสร้างศรัทธาและความเชื่อในสถาบันกษัตริย์ว่าเป็นสมมติเทพ ทำให้เกิดการจัดจำแนกชนชั้นในสังคม และแม้การปกครองจะเป็นไปในลักษณะสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาด แต่ด้วยท่าทีที่ตั้งของพระนครเอื้อประโยชน์ให้ประชาชนสามารถประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตนและครอบครัวได้อย่างอิสระ อีกทั้งความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาก็มีบทบาทสำคัญในการที่จะช่วยมิให้เกิดปัญหาหรือความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างชนชั้น ภาพกรุงศรีอยุธยาในโลกทัศน์ของกวี จึงเป็นภาพพระนครในอุดมคติที่งดงาม รุ่งเรืองไปด้วยพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมที่งามพร้อม อุมสมบูรณ์ด้วยพืชผลและธรรมชาติ อีกทั้งยังมีความมั่งคั่งทางการค้าทั้งภายในและภายนอกพระนคร

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาโลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ได้เข้าใจถึงความนึกคิดของกวี น่าที่จะได้มีการศึกษาโลกทัศน์จากวรรณคดีในยุคสมัยต่อมา ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจถึงความรู้สึคนึกคิดของกวีในยุคหลังที่มีต่อสิ่งต่างๆ ในลักษณะเดียวกันหรือแตกต่างกันออกไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กรณีการ สาดรปรุง. โลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ ๑ : ศึกษาจาก
เรื่องราวราชราช สามกก และ ไซฮัน. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
ถ่ายเอกสาร, ๒๕๓๖.
- “โคลงกำสรวลศรีปราชญ์,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. หน้า ๔๕๕-๕๕๒. กรุงเทพฯ
: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
- “โคลงทวาทศมาส,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. หน้า ๖๗๕-๗๓๐. กรุงเทพฯ :
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
- “โคลงนิราศหริภุญชัย,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. หน้า ๑-๗๘. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.
- จำเริญ แสงดวงแข. โลกทรรศน์ชาวไทยภาคใต้ที่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็ก. สงขลา : ศูนย์ส่งเสริม
ภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๒๓.
- “จินดามณี,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. หน้า ๔๓๓-๔๕๘. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ฉันทิชัย กระแสสินทร์. ประชุมวรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาสโคลงฉันท์ ตำวนวนพระ
เยาวราช. กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, ๒๕๑๒.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. อ่านโองการแข่งน้ำ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.
๒๓๒๕-๒๓๕๔). วิทยานิพนธ์ อ.ค. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ถ่ายเอกสาร,
๒๕๓๔.
- นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งเอนด์
พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘.
- เนื่องน้อย บุญยบุตร. “โชค,” “ดวง,” คำ : ร่องรอยความคิดความเชื่อไทย. หน้า ๔๑-
๖๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ประเสริฐ ฦ นคร. โคลงนิราศหริภุญชัย. พระนคร : สมาคมภาษาและหนังสือ, ๒๕๐๓.

ปัญญา บริสุทธิ์. โลกทัศน์ของคนไทยวิเคราะห์จากวรรณกรรมคำสอนสมัยสุโขทัย.

กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓.

พระยาอนุมานราชชน. เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ม.ป.ป.

พิชิต อัครนิมิต. วรรณกรรมไทยสมัยกรุงสุโขทัย-กรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖.

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

“มหากาพย์คำหลวง,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. หน้า ๒๓-๓๕๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและ

ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการประพันธ์.

กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.

“ราชาพิลาปคำฉันท์,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. หน้า ๗๔๗-๗๗๔. กรุงเทพฯ :

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

เรณู อรรถาเมศร์. โลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรม. ปริญญาโท กศ.ม. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร, ๒๕๒๒.

“ลิลิตพระลอ,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑. หน้า ๓๕๓-๔๔๘. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและ

ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

“ลิลิตยวนพ่าย,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑. หน้า ๓๐๑-๓๕๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและ

ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

“ลิลิตโองการแข่งน้ำ,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑. หน้า ๑-๒๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและ

ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

วันเนา ฐิติน. วรรณคดีเบื้องต้น. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๒๕.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

วิไลเลขา ถาวรณสาร. คำบรรยายวิชาพื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ม.ป.ป. อัดสำเนา.

สนิท สมภารการ. ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย วิเคราะห์เชิงสังคม-มานุษยวิทยา.

กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕.

สมบัติ จันทร์วงศ์. โลกทัศน์ของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๗.

“สมุทรโฆษคำฉันท์,” วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. หน้า ๗๕-๒๕๘. กรุงเทพฯ : กอง

วรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐.

ลิตธา พินิจภูวดล และรื่นฤทัย สัจพันธุ์. วรรณคดีเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.

ลิตธี บุตรอินทร์. โลกทัศน์ชาวไทยลานนา. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๓.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. "คำนำ," กรุงศรีอยุธยาของเรา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๒๗.

สุชาว์ พลอยชุม. "ศาสนาในวัฒนธรรมไทย," ไทยศึกษา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย

เกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑.

สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. โลกทัศน์ชาวไทยภาคใต้. สงขลา : ศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรม

ภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๒๑.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมและวัฒนธรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.

สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว. "สอบสวนเรื่องการแต่งพระลอ," คำขวัญศรีปราชญ์

นิราศนรินทร์. พระนคร : รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๒.

สุมาลี วีระวงศ์. กรณีตัวอย่างการสืบค้นประวัติวรรณคดีอยุธยา : สมุทรโฆษคำฉันท์.

เอกสารหมายเลข ๗ ประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง "อยุธยาศโยคฟ้า ฟากดิน" ศูนย์

ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สุมาลี วีระวงศ์. ปริทรรศน์หลักฐานและแนวคิดที่ใช้สร้างวรรณคดีอยุธยา. กรุงเทพฯ : คณะ

อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา, ๒๕๓๘.

สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.

เสรี พงศ์พิศ. "ไสยศาสตร์," คำ : ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย. หน้า ๕๗-๑๑๑.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ศรีศักร วัลลิโภดม. กรุงศรีอยุธยาของเรา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๒.

ศรีศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ. "วิวัฒนาการของวัฒนธรรมจากมิติทางประวัติศาสตร์และ

โบราณคดี," สู่ความเข้าใจวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

ศักดิ์ศรี เข้มนาคา. "กำสรวล(ศรีปราชญ์?)อีกครั้ง" เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "แนวคิดใหม่เกี่ยว

กับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ณ ห้องสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๗ พ.ย.

๒๕๒๕, ๒๕๑๔.

"อนิรุทธคำฉันท์," วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

กรมศิลปากร.

อมรา พงศาพิชญ์. สังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

อุษณา กาญจนทัต. “มหิทธานุภาพแห่งพระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ,”

ใน เปิดกรู. หน้า ๑๐๒-๑๑๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน, ม.ป.ป.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นางพิมพ์ภรณ์ บุญประเสริฐ
เกิดวันที่	๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๘
สถานที่เกิด	กรุงเทพฯ
ที่อยู่ปัจจุบัน	๕๐ / ๒๘๖ หมู่บ้านเมืองประชา แขวงสามวาตะวันตก เขตคลองสามวา กรุงเทพฯ ๑๐๕๑๐
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	อาจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๓๕ มัธยมศึกษาตอนปลายโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาน้อมเกล้า
	พ.ศ. ๒๕๓๘ ศศ.บ. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
	พ.ศ. ๒๕๔๓ ศศ.ม. (ภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น

บทคัดย่อ

ของ

พิมพ์พรรณ บุญประเสริฐ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย
มีนาคม ๒๕๔๔

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์จากวรรณคดีสมัยอยุธยา
ตอนต้น ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย มหาชาติคำหลวง กำสรวลโคลงคั่น โคลงคั่นทวาทศ
มาส โคลงนิราศหริภุญชัย ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ และราชาพิลาปคำฉันท์

ผลการศึกษา พบว่ากวีแสดงโลกทัศน์ไว้ ๓ ประเด็น คือ โลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์ โลกทัศน์
เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ และโลกทัศน์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม

โลกทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์ กวีได้เสนอโลกทัศน์ว่า ชาติดำเนิดของมนุษย์มีความสัมพันธ์กับบุญ
บารมีของแต่ละบุคคล จากการวิเคราะห์ด้านสถานภาพ กวีแสดงโลกทัศน์ว่ามนุษย์มีความแตกต่างกัน
ทั้งด้านสถานภาพโดยกำเนิดและสถานภาพทางสังคม ผู้ชายมีความสำคัญและมีบทบาทเหนือกว่าผู้หญิง
ผู้หญิงเป็นสิ่งที่เสริมบารมีของผู้ชาย ในด้านสถานภาพทางสังคม กษัตริย์เป็นผู้มีบุญญาธิการ บารมี และ
ดำรงไว้ซึ่งอำนาจสิทธิ์ขาดสูงสุด หน้าที่ของขุนนางและประชาชนคือความซื่อสัตย์และจงรักภักดี เกี่ยว
กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ กวีแสดงโลกทัศน์ว่ามนุษย์สัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด
พยายามเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติทั้งทางกายภาพและจิตใจ มนุษย์เชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ
อันได้แก่ ความฝัน ฤกษ์ยาม ขวัญ และเรื่องบุญกรรม โดยเฉพาะเชื่อว่ามนุษย์ไม่สามารถฝืนบุญกรรมได้
นอกจากนี้ยังเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติว่าจะสามารถดลบันดาลให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามประสงค์
ได้ โลกทัศน์เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม กวีได้แสดงโลกทัศน์ว่า สถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจ
ของประชาชน เป็นสถาบันที่ธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติให้คงอยู่ กวีเห็นว่าศาสนาและหลักคำสอน
ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต เป็นสิ่งที่ช่วยเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เกี่ยว
กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน กวีแสดงโลกทัศน์ว่า ชาวบ้านสามารถประกอบอาชีพได้หลากหลายเพราะ
กรุงศรีอยุธยาทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมทั้งทางการเกษตรและการค้า กวีเชื่อว่าสังคมอยุธยาในยุคนี้เป็น
สังคมที่มีความสุขอย่างแท้จริง

THE WORLDVIEWS IN LITERATURES OF EARLY AYUTTHAYA PERIOD

AN ABSTRACT

BY

PIMPAPORN BOONPRASERT

Presented in partial fulfillment of requirements

for the Master of Arts degree in Thai

at Srinakharinwirot University

March 2001

This thesis aimed to analyse literature works in the early Ayutthaya period. This included *Lilit Ongkarnchaengnam*, *LilitYvanphai*, *ahachartkhamluang*, *Kamsuanklongdan*, *klong- dan*, *Tawatotsamat*, *Klong Niratharipoonchai* , *Lilit Praloh*, *Samut thakot kamchan*, *Aniroot kamchan* and *Racha pilarb kamchan*

It has been found from this study that the poets expressed their views in their works in three main areas : human being, nature and supernature, and society and culture.

The poets showed their opinions regarding human being that an origin of a man had some connection with his previous deeds. Men differ in their status by birth and society. The male possessed a more influential role than the female while the female only acted as the male's supportres. However, in the society, the king was regarded divine, righteous and absolutely powerful. the aristocrats and his people exhibited their loyalty and fidelity to him.

The researcher found from the study as well that the poets viewed that human being were close to nature, both physically and mentally. At the same time, men also believed, in supernatural power such as fortunetelling, dream interpreting, spirit welcoming, etc. Most importantly, it was believed that men were fated and that supernatural powers could make their dreams come true.

In view of society and culture. The poets clearly stated in the literary works that the royal family were the mentally focal points of each single citizen who would turn to them in their hard time. The royal family greatly helped stabilize the nation. In addition, the poets thought that Buddhism and the Dhamma showed human being the uncertainly of life and the in question beliefs led their ways of lives. The poets also showed in their works in that period, people had a variety of jobs since Ayutthaya was located in the fertile and prosperous land, the best site for agriculture and trades. Ayutthaya period was indeed the prime and happiest time for the time for the Thai people.